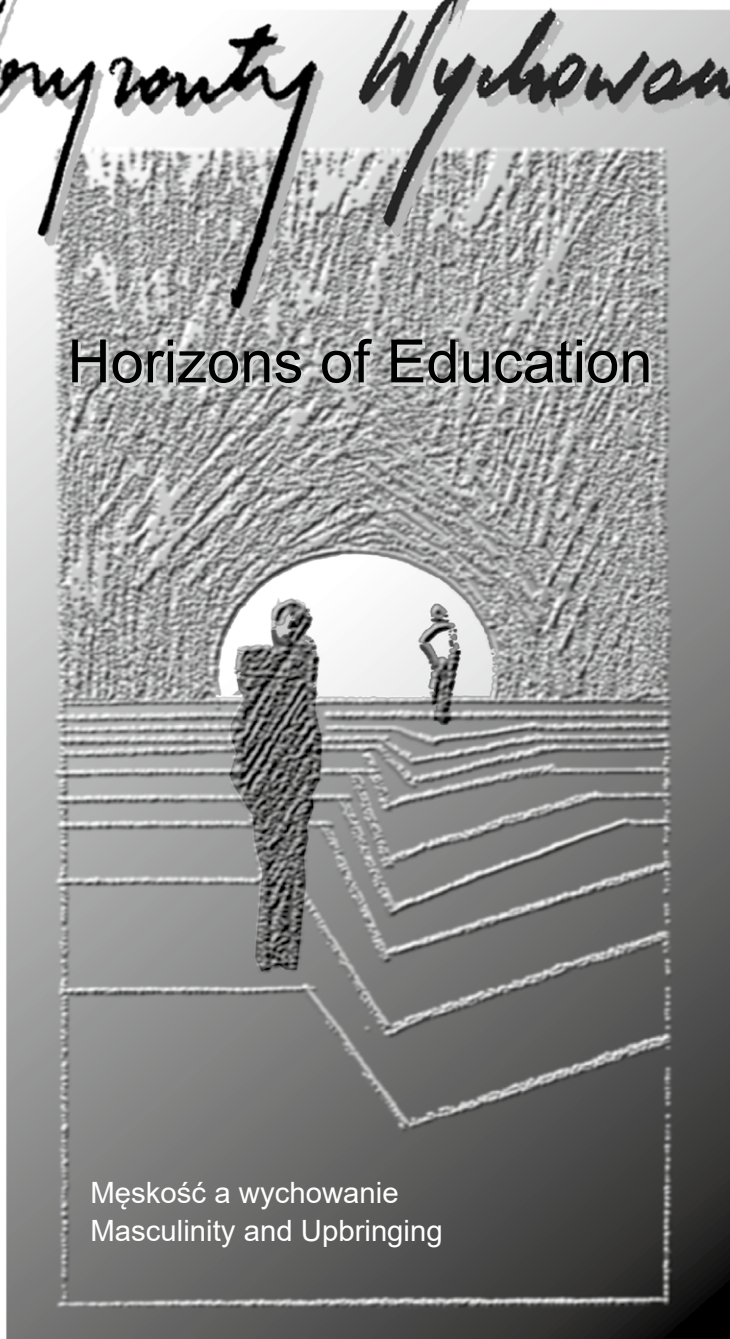

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu
Ignatianum University in Cracow
Institute of Education Sciences

Horizonty Wychowania

Horizons of Education

Męskość a wychowanie
Masculinity and Upbringing

WYDAWCA / PUBLISHER
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie / Ignatianum University in Cracow

Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief
dr hab. Anna Błasiak, prof. UIK, Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska
Zastępca Redaktora Naczelnego / Deputy Editor
dr Irmína Rostek, Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska
Sekretarz Redakcji / Secretary
dr Agnieszka Kaczor, Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska

ZESPÓŁ REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD
prof. dr hab. Bożena Sieradzka-Baziur (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska),
dr Jarosław Charchuła SJ (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska), dr Ewa Dybowska
(Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska), dr Nidhi Gulati (University of Delhi, Indie), dr Helen
Beckmann-Hamzei (Leiden University, Holandia), dr hab. Anna Królikowska, prof. UIK (Uniwersytet
Ignatianum w Krakowie, Polska), prof. dr hab. Ewa Kucharska (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie,
Polska), dr Maria Szymańska (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska), dr Barbara Turlejska
(Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska), dr Marta Prucnal-Wójcik (Uniwersytet Ignatianum
w Krakowie, Polska), prof. Gabriella Pusztai (University of Debrecen, Węgry), dr Agnieszka Szewczyk-
Zakrzewska (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska)

REDAKTOR TEMATYCZNY / THEMATIC EDITOR
Anna Walczak, Andrzej Pankalla

RADA NAUKOWA / INTERNATIONAL ADVISORY COUNCIL
Prof. Ágnes Engler (University of Debrecen, Węgry), Prof. Henri Vieille-Grosjean (Université
de Strasbourg, Francja), Prof. nadzw. dr hab. Mirosław Kowalski (Uniwersytet Zielonogórski, Polska),
Prof. Sveta Loboda (Narodowy Uniwersytet Lotnictwa w Kijowie, Ukraina),
Prof. Maria Helena Trindade Lopes (New University of Lisbon, Portugalia), Ks. prof. dr hab. Janusz
Marianiński (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polska), Prof. dr hab. Zbyszko Melosik (Uniwersytet
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska), Prof. dr Kerstin Nordlöf (Örebro University, Szwecja),
Prof. dr hab. Katarzyna Olbrycht (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska), Prof. Natalia
Sejko (Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franki w Żytomierzu, Ukraina), Dr hab. Maria Marta
Urlińska, prof. UIK (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska), Prof. dr hab. Bogusław Śliwowski
(Uniwersytet Łódzki, Polska), Prof. dr hab. Andrzej Michał de Tchorzewski (Uniwersytet Ignatianum
w Krakowie, Polska), Prof. Stanislav Avsec (University of Ljubljana, Słowenia),
Ks. prof. Zbigniew Marek SJ (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Polska), Dr hab. Krzysztof Wielecki,
prof. UKSW (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska)

PROJEKT OKŁADKI I OPRACOWANIE GRAFICZNE / COVER DESIGN AND LAYOUT
dr inż. arch. Katarzyna Białas-Jucha
REDAKTOR JĘZYKOWY / LANGUAGE EDITOR
dr Maria Szymańska
REDAKTOR TEKSTÓW / COPY EDITOR
Dariusz Piskulak
OPRACOWANIE TECHNICZNE / DTP
Jacek Zaryczny

Wszystkie artykuły są recenzowane, a ich streszczenia indeksowane w międzynarodowych bazach danych,
m.in. CEEOL, CEJSH, Index Copernicus, EZB, DOAJ, ERIH PLUS / All articles are peer-reviewed, and their
summaries are abstracting in international databases, including CEEOL, CEJSH, Index Copernicus, EZB,
DOAJ, ERIH PLUS

Od roku 2022 czasopismo jest wydawane tylko w wersji online

e-ISSN 2391-9485

Adres redakcji / Publisher Address
ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków
e-mail sekretarz redakcji: agnieszka.kaczor@ignatianum.edu.pl
<https://horyzontywychowania.ignatianum.edu.pl>

Redakcja zastrzega sobie prawo skracania tekstów i zmiany tytułów.
Materiałów niezamówionych nie zwraca.

Informacje dla autorów są dostępne na stronie internetowej czasopisma „Horyzonty Wychowania”.
Guidelines for authors are available on the website of *Horizons of Education*.

Anna Walczak, Andrzej Pankalla <i>Editorial: Masculinity and Upbringing</i>	5
Anna Walczak, Andrzej Pankalla <i>Edytorial: Męskość a wychowanie</i>	7
ARTYKUŁY TEMATYCZNE / THEMATIC ARTICLES	9
Janusz Waligóra <i>Chłopiec i Król – o dojrzewaniu do męskości w prozie Szczepana Twardocha / The Boy and the King – About Maturing into the Manhood in the Prose of Szczepan Twardoch</i>	11
Witold Starnawski <i>Ojciec – źródło i miara. O wartych rozważenia implikacjach poszerzenia perspektywy wychowania / Father – Source and Measure: On the Considerable Implications of Broadening the Perspective of Education</i>	23
Anna Błasiak, Martyna Żurek <i>Egalitarian Fatherhood – a Present and Engaged Father / Egalitarne ojcostwo – ojciec uobecniony i zaangażowany</i>	33
Monika Dacka <i>The Role of the Father in the Formation of a Child’s Moral Intelligence / Rola ojca w kształtowaniu inteligencji moralnej dziecka</i>	43
Ireneusz Szczukowski <i>Analiza dyskursu na temat męskości w chrześcijańskich poradnikach życia duchowego (na wybranych przykładach) / Analysis of the Discourse on Masculinity in Christian Guides to Spiritual Life (on Selected Examples)</i>	53
Dorota Zaworska-Nikoniuk <i>(Re)konstrukcje męskości w programie rozrywkowym „Dżentelmeni i Wieśniaki” emitowanym w TTV – perspektywa badań pedagogicznych / (Re)constructions of Masculinity in the Entertainment Program “Gentlemen and Peasants” Broadcast on TTV: The Perspective of Pedagogical Research</i>	63

Agnieszka Trzeźniewska-Nowak <i>Kiedy bohaterowie opowiadań Zygmunta Niedźwieckiego stają się mężczyznami? / When Do the Male Characters of Zygmunt Niedźwiecki's Stories Become Men?</i>	75
Aneta Boidyrew <i>Męskość, naród i kultura fizyczna. Tradycyjne i nowoczesne wzorce męskości a wychowanie fizyczne młodzieży na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim na początku XX w. / Masculinity, Nation and Physical Culture. Traditional and Modern Patterns of Masculinity and Physical Education of Young People on Polish Lands Under Russian Partition at the Beginning of the 20th Century</i>	87
Dariusz Piechota <i>Kryzys wieku średniego w „Tkankach miękkich” Zyty Rudzkiej i „Cząstkach elementarnych” Michela Houellebecq’a / Midlife Crisis in Zyta Rudzka's “Soft Tissues” and Michel Houellebecq’s “Elementary Particles”</i>	97
ARTYKUŁY VARIA / ARTICLES VARIA	107
Stefan Frydrychowicz <i>Building a Common Plane of Understanding (CPU) in the Process of Interpersonal Communication / Budowanie wspólnej płaszczyzny porozumienia w procesie komunikacji interpersonalnej</i>	109
Sebastian Szymański <i>The Role and Significance of Sound Design in Dramatherapy / Rola i znaczenie sound designu w dramaterapii</i>	121
Damian Myśliński <i>Which Creativity to Take Seriously? Reflections on the Creativity of People With Intellectual Disabilities / Którą twórczość traktować poważnie? Refleksje o twórczości osób z niepełnosprawnością intelektualną</i>	131
Sylwia Michałowska, Agnieszka Samochowiec, Jakub Huboda <i>Tryb i brutalność gier elektronicznych a poziom agresji u graczy / The Mode and Brutality of Electronic Games and the Level of Aggression Among Players</i>	143

Anna Walczak

<https://orcid.org/0000-0002-1439-4771>
 Uniwersytet Łódzki, Polska
 University of Lodz, Poland
anna.walczak@now.uni.lodz.pl

Andrzej Pankalla

<https://orcid.org/0000-0002-9138-6185>
 Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
 Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw, Poland
a.pankalla@uksw.edu.pl

<https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.01>

Data zgłoszenia: 27.01.2025

Data akceptacji: 08.02.2025

Data publikacji: 31.03.2025

Editorial: Masculinity and Upbringing

In contemporary discourse in the humanities and social sciences, but also in journalistic debates, as well, the questions concerning masculinity are becoming increasingly louder – what was it and what is it, also what can/should it be in various constellations of cultural and social changes? Furthermore, is it justified to speak about masculinity in the singular or rather in the plural? And what is the relationship between the “new” conceptualizations of masculinity and upbringing oriented towards it? The authors of the articles placed in the next issue of *Horizons of Education*, handed to Readers, have undertaken reflection on these questions, recognizing and revealing the meanings of masculinity from different perspectives. They have examined cultural patterns of masculinity and its stereotyping, and – as some of them considered appropriate – submitted them to the critical analysis. They also took up important threads of the crisis of masculinity revealed in self-relationships and relationships with others – closer and more distant people, which removes from masculinity the odium of being homogeneous and at the same time indisputable, permanently acquired, value. In this context, upbringing for masculinity begins to take on the meaning of a lifelong existential experience with heterochromic and heterotopic features.

In disclosing and recognizing the meanings of masculinity in the network of contexts of contemporary culture by the Authors, a special place took the figure of the father and fatherhood, cutting itself off from the patriarchal aspects in the prism of which it was commonly recognized and – however – still is recognized. The Authors tried searching for the answer to the “old” question: what role does a man/father perform and what role can/should he play in the child’s experience of becoming self?

We cordially invite you to read the thematic issue of *Horizons of Education* such as Masculinity and Upbringing and to reflect on its main and secondary aspects, in order to be engaged in a discourse with the Authors of the texts collected here.

Anna Walczak

Andrzej Pankalla

Thematic editors of the issue

Anna Walczak

<https://orcid.org/0000-0002-1439-4771>
 Uniwersytet Łódzki, Polska
 University of Lodz, Poland
anna.walczak@now.uni.lodz.pl

Andrzej Pankalla

<https://orcid.org/0000-0002-9138-6185>
 Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
 Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw, Poland
a.pankalla@uksw.edu.pl

<https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.02>

Data zgłoszenia: 27.01.2025

Data akceptacji: 07.02.2025

Data publikacji: 31.03.2025

Edytorial: Męskość a wychowanie

We współczesnym dyskursie nauk humanistycznych i społecznych, ale także w publicystycznych debatach coraz głośniejszym wybrzmiewa pytanie o męskość – o to, czym/jaką była i czym/jaką jest oraz czym/jaką może/powinna być w różnych konstelacjach zmian kulturowo-społecznych. Czy jest zasadne mówić o męskości w liczbie pojedynczej, czy raczej w liczbie mnogiej? I jaki jest związek między „nowymi” konceptualizacjami męskości i wychowania do niej? Autorzy artykułów zamieszczonych w oddawanym do rąk Czytelników kolejnym zeszycie „Horyzontów Wychowania” podjęli namysł nad pytaniami, odczytując i odsłaniając znaczenia męskości z różnych perspektyw. Przyjrzeni się kulturowym wzorcom męskości oraz jej stereotypizacji i – jak niektórzy z Nich uznali za stosowne – poddali krytycznej analizie. Podjęli też ważne wątki kryzysu męskości ujawniającego się w autorelacjach i relacjach z innymi – bliższymi i dalszymi osobami, który znosi z męskości odium bycia homogeniczną i jednocześnie niepodważalną, nabytą na stałe wartością. W tym kontekście wychowanie do męskości zaczyna nabierać znaczeń całościowego doświadczenia egzystencjalnego o cechach heterochromicznych i heterotopicznych.

W odsłanianiu i odczytywaniu przez Autorów artykułów znaczeń męskości w sieci kontekstów współczesnej kultury szczególne miejsce zajęła figura ojca i ojcostwa, odcinająca się od patriarchalnych aspektów, w których pryzmacie powszechnie się ją rozpoznawało i – jednak – nadal rozpoznaje. Autorzy starali się podjąć poszukiwania odpowiedzi na „stare” pytanie: Jaką rolę odgrywa, a jaką może/powinien odgrywać mężczyzna/ojciec w doświadczeniu przez dziecko stawania się sobą?

Serdecznie zapraszamy do lektury tematycznego zeszytu „Horyzontów Wychowania” *Męskość a wychowanie* i podjęcia namysłu nad głównymi oraz pobocznymi jego wątkami, by tym samym móc wdać się w dyskurs z Autorami zgromadzonych w tym miejscu tekstów.

Anna Walczak
 Andrzej Pankalla
 Redaktorzy tematyczni numeru

ARTYKUŁY TEMATYCZNE

THEMATIC ARTICLES

Chłopiec i Król – o dojrzewaniu do męskości w prozie Szczepana Twardocha

The Boy and the King – About Maturing Into the Manhood in the Prose of Szczepan Twardoch

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The article aims to describe the process of assimilating patterns of masculinity in Szczepan Twardoch's prose, mainly in his novel *Król*.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main issues of the article focus on questions concerning the way of conceptualizing masculinity in Twardoch's prose, especially in the aspect of puberty. This involves analyzing literary figures of initiation and the loss or „replacement” of the father. Research in masculinity studies, psychoanalysis, narratology, and genealogy was used as an effective research context and tool. The educational implications of the presented findings, in turn, fall within the scope of knowledge in pedagogy and gender psychology.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The ambiguity of labeling Twardoch's prose as “masculine” is explored, followed by an analysis of the boy protagonist's loss of his father and initiation models (*gladius* and *phallus*). Themes of violence and sexuality underscore his maturation within a historical and psychoanalytical framework.

RESEARCH RESULTS: As it turns out, maturing into manhood is realized in the prose of the author of *The King* in variable orders of imitation and contestation (rebellion), and the final rite of passage turns out to be the killing of the symbolic father. At the same time, masculinity in the existential dimension appears as a questionable or illusory value that does not protect against failure or fall.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: Studies on masculinity invite further exploration, such as the role of Twardoch's “writing of violence” and shifts in masculinity as he matures as a man and writer. An important issue remains the psychological and pedagogical implications arising from the model of masculinity presented in Twardoch's prose.

→ **KEYWORDS:** MASCULINITY, SZCZEPAN TWARDOCH, INITIATION, MASCULINITY STUDIES, BODY

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest opis procesu przyswajania wzorów męskości w prozie Szczepana Twardocha, głównie w jego powieści *Król*.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Zasadnicza problematyka artykułu koncentruje się wokół pytań o sposób konceptualizowania męskości w prozie Twardocha, zwłaszcza w aspekcie dojrzewania. Wiąże się z tym potrzeba analizy literackich figur inicjacji oraz utraty lub „wymiany” ojca. Jako efektywny kontekst i narzędzie badawcze wykorzystano badania z zakresu *masculinity studies*, psychoanalizy oraz narratologii i genologii. Implikacje edukacyjne przedstawionych rozpoznań sytuują się z kolei w obrębie wiedzy z zakresu pedagogiki oraz psychologii rodzaju.

PROCES WYWODU: Na wstępie ukazana została niejednoznaczność kwalifikacji prozy Twardocha jako typowo „męskiej”. Rozwinięciem wątku męskości jest analiza konsekwencji utraty ojca przez chłopięcego bohatera oraz opis modeli inicjacji opartych na dwóch figurach: *gladiusa* i *falusa*. Silna ekspozycja przemocy i seksualności wpisuje się w proces dojrzewania chłopca, sytuowany w kontekście historycznym i psychoanalitycznym.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Jak się okazuje, dojrzewanie do męskości realizuje się w prozie autora *Króla* w zmiennych porządkach imitacji i kontestacji (buntu), zaś finalnym rytmem przejścia okazuje się zabicie symbolicznego ojca. Jednocześnie męskość w wymiarze egzystencjalnym jawi się jako wartość wątpliwa lub iluzoryczna, niechroniąca przed porażką czy upadkiem.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Przeprowadzone studia nad męskością zachęcają do dalszych badań i stawiania nowych pytań, które zyskują w tym kontekście nowe oświetlenie – na przykład jakie funkcje pełni stosowane przez Twardocha „pismo przemocy” czy też jak zmieniają się wzorce męskości wraz z dojrzewaniem samego autora jako człowieka i twórcy. Istotną kwestią pozostają również implikacje psychologiczno-pedagogiczne wynikające z modelu wychowania do męskości zaprezentowanego w prozie Twardocha.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: MĘSKOŚĆ, SZCZEPAN TWARDOCH, INICJACJA, BADANIA MĘSKOŚCI, CIAŁO**

Wstęp

Twórczość Szczepana Twardocha często opatruje się mianem prozy „męskiej”, akcentując skłonność pisarza do epatowania przemocą i kreowania silnych postaci działających w świecie pełnym konfliktów¹. Wskazuje się przy tym na szczególne zamięrowanie

¹ Zob. skromny wybór spośród wielkiej liczby recenzji i omówień akcentujących podobne aspekty: Tomczok (2017), Zając (2016), Nowacki (2016), Sowiński (2016), Żurek (2021).

autora *Króla* do militariów czy samochodów², czemu pisarz daje wyraz w dziennikach, publicystyce i poszczególnych utworach, użyczając swych prywatnych fascynacji różnym bohaterom. Warto przypomnieć, że jest również Twardoch współautorem pisanego z przymrużeniem oka poradnika *Sztuka życia dla mężczyzn* (Twardoch i Bociąga, 2013).

Kwestia męskości wydaje się – obok tożsamości czy historii – jednym z najważniejszych problemów poruszanych w utworach Twardocha. Nawiasem mówiąc, wszystkie te zagadnienia mocno się przenikają, ponieważ męskość (lub niemęskość) to znaczący aspekt tożsamości bohaterów jego prozy, zaś historyczno-kulturowy kontekst pozwala zrelatywizować jej tradycyjne wyznaczniki (Tomasik, 2013, s. 17–18).

Twardoch na ogół hojnie rozdziela między swych bohaterów stereotypowe atrybuty „szorstkiej” męskości, jak siła, odwaga, pewność siebie, skłonność do przemocy i dominacji, tudzież lojalność, godność czy honor (La Cecla, 2014, s. 48; Karlsson, 2015, s. 384–385)³. W *Wyznaniach prowincjusza*, przy okazji komentowania postapokaliptycznej powieści Cormacka MacCarthy’ego *W drodze*, pisze o pokusie „powrotu do świata prostych męskich wartości umocowanych na lojalności, wierności, odwadze, wreszcie – na lufie karabinu” (2010, s. 89). Jednak – paradoksalnie – pociągają go również wiwisekcje postaw uznawanych za zaprzeczenie męskości, czego dowodem szeroko omawiana w podobnych kategoriach *Morfina*, którą Dariusz Nowacki nazwał „studium o męskiej słabości” (2013, s. 31). Ten sam krytyk, komentując *Króla*, zauważył, że „u Twardocha męskość zawsze jest zagrożona, niepewna siebie” (2016). Egzystencja bohaterów jego prozy rozgrywa się zatem często między siłą a słabością, dojrzałością a niedojrzałością, brutalnością a miękkością (czy wrażliwością), zdecydowaniem a wahaniem.

W tak zarysowanych wstępnie kategoriach pragnę ująć również chłopięce lub młodzieńcze dojrzewanie do męskości (Mazurkiewicz, 2019, s. 134), którego obraz daje pisarz w kilku utworach – *Przemienieniu*, *Wiecznym Grunwaldzie*, *Królestwie*, *Pokorze* oraz – w sposób najbardziej rozbudowany i najbardziej popkulturowy – w *Królu*, któremu poświęcę w tym szkicu najwięcej uwagi. Przyswajanie wzorów męskości łączy się w prozie Twardocha z figurą utraty lub wymiany ojca – między innymi zastąpieniem słabego ojca ojcem lub opiekunem silnym. Ten model występuje jednak w rozmaitych wariantach i ma swoje odstępstwa. O ile potwierdza się w *Królu* (przynajmniej w zmiestyfikowanej wersji narracji, w której to Mosze Bernsztajn jest instancją nadawczą), to komplikuje się w innych tekstach.

² Stąd ironiczno-krytyczne oskarżenia pisarza o „gadzieciarstwo” (Sowiński, 2016). O pasji morderczyjnej Twardocha oraz dyskusjach związanych z jego decyzją o byciu ambasadorem marki Mercedes-Benz zob. Adamski (2016).

³ Niektóre z tych przymiotów „męża” można wywodzić z dawnej literatury i słowników, jak czyni to na przykład Filip Mazurkiewicz (2019, s. 17), sięgając do słownika Lindego. Sam Twardoch wraz z Przemysławem Bociągą wykładają zasady bycia mężczyzną w żartobliwym poradniku *Sztuka życia dla mężczyzn* (2013). Autorzy piszą w nim między innymi o kryzysie męskości: „Problem w tym, że mężczyźni przestali dorastać, przestali brać odpowiedzialność za własne życie, stracili wszelką odwagę, wszelką wewnętrzną spójność, wszelką siłę. I tak leżą przez życie, ładni i brzydki, biedni i bogaci, a wszyscy jak żywe trupy” (s. 225).

Wymiana ojców

I tak oto w *Przemienieniu* o przegranej „żołnierza wyklętego” jako bojownika i ojca oraz zastąpieniu go innym hegemonicznym opiekunem – przedstawicielem komunistycznego reżimu – decyduje Historia, gdy on sam wykazuje się wręcz nadzwyczajną determinacją i wytrwałością. W *Wiecznym Grunwaldzie* potężnego ojca, czyli króla Kazimierza, zastępują kolejno dwie mocne figury: machlerz, czyli średniowieczny alfons, a później ksiądz – brutalny nauczyciel szermierki. W *Pokorze* słaby opiekun, czyli ksiądz Scholtis, częściowo przejmując wychowawcze obowiązki ojca silnego, czyli Antona Pokory, a w rezultacie okazuje się, że to właśnie kapłan był biologicznym rodzicielem Alojza.

Także w *Królu* wymiana „ojców” ma swoją specyfikę – Jakub Szapiro, tytułowy Król, jako nowy, silny opiekun młodego Bernsztajna jest wszak katem jego biologicznego ojca, Nauma, a jednocześnie budzi w chłopcu zachwyt i chęć naśladowania. Pisarz tak operuje focalizacją, byśmy mogli zobaczyć postać Króla oczami chłopca, który jest nim zafascynowany i przyswaja sobie gangsterskie wzory męskości niczym nastoletni bohaterowie kina popularnego – Henry z filmu *Chłopcy z ferajny* (Scorsese, 1990) czy młodociany bohater filmu *Prawo Bronxu* (Palmineri, 1993)⁴.

Twardoch, kontrastując figury Króla i Nauma Bernsztajna, przeciwstawił sobie nie tylko dwóch mężczyzn o radykalnie odmiennej prezencji, różnych charakterach i zapartywaniach na świat, ale też dwa systemy wartości, dwa modele egzystencji. Mosze pierwotnie jest w naturalny sposób wkomponowany w realia życia tradycyjnej żydowskiej rodziny. Ta sytuacja determinuje jego wygląd, codzienne obowiązki, relacje z najbliższymi czy sposób myślenia. Dla wydarzeń przekraczających granice rozumienia szuka zatem języka religijnego, przypisując mu wartości poznawcze, jakich nie znajduje w języku codziennego doświadczenia, i transponując grozę gangsterskiej przemocy w mistykę rytualnej ofiary:

Najpierw ojciec odprawiał kaparot: dla odkupienia grzechów kręcił nad głową białym kogutem, a potem koguta zabijał, matka oblewała go wrzątkiem, skubała pióra, patroszyła. Lubilem widok kogucich wnętrzości. Następnie matka brała tasak i dzieliła koguta na części, aby rozdać biednym. [...]

Ciało mego ojca podzielone jak ciało koguta na kaparot. [...]

Nie chciałem o tym słyszeć. Od dwóch miesięcy żyłem już nowe życie. Chwyciłem chude ciało mego ojca za kostki, zakręciłem nim trzykrotnie nad głową i złożyłem je w ofierze, jak koguta (Twardoch, 2019, s. 125–126)⁵.

Podobny sposób mówienia o zamordowanym ojcu powraca w narracji młodego Bernsztajna wielokrotnie, co potwierdza traumatyczny charakter doświadczenia jego

⁴ Chodzi o syna kierowcy autobusu. Inne wzory kultury popularnej, wobec których można sytuować *Króla*, wskazuje sam Twardoch w polemice z Jerzym Haszczyńskim, sugerującym, że pisarz mógł popełnić plagiat (Twardoch, 2021b, s. 96–100).

⁵ O ceremonii kaparot związanej ze świętem Jom Kipur zob. Bendowska (b.d.).

utruty (Feldman-Kołodziejuk, 2019, s. 342). Sugestia rodzinnej zdrady (wyboru mordercy w miejsce ofiary) przyjmuje – ujmując rzecz psychoanalitycznie – postać ojcobójstwa: „Zważywszy na to, że młody Bernsztajn nader silnie utożsamia się z gangsterem i tym, co tamten robił, możemy uznać, że to sam chłopiec zabił ojca, zarazem symbolicznie oddzielając się od swojego żydostwa” (Żurek, 2021, s. 151).

Widać tu zresztą pewną niekonsekwencję – otóż Szapiro w starczym schizofrenicznym widzie może imaginować sobie, że jest Bernsztajnem spisującym swoje wspomnienia, ale wątpliwe jest, by był w stanie przyswoić sobie również traumę oraz język i wyobrażenia religijnego chłopca.

W tej alternatywnej wersji wydarzeń, zrodzonej w umyśle byłego boksera, Mosze zrywa ostatecznie z rodziną i zostaje przyjęty do gangsterskiej „rodziny” oraz do domu samego Szapiry⁶. To warunek wstępny jego przemiany, bowiem „mężczyznę staje się ten – jak przypomina Franco La Cecla – kto z trudem uwolnił się spod wpływu matki” (2014, s. 53). Od tego momentu powieściowa formuła Bildungsroman, która obejmuje chłopięce i młodzieńcze inicjacje, realizuje się w *Królu* poprzez symboliczne porządki spod znaku *gladiusa* (miecza) i *fallusa*. W obu tych obszarach dochodzi do wtajemniczających transgresji.

Fantazmaty kompensacyjne

Rzymski *gladius* pojawia się u Twardocha w rękach legionisty, który ginie od ciosu „huńskiej szabli” zadanego przez Joachima von Egern w opowiadaniu *Otchłań* ze zbioru *Obłęd rotmistrza von Egern* (Twardoch, 2005)⁷. Tym symbolem walki i przemocy pragnę objąć doświadczenie brutalności świata, jakie staje się udziałem młodego Bernsztajna, który ma okazję znaleźć się – być może po raz pierwszy w życiu – po stronie silnych. Przestrzeń gangsterskiego półświatka czy domena sportu (boks) to nieliczne nisze, w których może urzeczywistniać się żydowska męskość hegemoniczna (Pawlak i in., 2013)⁸.

Jako przedstawiciel uciśnionej i upokorzonej mniejszości Mosze zmagają się z lękami i kompleksami – wrażeniem obcości, poczuciem bycia gorszym. Z tych emocji rodzą się rozmaite fantazmaty kompensacyjne – siły, wyższości, pogardy, wielkopańskości.

⁶ W rzeczywistości, jak pamiętamy, jego losy potoczyły się inaczej – matka zmarła, brat trafił do domu sierot, a Mosze żył żebraczym życiem na ulicy. Kończy tę historię nieudana próba zabicia Szapiry i śmierć młodzieńca.

⁷ Tekst opowiadający o paroksyzmach rewolucji (przeniesionej przez Twardocha z Francji do Austro-Węgier) zawiera spektakularne obrazy przemocy oraz wątek uniwersalizujący – postać bohatera, który jako „był metahistoryczny” (to jego własne określenie) funkcjonuje w różnych odgąszeniach historii, „zaplątany nie tylko we wszystkie wojny i rewolucje, jakie się zdarzyły, ale we wszystkie, jakie tylko mogły się zdarzyć” (s. 88).

⁸ Myślę o niej w sposób analogiczny do tego, jak o upokarzającej kondycji polskiej męskości w okresie zaborów pisał Filip Mazurkiewicz, przywołując figurę symbolicznej kastracji (2019, s. 60).

Ucieleśnia je w pełni Jakub Szapiro, arystokrata ringu i ulicy, postrach gojów, skrzyżowanie nowoczesnego mocarza z królem Dawidem i butnym szlachcicem jednocześnie, choćby w scenie palenia papierosa na ringu zaraz po wygranej walce (Twardoch, 2019, s. 18).

Walka Żyda Szapiry z wystylizowanym na modelowego aryjczyka Ziemińskim to wydarzenie tyleż sportowe, co polityczne, odsyłające do podobnych konfrontacji rozgrywających się na bieżni, stadionie czy w ringu, nad którymi nadbudowane są rozmaite treści ideologiczne. W takim ujęciu boks jest nie tylko „bastionem męskości” (Jakubowska, 2014, s. 46), ale też polem walki zbiorowych interesów przekraczających wymiar lokalnego pojedynku. Szapsel Rotholc, żydowski bokser, którego losy zainspirowały Twardocha (2021b, s. 147), tak jak powieściowy Szapiro był ulubieńcem żydowskich kibiców i choć nie walczył w Makabi Warszawa ani nie boksował w wadze ciężkiej, zdarzało mu się zwyciężać z „faszystowskimi”, czyli niemieckimi bokserami lat trzydziestych (Maciorowski i Nawrot, 2020). Pole nacechowanej politycznie – w znaczeniu rasowym i narodowym – sportowej rywalizacji poszerzają przykłady innych pięściarzy toczących podobne zmagania: dwa pojedynki czarnoskórego Joe Louisa z Maxem Schmelingiem oraz obozowe walki Tadeusza Pietrzykowskiego (Wolski, 2015, s. 187, 194).

Szapiro jest Żydem wyjątkowym, ale jednocześnie przedstawicielem tego środowiska nowoczesnych Żydów, do którego Mosze zaczął właśnie aspirować (Rochecka-Sembratowicz, 2020, s. 100). Wyzbycie się atrybutów tradycyjnej żydowskości – długiej kapoty, pejsów i śladów zarostu – jest pierwszym transgresyjnym gestem, jaki wykonuje Mosze wstrząśnięty upokorzeniem ojca (s. 101). Innym bluźnierczym gestem będzie zaniechanie żałoby czy grzeszna konsumpcja niekoszernego posiłku w burdelu Ryfki Kij (s. 102). Kolejnym krokiem jest rozpoczęcie bokserskich treningów pod okiem Szapiry.

Ciało i przemoc

„Chudy, siedemnastoletni Żydek” (Twardoch, 2019, s. 85), jak mówi o sobie Mosze w tej alternatywnej wersji rzeczywistości wysnutej przez starego Jakuba Szapirę, poddaje się w całości autorytetowi zastępczego ojca-idola i zgodnie z regułami dojrzewania pragnie być taki jak on. Praca nad stanem własnej fizyczności, wymagająca dyscyplinowania ciała i kontroli nad ciałem (Tomasik, 2020, s. 82), to dążenie do perfekcji i piękna. O rezultatach, jakie na tym polu uzyskał Król, mówi narrator z zachwytem:

Widziałem, z jakim spokojem się nosi, jak jest pewien swojego ciała, jak nim włada, jak mu się to ciało wyćwiczone, skatowane na treningach poddaje, jakby naciągnięte wewnętrznymi sprężynami, z jaką swobodą pracuje głową i ramionami, jakby prześlizgiwał się pod belkami niskiego stropu (Twardoch, 2019, s. 11)⁹.

⁹ Twardoch wielokrotnie z dużym zadowoleniem opowiada również o satysfakcji płynącej z wyglądu i sprawności własnego ciała (Twardoch, 2021b, s. 112–114).

Sprawne, wyćwiczone ciało gotowe jest do zadawania przemocy. Ta z kolei potrafi dawać rozkosz, i to jest kolejne wtajemniczenie młodego Bernsztajna. Mowa tu jednak nie o sadystycznej przemocy innych powieściowych gangsterów – Radziwiłka czy Kuma Kaplicy, ale, jak powiedziałby Dariusz Nowacki, „legalnej” przemocy (2016), zadawanej w słusznej sprawie lokalnym faszystom. Jej przykładem jest akcja Szapiry w reakcji na getto ławkowe czy jego przewagi w ulicznych walkach nad Falangą, prezentowane w konwencji *slow motion*:

Ja trzymam się z tyłu, za Szapirą, i czuję wielką rozkosz, kiedy widzę, jak lekko podbiega do najbardziej na czoło wysuniętego faszysty, robotniczego bojówkarza z NPR, ten zamachuje się szeroko, jak cepem, Szapiro nurkuje pod tym zamaszystym sierpem, widzę to jak na zwolnionym tempie, faszysta w czarnym berecie jest zdziwiony, jakim cudem ten wielki Żyd nagle jest tak blisko i z boku i wtedy wielki Żyd krótkim hakiem wbija mu mosiężne kłykie kastetu w podbródek, pcha w pierś i dzielny bojówkarz zapada się w ciemność, zanim jeszcze jego bezwładne ciało legnie na bruku. Następni już biegają na pomoc, pierwszego Szapiro kładzie krótkim kopnięciem nad kolano, jeszcze dziś słyszę ten cudowny trzask kości (Twardoch, 2019, s. 173).

Ideowe racje w intencji narratora usprawiedliwiają estetyzację przemocy i odbierają głos masakrowanemu ciału. Jak pisze – choć w innych okolicznościach – Ryszard Koziołek: „Narracja blokuje lub osłabia przekaz śmierci i mowę rany, kierując się troską o atrakcyjność i «słuszność» przemocy i okrucieństwa” (Koziołek, 2015, s. 270). Trudno przy tym jednoznacznie orzec, kiedy sprawiedliwość dziejowa jest listkiem figowym dla perwersyjnej przemocy, a kiedy przemoc środkiem do uzyskania etycznej satysfakcji.

Czytelnik może śledzić orgię kaźni z przyjemnością pomieszaną ze wstrętem – wyklada dalej Koziołek – właśnie dlatego, że autor uwolnił go od niepokojącej identyfikacji, lękliwej empatii, którą wyobraźnia mogłaby mu podsunąć, gdyby ofiara i jej cierpienie były bardziej dostępne (s. 277).

Przemoc w twórczości Twardocha to coś więcej niż popkulturowa przynęta, na którą łapie się mniej lub bardziej wyrobiony czytelnik, i coś więcej niż objaw podświadomych fiksjacji autora. Owszem, sam pisarz z prowokacyjną szczerością wyznawał w jednej z rozmów: „Jestem prostym chłopakiem, nie mam do tego żadnej ideologii, po prostu lubię szybkie samochody, lubię broń, lubię boks. Mam się z tego tłumaczyć?” (Twardoch, 2016). Jednak „już wczesne utwory Twardocha – jak konstatuje Jan Zając – można czytać jako rodzaj refleksji nad miejscem i rolą przemocy w życiu człowieka” (Zając, 2016, s. 444). Jacek Żurek zaś, łącząc za René Girardem przemoc z *sacrum*, dopowiada: „W literackim mikrokosmosie Twardocha ta pierwsza ma znamiona uniwersum, stanowiąc jedną z głównych zasad regulujących relacje między ludźmi” (Żurek, 2021, s. 145). Twardoch dający w swych utworach wyraz fascynacji okresami burzliwych przełomów – zwłaszcza wojen i rewolucji – czyni z towarzyszącej im przemocy niewyczerpane źródło energii, która napędza Historię, zasilając maszynierię narodowych, etnicznych,

społecznych i czysto personalnych konfliktów. Mechanizm ten sprawdza się na poziomie indywidualnej inicjacji, jak i uwikłanych w wieczną wojnę narodów. Taką wizję przedstawia pisarz choćby w *Wiecznym Grunwaldzie*. Tam też ustami machlerza Wsześława wyklada królewskiemu bękartowi po ojcowsku najważniejsze życiowe prawdy. Paszko dobrze zapamiętał tę pierwszą, najważniejszą lekcję:

że jestem sam jedynym opiekunem swoim; że ludzie nie zaborą mi tylko tego, czego im nie pozwolę zabrać. Że dostanę tylko to, co przemocą wydrę światu. Że moim bratem – kord, siostrą moją – barta, przyjacielem – nóż (Twardoch, 2021a, s. 30).

Bohater, idąc za wskazaniem alfonsa, przechodzi skrajnie brutalną inicjacyjną próbę – zabija nastoletniego prześladowcę, Tworzyjanka, i odbiera mu swoją chustkę, dar Kazimierza Wielkiego potwierdzający królewskie pochodzenie chłopca.

Od erotyzmu do homoerotyzmu

Drugim kluczowym wątkiem dojrzewania do męskości jest aspekt seksualny. Chłopięcy bohater *Króla* przeżywa w domu Szapiry erotyczne wtajemniczenia i fantazje, które przygotowują go do relacji z rówieśniczką – Magdą. Jednak rozbieżność oczekiwań i ról wprowadza element dezintegracji – Mosze szamoce się między dojrzałą zmysłowością Emilii i skromną dziewczęcością Magdy (Beisert, 2004, s. 148–149).

Ten węzeł pseudoedypalny komplikuje sytuację – chłopiec, pożądam partnerki swego nowego zastępczego ojca, rywalizuje z nim samym. Literacka gra z psychoanalizą nabiera tu cech prawdopodobieństwa i rozgrywa fantazje Freuda na poziomie nastoletniej adolescencji, a nie wczesnego dzieciństwa:

potworny obraz związku z matką i zamordowania ojca stanowi metaforę pragnień, które wedle opinii psychoanalizy nawiedzają każdą istotę płci męskiej między trzecim a szóstym rokiem życia (Poltzer, 2001, s. 240).

Emilia z jednej strony matkuje chłopcu, a z drugiej prowokuje go, syci się sceną jego samozaspokojenia, przyzwala i zachęca, by patrzył na jej seks z Jakubem. Mosze rywalizuje z Królem także na płaszczyźnie czysto biologicznej, porównując – w duchu męskości fallicznej (Karlsson, 2015, s. 384) – swój penis z jego penisem. Sytuacja czyni go *voyerem*, a podglądanie staje się naturalną formą młodzieńczej eksploracji świata, zwłaszcza że dotyczy miłości, czyli jednego z doświadczeń granicznych (Bielik-Robson, 2000). Jest też jednak również formą podstępnej wizualnej przemocy – ekspresją pożądania i rodzajem zawłaszczania aktorów podglądanej sceny. Motyw freudowski został tu jednak bezpiecznie przesunięty – kompleks Edypa realizuje się w środowisku „zastępczych” rodziców, więc nie narusza tabu kazirodztwa, ale zachowuje atmosferę lekko perwersyjnego pomieszania ról i funkcji, gdyż seksualizuje stosunek chłopca do mieszkańców domowej wspólnoty.

Podszyta erotyzmem fascynacja obejmuje także Jakuba, wszak Mosze jako (fałszywy) narrator wyznaje: „Jakub Szapiro był piękny i kochałem go” (Twardoch 2019, s. 168). Tak naprawdę mówi to jednak przecież sam Jakub Szapiro. Ten narcystyczny zwrot ku sobie nosi znamiona homoerotyzmu¹⁰ i przypomina podobny zachwyt innego bardzo męskiego bohatera prozy Twardocha, Antka Szarzyńskiego z *Przemienienia*¹¹, który z upodobaniem ogląda przed lustrem swoje nagie wysportowane ciało (Twardoch, 2022, s. 119). Tego rodzaju sceny kreują obraz doskonałej męskiej fizyczności jako źródło satysfakcji i samoakceptacji.

Męskość pokonana przez słabość i czas

Jak wynika z przeprowadzonej w artykule analizy, męskość znajduje w prozie Twardocha bogaty, choć stereotypowy zakres ekspozycji. Najciekawsze jest jednak to, że w samym *Królu* finalnie okazuje się czymś iluzorycznym, nieledwie fantazmatem – zarówno w odniesieniu do chłopca, który nieszczęśliwie ginie, zanim dojrzeje, jak i Jakuba Szapiry, który łudzi siebie i czytelników fałszywymi wspomnieniami. Narcystyczny i homoerotyczny chwyt narracyjny, rozkładający schizofrenicznie instancję nadawczą na dwa podmioty, można traktować jednocześnie jako formę senilnej mitologizacji. Stary Szapiro patrzy cudzymi, chłopięcymi oczami na własną historię oraz dopisuje zmyśloną autobiografię, bo to – w obliczu starczej niedołężności – jedyna forma mentalnej satysfakcji, jaka mu została. Potrzeba kompensacji wynika z obrzydzenia, jakie rodzi własna fizyczność, oraz niechcianej pamięci wojennej i powojennej degrengolady (służba w oddziałach policji żydowskiej w getcie; po wojnie skromna egzystencja w górniczym mieście na Śląsku, a nie bojowe szlaki Palestyny). Chłopięcy idol został pokonany przez własną słabość i czas. Gdyby Mosze w rzeczywistości nie zginął z ręki Szapiry, mógłby przyswoić sobie jeszcze tę jedną lekcję.

Król przegrywa na wielu frontach – ulega miłości do aryjskiej kochanki, więzi go przywiązanie do miasta, jest niekonsekwentny i zmienia zdanie w krytycznym momencie, dręczy go poczucie winy po zabiciu chłopca i po śmierci brata oraz jego narzeczonej, wreszcie stacza się zupełnie podczas okupacji, tracąc najbliższą rodzinę. Król, ten „najsilniejszy mężczyzna”, jakiego znał Mosze (Twardoch 2019, s. 151), upada, a tytuł powieści nabiera ironicznego, gorzkiego wydźwięku.

¹⁰ Twardoch mówi to zresztą wprost: „Ale jest w *Królu* dużo homoerotyzmu. I miało być. Główny bohater, żydowski bokser i gangster Jakub Szapiro, nosi taki rys, ma się podobać również mężczyznom. I początkowe zapatrzenie w niego Mojżesza Bernsztajna też ma taki podtekst” (Twardoch, 2016).

¹¹ Badacze widzą w tych wcześniejszych kreacjach prefigurację późniejszych bohaterów (Wojtaszek, 2023, s. 157).

Wnioski: implikacje pedagogiczno-edukacyjne

Prezentowany w *Królu* obraz kształtowania chłopięcej osobowości przez silny męski wzór zostaje w istocie – za sprawą nagłego zwrotu w narracji i w powieściowej fabule – podany w wątpliwość, co skłania do refleksji nad „dominującymi fikcjami męskości” (Śmieja, 2016, s. 12) oraz bogactwem czynników wpływających na przebieg procesu wychowawczego. Z historycznej powieści Twardocha, osadzonej w realiach lat 30. ubiegłego wieku, warto wydobyć uniwersalne aspekty, które rzucają światło na współczesne uwarunkowania pedagogiczno-edukacyjne. Mimo ugruntowanego dziś przekonania, że męskość jest plastycznym konstruktem społeczno-kulturowym (Grygiel-Dorszewska, 2014, s. 53), nie należy lekceważyć chłopięcej potrzeby odwoływania się do męskiego wzoru (Zimbardo i Coulombe, 2015, s. 93). Wychowanie do męskości może realizować pożądane aspekty samoidentyfikacji i samoakceptacji oraz wspomagać budowanie odpowiednich relacji międzyludzkich. Należy wszakże wystrzegać się stereotypizacji rodzajowej – w podręcznikach, programach nauczania i codziennej praktyce edukacyjnej (Majewska i Rutkowska, 2008, s. 120). Nie jest bowiem dobrze, kiedy „dziewczynki nie otrzymują modeli aktywności i współzawodnictwa, a chłopcom brakuje wzorów opiekuńczości i czułości” (Brannon, 2002, s. 368).

BIBLIOGRAFIA

- Adamski, M. (2016). Pisarz a samochód – od dyskursu fascynacji motoryzacyjnych Stanisława Lema i Sławomira Mrożka do ostracyzmu nad Szczepanem Twardochem, ambasadorem marki samochodów Mercedes-Benz. W: M. Świącicka (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*. 6 (s. 135–146). Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Beisert, M. (2004). Trud dorastania seksualnego. W: M. Beisert (red.), *Seksualność w cyklu życia człowieka* (s. 145–169). Zakład Wydawniczy K. Domke.
- Bendowska, M. (b.d.). Hasło 'kaparot'. *Polski słownik judaistyczny*. <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=19556>
- Bielik-Robson, A. (2000). Podglądanie, czyli głód rzeczywistości. *Tygodnik Powszechny*, dodatek *Kontrapunkt*, 6(44).
- Brannon, L. (2002). *Psychologia rodzaju* (M. Kacmajor, tłum.). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Feldman-Kołodziejuk, E. (2019). „Marząc o Izraelu” – analiza wątku syjonistycznego w „Królu” Szczepana Twardocha. W: J. Ławski i E. Feldman-Kołodziejuk (red.), *Żydzi wschodniej Polski. Seria VII. Między Odessą a Wilnem: wokół idei syjonizmu* (s. 339–348). Temida 2 (przy współpracy Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku); Wydawnictwo Prymat, Mariusz Śliwowski; Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku.
- Grygiel-Dorszewska, A. (2014). Męskość (nie)prawdziwa – pedagogiczne rozważania o męskiej tożsamości. *Ars Educandi*, 11, 51–64.
- Jakubowska, H. (2014). *Gra ciałem. Praktyki i dyskursy różnicowania płci w sporcie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karlsson, G. (2015). Męskość jako projekt: kilka uwag psychoanalitycznych (F. Mazurkiewicz, tłum.). *Teksty Drugie*, 2, 381–407.

- Koziółek, R. (2015). *Ciała Sienkiewicza. Studia o płci i przemocy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- La Cecla, F. (2014). *Szorstkim być. Antropologia mężczyzny* (H. Serkowska, tłum.). Wydawnictwo Sic!
- Maciorowski, M. i Nawrot, R. (2020, 24 grudnia). Żyd w biało-czerwonych barwach. Bij szwaba w swastykę, Szapcio! Prawdziwa historia „Króla”. *Gazeta Wyborcza*. <https://wyborcza.pl/al/ehistoria/7,121681,26635955,bij-szwaba-w-swastyke-szapcio-prawdziwa-historia-krola.html>
- Majewska E. i Rutkowska E. (2008). Wskazówki dla nauczycielek i nauczycieli o edukacji wolnej od dyskryminacji. W: E. Majewska i E. Rutkowska (red.), *Równa szkoła – edukacja wolna od dyskryminacji. Podręcznik dla nauczycielek i nauczycieli* (s. 117–128). Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.
- Mazurkiewicz, F. (2019). *Siła i słabość. Studium upadku męskiej hegemonii w Polsce*. Instytut Badań Literackich.
- Nowacki, D. (2013). *Ukosem. Szkice o prozie*. Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych.
- Nowacki, D. (2016, 12 października). „Król”: męskie fantazje Szczepana Twardocha. Świetnie skrojona powieść rozrywkowa. *Gazeta Wyborcza*, 239. <https://wyborcza.pl/7,75517,20823490,krol-meskie-fantazje-szczepana-twardocha-swietnie-skrojona.html>
- Palminteri, Ch. (reż.). (1993). *Prawo Bronxu* [film]. Penta Entertainment, Price Entertainment i Silvio Berlusconi Communications.
- Pawlak, G., Grinberg, D. i Sadowski, M. (2013). *Bądź silny i odważny. Żydzi, sport, Warszawa* (G. Pawlak i in., tłum.). Fundacja im. prof. Mojżesza Schorra.
- Politzer, H. (2001). Czy Edyp miała kompleks Edypa? (M. Szalsza, tłum.). W: P. Dybel i M. Głowiński (red.), *Psychoanaliza i literatura* (s. 239–270). Słowo/Obraz Terytoria.
- Rochecka-Sembratowicz, D. (2020). Tożsamość żydowska – Warszawa i zagłada. O „Królu” i „Królestwie” Szczepana Twardocha. *Studia Żydowskie. Almanach*, 10(9–10), 99–118.
- Scorsese, M. (reż.). (1990). *Chłopcy z ferajny* [film]. Warner Bros.
- Sowiński, M. (2016, 23 października). Łomot. *Tygodnik Powszechny*, 44, dodatek *Książki w Tygodniku*, 7/9. <https://www.tygodnikpowszechny.pl/łomot-36374>
- Śmieja, W. (2016). *Hegemonia i trauma. Literatura wobec dominujących fikcji męskości*. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Wydawnictwo.
- Tomasik, T. (2013). *Wojna – męskość – literatura*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
- Tomasik, T. (2020). Shut up and train. Kulturystyka jako forma ascezy. W: T. Kaliściak i W. Śmieja, przy współpracy P. Mosaka (red.), *Biopolityka męskości*. Instytut Badań Literackich.
- Tomczok, M. (2017). Boks, gwałt, męskość (na przykładzie „Wielorybów i ciem. Dzienników” oraz „Króla” Szczepana Twardocha). *Autobiografia: Literatura, Kultura, Media*, 2, 151–165.
- Twardoch, S. (2005). Otchłań. W: S. Twardoch, *Obłęd rotmistrza von Egem* (s. 73–196). Fabryka Słów.
- Twardoch, S. (2010). *Wyznania prowincjusza*. Fronda.
- Twardoch, S. i Bociąga, P. (2013). *Sztuka życia dla mężczyzn czyli Bezużyteczny podręcznik życia towarzyskiego i uczuciowego dla brzydkich, grubawych, łysiejących i nieszczególnie inteligentnych oraz ciekawy esej o życiu towarzyskim i uczuciowym dla wszystkich pozostałych, może zawierać śladowe ilości kpin*. Świat Książki.
- Twardoch, S. (2016, 22 października). Biję, bo lubię (ze Szczepanem Twardochem rozmawia Małgorzata Niemczyńska). *Gazeta Wyborcza*. <https://wyborcza.pl/7,75410,20871932,szczepan-twardoch-bije-bo-lubie-rozmowa.html>
- Twardoch, S. (2019). *Król*. Wydawnictwo Literackie.
- Twardoch, S. (2021a). *Wieczny Grunwald*. Wydawnictwo Literackie.
- Twardoch, S. (2021b). *Wielkie Księstwo Grotkeski*. Wydawnictwo Literackie.
- Twardoch, S. (2022[2008]). *Przemienienie*. Wydawnictwo Dębogóra.

- Wojtaszek, P. (2023). Formy męskości i kobiecości we wczesnej twórczości Szczepana Twardocha. *Prace Literaturoznawcze*, 11, 149–164.
- Wolski, P. (2015). Eksces męskości. Narracje bokserskie w literaturze Zagłady. *Teksty Drugie*, 2, 180–202.
- Zajac, J. (2016). Tożsamość, męskość i etyka przemocy. O twórczości Szczepana Twardocha. W: A. Nęcka, D. Nowacki i J. Pasterska (red.), *Skład osobowy. Szkice o prozaikach współczesnych*, cz. 2 (s. 437–463). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Zimbardo, P.G. i Coulombe, N.S. (2015). *Gdzie ci mężczyźni?* (M. Guzowska, tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Żurek, S.J. (2021). Gry przemocy w powieściach „Król” i „Królestwo” Szczepana Twardocha. *Teksty Drugie*, 5, 143–163.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

***Ojciec – źródło i miara. O wartych rozważeniach implikacjach
 poszerzenia perspektywy wychowania***
***Father – Source and Measure: On the Considerable
 Implications of Broadening the Perspective of Education***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The object of the text is to reinterpret the relationship between masculinity and fatherhood, and between biological and spiritual fatherhood, as well. The aim is to show what the inclusion of a theological perspective implies and to what consequences it leads.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main question of the work is formulated as follows: what is the significance for the understanding of human fatherhood of referring to the fatherhood of God as the model of all fatherhood, understood after Thomas Aquinas. A method of analysis of philosophical and theological texts was used and reference was made to the 'man experience' as it is understood by K. Wojtyła.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Interpreting fatherhood on a purely biological level is insufficient on a philosophical, theological and popular point of view. Consideration on fatherhood requires moving to the plane of values. The resemblance of human fatherhood to divine fatherhood is analogous, the difference being based, inter alia, on the fact that man is an adventurous being, human love is a response, conjugal love is determined by the body and sex.

RESEARCH RESULTS: Spiritual fatherhood gives meaning to and is the measure of biological fatherhood. The biological characteristics of masculinity and fatherhood through reference to spiritual fatherhood deepen man's maturity and actualise his being as a person. As parents, father and mother fulfil the one goal of creating a community of love in different ways.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: The text is a collection of introductory remarks requiring deepening and further research. Reference to John Paul II's Theology of the Body and texts on fatherhood may be particularly fruitful. Controversies also need to be addressed: the incommensurability of human and divine fatherhood, the significance of the body and gender for spiritual fatherhood, and the differences and similarities between fatherhood and motherhood.

→ **KEYWORDS:** **PERSON, MASCULINITY, SPIRITUAL FATHERHOOD, SEX, EDUCATION**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Przedmiotem tekstu jest reinterpretacja zależności między męskością i ojcostwem, a także między ojcostwem biologicznym i duchowym. Celem jest pokazanie, co implikuje i do jakich konsekwencji prowadzi włączenie perspektywy teologicznej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Główne pytanie pracy jest sformułowane następująco: Jakie znaczenie dla rozumienia ludzkiego ojcostwa ma odwołanie się do ojcostwa Boga, rozumianego za Tomaszem z Akwinu za wzór wszelkiego ojcostwa? Zastosowano metodę analizy tekstów filozoficznych i teologicznych oraz odwołano się do „doświadczenia człowieka”, tak jak je rozumie Karol Wojtyła.

PROCES WYWODU: Interpretowanie ojcostwa na płaszczyźnie wyłącznie biologicznej jest niewystarczające zarówno z filozoficznego, teologicznego, jak i z potocznego punktu widzenia. Rozważanie ojcostwa wymaga przejścia na płaszczyznę wartości. Podobieństwo ludzkiego ojcostwa do boskiego ma charakter analogiczny, różnica opiera się m.in. na tym, że człowiek jest bytem przygodnym, miłość ludzka jest odpowiedzią, miłość małżeńska wyznaczona jest przez ciało i płeć.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Ojcostwo duchowe nadaje sens i jest miarą ojcostwa biologicznego. Biologiczne cechy męskości i ojcostwa poprzez odwołanie do ojcostwa duchowego pogłębiają dojrzałość człowieka i aktualizują jego byt jako osoby. Ojciec i matka jako rodzice w różny sposób realizują jeden cel, jakim jest tworzenie wspólnoty miłości.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Tekst jest zbiorem uwag wstępnych wymagających pogłębienia i dalszych badań. Szczególnie owocne może być odwołanie się do *Teologii ciała* Jana Pawła II i tekstów dotyczących ojcostwa. Należy także zająć się kontrowersjami: niewspółmiernością ojcostwa ludzkiego i boskiego, znaczeniem ciała i płci dla ojcostwa duchowego, różnicami i podobieństwami między ojcostwem a macierzyństwem.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** OSOBA, MĘSKOŚĆ, DUCHOWE OJCASTWO, PŁEĆ, WYCHOWANIE

Ojcostwo rozpatruje się zwykle w perspektywie męskości. Męskość stanowi podstawę ojcostwa i wyznacza ramy jego rozumienia. Jest to perspektywa zasadna, ale nie jedyna. I można się zastanawiać, czy najbardziej właściwa. Sądzę, że warte rozważenia jest jej odwrócenie. W tym ujęciu to ojcostwo jest pierwotne, a więc wyznacza rozumienie męskości i buduje jego znaczenie. Uzasadnienie dla odwrócenia tej perspektywy znajduje się w pewnej mierze na płaszczyźnie antropologicznej i sięga do doświadczenia człowieka, jednak właściwe jego rozumienie wymaga włączenia perspektywy teologicznej (chodzi o ojcostwo Boga). Rozważania prowadzę w odniesieniu do myśli Jana Pawła II i Tomasza z Akwinu. Najpierw przedstawię uzasadnienie możliwości i potrzeby tej zmiany, następnie jej skutki – moim zdaniem owocne dla rozumienia ojcostwa i męskości, a także dla wychowania.

Uwagi wstępne

Najpierw przedstawię kilka uwag dotyczących aspektu metodologicznego i poznawczego.

1. Nie sądzę, aby włączenie perspektywy teologicznej miało dyskwalifikować naukowy charakter rozważań – możliwość jej przyjęcia jest co najmniej równie zasadna jak jej odrzucenie. Ponadto nie można przecież wykluczyć – a wiele przykładów to potwierdza – że otwarcie rozumu na rzeczywistość wiary jest bardzo owocne – a to wystarcza, aby przedstawić tę propozycję (por. Balthasar, 2003, s. 15–38; Jan Paweł II, 1998, 5, 13, 16–23).

2. Propozycja ta nie jest skierowana tylko do ludzi wierzących, choć nie ulega wątpliwości, że łatwiej im przyjdzie dostrzec jej teoretyczną doniosłość i praktyczne znaczenie. Perspektywa jest niewątpliwie chrześcijańska, ale jest otwarta także dla tych, którzy chrześcijanami się nie deklarują – ostatecznie fundamentalne jest doświadczenie człowieka jako punkt wyjścia, a nie teoretyczne konstrukcje. Doświadczenie człowieka – chodzi o szerokie rozumienie doświadczenia jako bezpośredniego poznania niewykluczającego obszaru wiary (Wojtyła, 1994, s. 51–56) – może być płaszczyzną dialogu.

3. Ważne dopowiedzenie dotyczy samego terminu „osoba”. Jego wieloznaczność niedostrzegana, a raczej lekceważona, przejawiająca się w dowolności znaczeniowej, jest niestety obecna na trwałe, zwłaszcza w rozważaniach niefilozoficznych, i prowadzi do poważnych konsekwencji wypaczających perspektywę personalistyczną. Tak bardzo, że można by rozważać porzucenie tego terminu i stosowanie innego, gdyby nie fakt, że jest on tak ważny historycznie, a przede wszystkim ma mocne, źródłowe znaczenie w teologii i antropologii teologicznej (chrześcijańskiej) i w tym sensie jest nieusuwalny.

Odkrywanie (przywracanie) wartości

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt rozważań, który ma charakter ontyczny i poznawczy, a nieuwzględnienie go powoduje wiele nieporozumień i sprawia, że dyskusje stają się jałowe. Chodzi o poziom dobra (i wartości – nie uwzględniamy w tej chwili istotnej różnicy między tymi terminami), który z różnych względów jest w nauce nieobecny. Wiedza dotycząca człowieka pozbawiona elementu aksjologicznego i normatywnego wydaje się nie tylko zbyt uboga, ale wręcz zniekształcająca obiektywną rzeczywistość. W nastawieniu, w którym miarę obiektywności wyznacza skupienie się na „faktach”, a pomija się czy odrzuca wartości, tracą sens pytania o to, kim POWINIEN być człowiek, rodzic, wychowawca.

Nie jest to jednak jedyny sposób „czytania” rzeczywistości. Filozofia klasyczna, tomizm w szczególności, opisuje każdy byt w szerszej perspektywie: wskazuje na jego związek z innymi bytami, pyta, dlaczego istnieje, skąd pochodzi, czemu służy, jaki jest jego cel. Te odniesienia pomagają odkryć wartość każdego bytu określaną jako dobro, najbardziej ogólny poziom dotyczy każdego bytu: jest on „dobry” ze względu na swe istnienie (dobro transcendentalne). Kiedy badamy rzeczywistość ludzką (ściślej: związaną

z człowiekiem jako osobą), dotykamy innego poziomu, na którym odkrywamy wartości: dobra – zła, związanego z wolnością. Człowiek jest bytem, który w pewnej mierze ma „w swoich rękach” swój los. Może – w pewnych granicach – budować siebie samego, może decydować, za jakimi wartościami się opowiada, które odrzuca. I w ten sposób – na skutek podejmowanych decyzji, będąc sprawcą własnych czynów – „staje się” sprawiedliwy, wspaniałomyślny, mężny bądź próżny, głupi, nikczemny, w zależności od tego, jakie są jego czyny. W klasycznej etyce ta zależność jest znana już od czasów Sokratesa (Platon, 1958, LXIV), a od średniowiecza określana jest przez scholastyków jako „skutek nieprzechodni czynu” (Starnawski, 2008, s. 251–252). Każdy z elementów ludzkiej rzeczywistości nosi to „znamię wolności”, ślad wolnej sprawczości człowieka-osoby – oczywiście tylko wtedy, kiedy człowiek działa jako wolny i świadomy podmiot. W takim ujęciu pytania o to, jaki powinien być człowiek, nauczyciel, rodzic, nie są pytaniami zbierającymi fakty i statystyczne dane, lecz są przede wszystkim pytaniami o wartości: co znaczy być (prawdziwym) człowiekiem, dobrym ojcem, wartościowym wychowawcą. Człowiek bowiem nie jest tylko tym, kim jest „tu i teraz”, faktycznie, lecz także tym, kim może i powinien się stać.

Ojcostwo Boga jako źródło i wzór

Podstawowe pytanie brzmi, co łączy, a co odróżnia ojcostwo ludzkie od ojcostwa Boga. Nieracjonalna byłaby odpowiedź, że mamy do czynienia tylko ze zbieżnością terminów, które żadnej zależności nie wykazują. Sprawa może być zarysowana tylko bardzo ogólnie i z wieloma zastrzeżeniami, nie można jej jednak całkowicie pominąć.

W doktrynie tomistycznej, w której najważniejszą doskonałością bytu jest istnienie, Bóg jest Stwórcą, źródłem wszystkiego, co istnieje, i każdego poszczególnego istnienia. Jest tym, który sprawia istnienie czegoś z nicości, a także podtrzymuje w istnieniu każdy byt (Tomasz z Akwinu, 1978, IV, q. 45, a. 1, 5). Pierwszym aktem miłości, który człowiekowi jest już dany, jest obdarowanie go istnieniem. Ojciec w relacji osób w Trójcy Świętej jest Źródłem i Początkiem, Tym, który od nikogo nie pochodzi, rodzi, a nie jest zrodzony. Syn „jest zrodzony” przez Ojca, Duch Święty jest tym, który „pochodzi” od Ojca i Syna (lub od Ojca przez Syna w tradycji wschodniej). Jako osoby są równe w istocie, żadna z nich nie jest mniej doskonała, podrzędna, podporządkowana, tworzą jedność miłości. Tomasz z Akwinu wypowiada w *Summie teologicznej* ważne słowa: „rodzenie, a w następstwie i ojcostwo, w pełniejszej formie ziszcza się w Bogu niż u stworzeń” (Tomasz z Akwinu, 1978, III, q. 33, a. 2, ad 4).

W tym ujęciu ojcostwo Boga jest wzorem wszelkiego ojcostwa w znaczeniu analogicznym – chodzi o podobieństwo, które nie znosi zasadniczej „inności” bytu niestworzonego. Druga ważna myśl, którą można odczytać w powyższym stwierdzeniu, wskazuje na to, że pierwotniejsze od ojcostwa jest pojęcie rodzenia. Stanowi ono niejako istotę ojcostwa. Nietrudno zauważyć, że nie jest to rozwiązanie interesującej nas kwestii, a jedynie przesunięcie jej na inny poziom.

Znaczenie perspektywy teologicznej dla rozumienia ojcostwa

Jakie znaczenie na płaszczyźnie filozoficznej mają wspomniane wyżej teologiczne odniesienia? Ważne pytanie dotyczy także uwiarygodnienia perspektywy teologicznej. Czy mamy jakieś przesłanki, które wskazywałyby, że przywołanie tej perspektywy jest zasadne, że wiarą rozpoznawane ojcostwo Boga rozświetla dane doświadczenia, teorię i praktykę uzyskaną na drodze naturalnego poznania?

Można wskazać na trzy takie elementy: pierwszym jest doświadczalny i egzystencjalny znaczenie przygodności człowieka, drugim – fakt, że przewołanie tej perspektywy wyjaśnia i porządkuje ludzki świat, pokazując, że wartości, cele, sensowność działań, warunki ich owocności układają się w spójny obraz, wreszcie po trzecie – jest nim samo doświadczenie ludzkiego ojcostwa (w nieco innym znaczeniu także macierzyństwa), które „domaga się” pełniejszego i głębszego wyjaśnienia i dopełnienia niż to, które oferuje spojrzenie ograniczone wyłącznie do płaszczyzny biologicznej, psychologicznej i społecznej.

Przygodność. To, co określa się filozoficznie jako przygodność, nie jest tylko terminem teoretyczno-filozoficznym, ma również swój doświadczalny sens (Starnawski, 2020, s. 43–46). Można powiedzieć, że człowiek „nie ma w rękę” swego własnego istnienia: nie jest jego panem w pełnym znaczeniu. Nie stworzył siebie z nicości, nie ma mocy utrzymywania siebie w istnieniu, nie ma władzy nad tak istotnymi elementami swego losu jak bezpieczeństwo, szczęście, cierpienie, wreszcie śmierć – jest więc w sposób nieusuwalny zagrożony egzystencjalnie. Przygodność sprawia, że ten istotny brak i niedoskonałość „przenoszą się” na pełnioną przez człowieka rolę ojca. Nie jest i nie może być w jej realizowaniu samowystarczalny, jest zdany na braki i popielnianie błędów i powinien zwracać się o pomoc i wsparcie do Tego, który jest źródłem i gwarantem wszelkiego istnienia.

Miłość jako odpowiedź. Psychologia i socjologia, a tym bardziej biologia nie są w stanie wyjaśnić na poziomie świadomości indywidualnego człowieka tych elementów ojcostwa, które transcendują poziom natury. Jednym z nich jest sama miłość ojcowska. Bliższe przyjrzenie się fenomenowi miłości wskazuje, że najpierw, w swych źródłach, jest człowiekowi „dana”, jest tym, co człowiek otrzymuje, a nie tym, co daje (Pieper, 1983, s. 22–35). Nie jest tym, co podmiot sam „wytwarza”, co powoduje swoim działaniem. Miłość w początkowej fazie nie jest skutkiem działania, raczej jego przyczyną. Nie jest przecież tak, że miłość powstaje na skutek aktu woli „chcę kochać”. Zależność jest odwrotna, jest raczej tak, że przedmiot miłości, w tym przypadku drugi człowiek, dziecko, jest dane, jest odpowiedzią na to, co jest „warte kochania”. Można by powiedzieć, że jest podarowane, pamiętając, że implikuje tu dawcę daru (por. Styczeń, 2014). Taki opis wydaje się bliższy doświadczeniu. Oczywiście inna sytuacja jest w przypadku tych biologicznych ojców i matek, którzy owoc ich aktu miłości (czy po prostu zjednoczenia płciowego) traktują z góry jako niepotrzebny, niechciany, wrogi – nie chcą go, więc jest zrozumiałe, że nie chcą również dostrzec jego samoistnej wartości jako bytu, jako człowieka, jako ich dziecka. Takie odrzucenie nie przekreśla znaczenia samego faktu – obiektywnej

wartości bytu i równie obiektywnej jego „wartości dla rodziców”. Nieostrzeżenie wartościowości świadczyć może o zamknięciu na rzeczywistość, może być wynikiem niedomagań poznawczych, silnych uprzedzeń, które zaburzają proces poznawczy.

Ojcostwo Boże i ludzkie – różnice

Warto pamiętać, że analogie „ojcostwa” oraz „rodzenia”, które tu przywołujemy, opierają się na podstawowym podobieństwie bytu ludzkiego, które określone jest w formule, że człowiek został stworzony na „obraz Boży”, że nosi ten obraz w sobie. Podobieństwo to nie zasypuje przepaści między bytem niestworzonym a stworzonym (przygodnym). Można wskazać kilka sfer, w których te różnice się uwydatniają. Przede wszystkim chodzi o kruchość egzystencjalną i zależności bytu ludzkiego od czynników zewnętrznych. Tak jak człowiek nie ma władzy nad swoim istnieniem, także rodzice nie mają władzy nad istnieniem (życiem) swoich dzieci (mówimy o pełni władzy przejawiającej się w tym, że nie są zdolni skutecznie chronić ich istnienia, przedłużyć go, odsuwać momentu śmierci). Ważnym elementem niepodobieństwa jest także cielesność człowieka. Posiadanie ciała sprawia, że życie człowieka ma wymiar czasowy i konkretny, jest życiem „tu i teraz”, w konkretnych okolicznościach i warunkach wyznaczonych przez przyrodę, relacje z innymi ludźmi. Ważną różnicą związaną z cielesnością jest to, że ludzki byt jest określony przez płeć i seksualność. Męskość i kobiecość – jak określa to Jan Paweł II – są dwoma sposobami „bycia ciałem” (Jan Paweł II, 2011, s. 28). Możemy zauważyć, że w tym ujęciu relacja męskość–kobiecość nie jest powierzchowna, lecz sięga do głębokiej struktury człowieka, i to człowieka jako osoby. Tym bardziej nie można ludzkiej płci rozpatrywać jako elementu subiektywistycznego, zależnego wyłącznie czy przede wszystkim od woli i przeżyć konkretnej osoby, jest obiektywnym faktem – i dopiero na nim buduje się sfera subiektywnych przeżyć. Ludzkie ojcostwo, macierzyństwo czy dziecięstwo należy odkrywać, starając się korzystać także z tego, co przekracza ramy wąsko rozumianej naukowości, w każdym przypadku badając, czy nasze rozumienie i interpretacja znajdują potwierdzenie w doświadczeniu jako bezpośrednim kontakcie z rzeczywistością.

Teoretyczne i praktyczne konsekwencje zmiany perspektywy

Poszerzenie perspektywy o aspekt teologiczny (wiarę) ma znaczenie dla kształtowania relacji związanych z ojcostwem i męskością. Wskażemy wybrane kwestie, które ta zmiana sposobu patrzenia może wnieść do praktyki wychowania.

1. Pierwszeństwo ojcostwa duchowego przed biologicznym należy rozumieć w ten sposób, że to pierwsze nadaje sens i jest miarą drugiego. Ale oznacza to także zmianę w patrzeniu na akt zrodzenia: jest on konsekwencją wcześniejszej decyzji osoby (faktycznie dwu osób) i oznacza wejście w świat wartości i zobowiązań. Odpowiedzialność za wychowanie, czyli troska o byt i doprowadzenie dziecka do samodzielności i dojrzałości

jest sensem i miarą ojcostwa, a dojrzewanie do ojcostwa duchowego staje się miarą męskości. „Bycie mężczyzną” nie oznacza tylko dominacji pewnych cech i postaw (różniących się od cech kobiecych) danych człowiekowi od urodzenia czy społecznie i kulturowo uznawanych za „męskie” (siła, stanowczość, odwaga, gotowość do ryzyka itp.), lecz jest kształtowaniem tych cech (a także innych rzadko przypisywanych mężczyznom, takich jak np. troska, czułość, opiekuńczość) w świetle dojrzałego (duchowego) ojcostwa. Nie jest to błędne koło, gdyż mamy tu do czynienia z zależnością poznawczą dwustronną: naturalnej i biologicznej męskości (ojcostwa) i męskości dojrzałej (duchowego ojcostwa). Pierwsza jest człowiekowi dana, druga jest zadana i ona jest decydująca, w jej świetle należy rozpatrywać pierwszą. Ludzkie ojcostwo pozwala nam wejść na ścieżkę poszukiwania i rozumienia ojcostwa Bożego, a Boże ojcostwo rozpoznawane poprzez wiarę (rozumienie własnej zależności od Stwórcy, rozpoznawanie Boga jako Tego, kto jest źródłem pokoju i miłości, kieruje nami poprzez działanie Opatrzności) pozwala lepiej rozumieć, co znaczy być „dobrym ojcem”. Zadaniem każdego z rodziców jest rodzenie duchowe, czyli aktualizowanie wartości, jaką dziecko jest jako byt, a realizuje się to (powinno się realizować) przez konkretne postawy i działania, gdyż chodzi tu nie o „byt”, ale o konkretną osobę, powierzoną konkretnym rodzicom dla tworzenia wspólnoty miłości – *communio*.

2. Władza ojcowska nie jest uzależnianiem i odbieraniem podmiotowości, rodzice nie są w żadnej mierze „właścicielami” dzieci. Jest więc czasowa i ma ograniczony zakres. Ojciec i matka jako rodzice współuczestniczą w akcie przekazywania życia. Nie dają go, nie stwarzają (nie mają mocy stwarzania) i nie utrzymują w istnieniu (życia) bytu ludzkiego – ich dziecka. Jest ono „ich dzieckiem” w tym tylko znaczeniu, że zostało im „powierzone” w akcie zrodzenia. Dziecko więc nie „należy” do nich w mocnym tego słowa znaczeniu – jest odrębnym w pełni wartościowym bytem osobowym. Władza rodzicielska z jednej strony, a z drugiej zależność, posłuszeństwo dzieci są właściwie realizowane, jeśli służą zasadniczemu celowi rodzicielstwa – pomocy w kształtowaniu samodzielności i doskonałości drugiej osoby. Bycie rodzicem oznacza władzę i troskę wynikającą z faktu zrodzenia, a realizowaną z miłością (nakierowaniem na prawdziwe dobro).

3. Akt rodzenia (biologiczny i duchowy) realizuje się w różny sposób jako dopełniająca się odpowiedzialność kobiety i mężczyzny, dwu równych w godności osób. Różnica męskość–kobiecość ma znaczenie dla duchowego bytu osoby w takiej mierze, w jakiej ma znaczenie jego cielesność. Jest ważna dla duchowej rzeczywistości osoby, ale nie jest decydująca (por. Rybicki, 2020, s. 55–60). To nie cielesność decyduje o kształcie tego, co duchowe, ale duchowość o kształcie cielesności. Kobieta, ponieważ jest rodzicem, uczestniczy zatem w duchowym ojcostwie tak jak mężczyzna uczestniczy w macierzyństwie. Temat ten wymaga dużo większej uwagi i wnikliwości, w tym miejscu warto przypomnieć „cechy”, „działania” i „postawy” Boga, które z ludzkiej perspektywy są wrazem kobiecej wrażliwości (zob. np. Iz 49,15; 66,13; Ps 103).

4. Ojciec jest (powinien być) tym, który wskazuje poza siebie na to, co ostateczne, trwałe. Nie on sam jest źródłem, miarą i autorytetem, lecz jest tym, kto wskazuje prawdy i zasady, których sam nie wymyśla, pokazuje drogę do nich, poręcza ich wartość

(powinien to robić). Jest autorytetem, wzorem tylko na tyle, na ile wskazuje na autorytet ostateczny i na ile potrafi to robić swoimi czynami i świadectwem życia. W chrześcijaństwie podkreśla się, że moc i autorytet ojca jest mu dany na miarę jego posłuszeństwa i uczestnictwa we władzy Boga Ojca.

5. Ojciec jest tym, od kogo się odchodzi, kiedy człowiek usamodzielnia się, buntuje się, dojrzewa. Ten naturalny proces odchodzenia z rodziny pokazuje niewystarczalność ludzkiego ojcostwa, jego braki, słabości, winy. Ale ojciec jest również tym, do kogo się wraca, kiedy dojrzały człowiek zaczyna rozumieć, że niedoskonałości, błędy i winy są w jakimś sensie nie do uniknięcia i są wyrazem słabej, ułomnej kondycji ludzkiej, są przypomnieniem o ludzkiej niewystarczalności, przygodności. Ojciec potrzebuje więc przebaczenia ze strony swoich dzieci za to wszystko, co było niedoskonałe i złe. Postawą dojrzałego ojcostwa jest umiejętność czekania, to, co w etyce określa się jako cnotę długomyślności. Ojca rozumie się nie od razu, niekiedy potrzeba czasu, może także „mówić”, kiedy już nie żyje, przez swoje milczenie, nieobecność. Taka relacja jest możliwa, jeśli odrzuci się Freudowską „teorię” niewybaczalnej winy ojca i wrogości dzieci (synów) wobec niego.

6. Ojcostwo przejawia się (powinno się przejawiać) również w kształtowaniu postawy ojcowskiej swoich (duchowych) dzieci. Pomoc w dojrzewaniu dzieci do duchowego ojcostwa i macierzyństwa jest zadaniem każdego człowieka (nie jest nim biologiczne rodzicielstwo). W ten sposób wyraża się także równość osób, matka i dziecko nie są kimś „mniej” w człowieczeństwie, jako osoby nie są podporządkowane, poddane, zdominowane. Przyjęcie tej równości wymaga zrozumienia roli czasu, różnicy w dojrzewaniu, stopnia samodzielności, pełnionych ról: ojca, matki, dziecka. Wynikające stąd różnicowanie umożliwia tworzenie jedności dynamicznej, żywej, rozwijającej się. Nie jest niczym dziwnym, że w takiej wspólnotcie także dziecko może być w pewnych sytuacjach wychowawcą swoich rodziców.

Podsumowanie. Kontrowersje i inspiracje

Przytoczone wyżej uwagi wymagają dalszego badania. Pojawiają się również ważne pytania i kontrowersje. Wśród nich dwie kwestie są najważniejsze. Pierwszą jest zaciemnienie wykładu wynikające z różnicy znaczeniowej ojcostwa duchowego i biologicznego oraz fakt, że to drugie przestaje być w prosty sposób zrozumiałe przez odwołanie tylko do męskości i udziału w fizycznym akcie poczęcia. Temu, kto chciałby twierdzić, że „bycie ojcem” jest prostym pojęciem, wystarczy podpowiedzieć, aby „przyglądał się” i „wysłuchiwał się” w to, co można wyczytać z rzeczywistości: z życia rodzin, z relacji wychowawcy i ucznia, a także z innych relacji, w których ludzie mówią o kimś „ojciec” w mocnym znaczeniu, niezwiązanym z fizycznym aktem płodzenia.

Druga kwestia to niebezpieczeństwo wynikające z pomniejszenia znaczenia ciała, a tym samym cielesnego znaczenia płci w życiu człowieka. Niełatwa jest również odpowiedź na pytanie, jaka jest relacja między ojcostwem a macierzyństwem i w jakiej

mierze można kobiecie przypisać „ojcostwo”. Pytania te wskazują na potrzebę ponownego określenia męskości i kobiecości w ludzkiej naturze, bez popadania w niebezpieczeństwo androginizmu, które jest powierzchownym i zwodniczym rozwiązaniem odsłaniającego się przed nami zagadnienia. W każdym razie nie można odsunąć problemu cielesności, jeśli przyjmujemy, że należy ona do istoty człowieka, a uduchowienie ciała jest zadaniem ludzkiej osoby. Skądinąd odsłania to ważny i trudny teologicznie problem „nowej cielesności”, już po zmartwychwstaniu, w rzeczywistości po „tamtej stronie”, w której nie będzie płci, małżeństwa, rodziny tak rozumianej, jak widzimy to po „tej stronie” (Mt 22,29–30).

Badanie omawianych wyżej kwestii: męskości i ojcostwa, jak i pojawiających się wątpliwości i kontrowersji będzie, jak sądzę, bardziej owocne, kiedy zwrócimy się do tekstów Jana Pawła II, w których zajmuje się on „teologią ciała” oraz ludzkim i Bożym ojcostwem. Warto wskazać kilka elementów inspirujących, które się w nich znajdują.

1. Jan Paweł II analizując w *Teologii ciała* „początek”, czyli stworzenie świata i człowieka opisane w Księdze Rodzaju, zwraca uwagę, że „Adam” pierwotnie oznacza „człowieka”, a dopiero po stworzeniu kobiety – Ewy – oznacza „mężczyznę”. Stworzenie kobiety ma zapobiec ontycznej samotności Adama-człowieka. Odmienność mężczyzny i kobiety jest relacją, która ma wiązać, dopełniać, służyć jedności.

2. Samotność człowieka (Adama), rozważana w *Teologii ciała* ma dwa znaczenia: oznacza ontyczną nieprzekazywalność (*incommunicabilis*), ale stanowi również niedoskonałość – męskość potrzebuje dopełnienia przez kobiecość (Jan Paweł II, 2011, s. 7–16, 20–26). W *Promieniowaniu ojcostwa* samotność oznacza zagrożenie dla doskonałości osoby, odrzucenie daru istnienia, zamknięcie drogi miłości, pokusę egocentryzmu (Wojtyła, 2007, s. 448–455).

3. W rozważaniach nad Bożym Ojcostwem Jan Paweł II wskazuje na dwa atrybuty ojcostwa: władzę (moc) i troskę. Władzę, która wyraża się poprzez służbę i troskę, która ma moc, ale nie przytłacza i nie niszczy (Jan Paweł II, 1987, s. 174–177).

4. Oblicze Ojca, który ma władzę, a równocześnie pozostawia wolność, wspiera samodzielność, pozwala na odejście, co wiele go kosztuje, czeka, milczy, cierpi w ukryciu, przebacza, jest wspaniałomyślny i wielkoduszny – ukazuje przypowieść o synu marnotrawnym, którą Jan Paweł II przywołuje, kiedy mówi o Bożym Miłosierdziu (Jan Paweł II, 1980, 5, 6).

5. Osobnej i wnikliwej interpretacji domaga się definicja wychowania sformułowana przez Jana Pawła II w *Liście do rodzin*, w której wprowadza jako kluczowy dla rozumienia sensu wychowania termin „rodzenia” (Jan Paweł II, 1994, 17).

Przedstawiony wyżej tekst zawiera wiele problemów, które dopiero powinny być podjęte lub są obecne, ale zasługują na szersze, głębsze i bardziej kompetentne rozwinięcie. Jeśli rezultatem lektury będzie przekonanie, że warto i należy to robić, to cel został osiągnięty. Chodzi w tym przypadku o wskazanie perspektywy, która pozwoli wprowadzać nowe tematy i rozwijać je tak, aby stanowiły ważny element doskonalenia człowieka i pracy wychowawczej rozumianej szeroko i nieograniczonej restrykcyjnymi zakazami zamykającymi drogę do prawdy i wynikającymi zbyt często z ciasnoty ludzkiego

intelektu spętanego nieracjonalnymi uprzedzeniami, zaciemniającymi światło płynące z samej rzeczywistości.

BIBLIOGRAFIA

- Augustyn J. (2003). *Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe*. Wydawnictwo WAM
- Balthasar, H.U. von (2003). *O zadaniach filozofii katolickiej w czasach współczesnych* (M. Urban, tłum.). Wydawnictwo WAM.
- Jan Paweł II (1980). *Dives et misericordia* [encyklika]. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30111980_dives-in-misericordia.html
- Jan Paweł II. (1987). *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*. Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1994). *List do rodzin „Gratissimam sane” z okazji Roku Rodziny*. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/gratissimam.html
- Jan Paweł II. (1998). *Fides et ratio* [encyklika]. https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091998_fides-et-ratio.html
- Jan Paweł II. (2011). *Mężczyznę i niewiastę stworzył ich. Odkupienie ciała a sakramentalność małżeństwa*. Wydawnictwo KUL.
- Pieper, J. (1983). *O miłości* (I. Gano, tłum.). Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Platon (1958). *Gorgiasz* (W. Witwicki, tłum.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rybicki, A. (2020). *Od antropologii do duchowości mężczyzny. Źródła, koncepcje, perspektywy*. Wydawnictwo „Bernardinum”.
- Starnawski, W. (2008). *Prawda jako zasada wychowania. Podstawy pedagogii personalistycznej w nawiązaniu do myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II*. Wydawnictwo UKSW.
- Starnawski, W. (2020). *Pedagogia osoby Jana Pawła II. Interpretacja egzystencjalna*. Wydawnictwo Naukowe UKSW, Centrum Myśli Jana Pawła II.
- Styczeń, T. (2014). Życ to dziękować. W: T. Styczeń, *Człowiek darem. Życie, rodzina, państwo, prawo* (s. 15–35). Towarzystwo Naukowe KUL.
- Tomasz z Akwinu. (1978). *Suma teologiczna*. T. 3: *O Trójcy Przenajświętszej*. Cz. 3: *O Bogu* (1. 27–44) (P. Bełch, tłum.). Veritas.
- Wojtyła K. (1994). Osoba i czyn. W: K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne* (s. 51–335). Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Wojtyła, K. (2007). *Promieniowanie ojcostwa*. W: K. Wojtyła, *Poezje, dramaty, szkice*. Jan Paweł II, *Tryptyk rzymski* (s. 447–480). Znak.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Egalitarian Fatherhood – a Present and Engaged Father ***Egalitarne ojcostwo – ojciec uobecniony i zaangażowany***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The purpose of this article is to provide a scholarly reflection on egalitarian (partnership-based) fatherhood and the factors that condition and constitute it.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The study aims to answer two key questions: What defines egalitarian fatherhood? What experiences prepare boys and men to embrace this model of fatherhood? The research is based on a review of existing studies and an analysis and synthesis of relevant literature.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The paper examines shifting paradigms of masculinity and concepts of fatherhood. It discusses the notion of egalitarian parenthood, which is rooted in the principles of equality and shared parental responsibility between mothers and fathers. The argument then turns to the role of upbringing and socialization in developing caring masculinities that support the development of egalitarian fatherhood.

RESEARCH RESULTS: Contemporary society embraces multiple concepts of masculinity and fatherhood. As fatherhood eludes unambiguous definitions, expectations surrounding it remain inconsistent, shaped by the interplay between ingrained stereotypes and evolving socio-cultural realities. Increasingly, academic discourse points to the concept of egalitarian fatherhood as a response to these changes and emphasizes the importance of the father's active presence and engagement in family life.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: Advancing a model of partnership-based fatherhood requires countering traditional stereotypes, including gendered patterns of socialization and social pressures that reinforce culturally ingrained conceptions of masculinity. Education plays a crucial role in this transformation by equipping men with the knowledge and skills necessary to confidently step into social roles and address emerging

dilemmas. Additionally, continued scientific research is essential to understanding the conditions and factors that shape fatherhood in an era of rapidly evolving social change.

→ **KEYWORDS:** **FATHERHOOD, EGALITARIAN FATHERHOOD, PARTNERSHIP PARENTING, MASCULINITY, CARING MASCULINITIES**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest naukowy namysł nad egalitarnym (partnerskim) ojcostwem oraz czynnikami, które go warunkują i konstytuują.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Postawiono problemy badawcze: Na czym polega egalitarne ojcostwo i jakie działania przygotowują chłopców/mężczyzn do realizowania tego modelu ojcostwa? Zastosowano metodę analizy i syntezy literatury przedmiotu, dokonano przeglądu badań.

PROCES WYWODU: Przedstawiono w zarysie przeobrażenia paradygmatów męskości oraz wizji ojcostwa. Omówiono kategorię egalitarnego rodzicielstwa, u którego podstaw znajdują się równość oraz współdziałanie matki i ojca w rodzicielstwie. Następnie podjęto refleksję nad procesem wychowania i socjalizacji do realizowania męskości opiekuńczych, sprzyjających rozwijaniu egalitarnego ojcostwa.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Współcześnie funkcjonują w społeczeństwie różnorodne koncepcje męskości i ojcostwa. Ojcostwo wymyka się jednoznacznym ujęciom, gdyż oczekiwania są niespójne, wynikają z konfrontacji obecnej sytuacji społeczno-kulturowej ze stereotypami. W dyskursie naukowym w coraz większym stopniu akcentuje się koncepcję egalitarnego ojcostwa, które zdaje się odpowiedzią na zmieniające się warunki życia i potrzeby, gdyż jego podstawą jest obecność i zaangażowanie w życie rodzinne mężczyzny.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Budowanie partnerskiego ojcostwa wymaga przeciwstawienia się stereotypom, w tym stereotypowej socjalizacji rodzajowej, oraz społecznym presjom przekonani dotyczących cech przypisanych kulturowo męskości. Ważnym elementem zmiany jest tutaj edukacja wzbogacająca człowieka, jego wiedzę i rozwój, doskonaląca jego umiejętności realizowania ról społecznych i poczucia pewności życiowej czy rozwiązywania pojawiających się dylematów. Istotne jest również prowadzenie badań naukowych dotyczących uwarunkowań i okoliczności realizacji roli rodzicielskiej w zmieniających się dynamicznie warunkach życia.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **OJCOSTWO, EGALITARNE OJCOSTWO, PARTNERSKIE RODZICIELSTWO, MĘSKOŚĆ, MĘSKOŚCI OPIEKUŃCZE**

Introduction

Fatherhood is increasingly becoming a focal point in academic, political, and media discourse. This growing interest reflects broader social changes, particularly the changing expectations around what it means to be a father. The traditional model of fatherhood is undergoing a process of detraditionalization, as it moves away from the patriarchal model and becomes influenced by emancipation movements. Yet, despite the increasing focus on parenting studies, fatherhood remains much less explored compared to motherhood and general parenting research (Błasiak, 2019).

As the traditional notions of masculinity and patriarchal authority are losing ground in the changing social landscape, the ideals of fatherhood vary widely and are often contradictory. There is a gap between cultural expectations of fatherhood – including values, norms, and ideals – and the reality of how fatherhood is practiced – behaviour and actions in everyday life. The cultural concept of fatherhood is changing much faster than real-life practice. Studies show a vast disparity between what fathers say they do and what they actually do (Wróblewska-Skrzek, 2017). On one hand, an increasing number of fathers are actively seeking to break free from rigid gender norms and find fulfilment in the role of involved and nurturing caregivers (Dudak, 2017). On the other hand, many fathers experience ambivalence, guilt, and conflicting emotions about their roles, while some become distant or entirely absent figures in their children's lives (Wróblewska-Skrzek, 2017).

Contemporary family life is also changing, with both parents now equally engaged in professional work and other aspects of social life. As a result, there is a growing need for parenting models that acknowledge both mothers and fathers as equally worthy and competent caregivers. This vision is consistent with the concept of the egalitarian or democratic family (Ostrouch-Kamińska, 2013). As Joanna Ostrouch-Kamińska (2022) notes, "Fatherhood is being liberated from its former rigidity and strictness; it becomes a source of support and care... The father is involved in his child's life – not as their peer, but as their companion" (p. 52).

This article examines the idea of egalitarian fatherhood and the factors that determine and constitute it. Given the scope of this study, we will focus on how parenting and socialization to a new paradigm of masculinity can help boys and men discover and develop their caregiving non-dominant potential, embrace equality and build balanced, mutually respectful relationships in their families.

Paradigms of Masculinity and the Vision of Fatherhood

Recent discussions reveal major shifts in how fatherhood is defined and experienced. The evolution of this concept is closely linked with male identity and maturity as a man's understanding and practice of fatherhood are inseparable from his sense of self. Thus, any analysis of fatherhood must consider prevailing paradigms of masculinity. As noted by Lucyna Bakiera (2013), the role of the father has transformed over centuries, historically

oscillating between two dominant models: the traditional and the modern. Though this distinction oversimplifies a more complex reality, it reflects an important transition – from fatherhood as a social construct to a more relationship-building role. Today, fatherhood is increasingly seen as a personal choice and an expression of individual lifestyle and values rather than a social duty.

Masculinity, as described in the literature, consists of specific traits, behaviors, and roles typically associated with men (Pankowska, 2005). Social sciences distinguish between biological sex, which refers to anatomical and physiological differences, and socio-cultural gender, which is related to psychological, social and cultural differences resulting from the “social construction of gender” (Giddens, 2004, p. 128). Since masculinity and femininity are not fixed categories, but are performed and experienced in specific historical, cultural, and social contexts, contemporary scholarship recognizes the plurality of masculinities and femininities instead of a singular, universal model (Skoczylas, 2011, p. 13). As Eugenia Mandal (2004, p. 28) observes, individuals are born into a culture that shapes their identity through gendered expectations. Through upbringing and socialization, men and women internalize gender-specific traits, behaviors, and roles that define their social identities.

One of the prominent traditional approaches in contemporary academic discourse on masculinity is Raewyn Connell’s theory of hegemonic masculinity (Skoczylas, 2011). This theory supports and sustains patriarchy, legitimizes male dominance and positions men as responsible for exercising authority. In this perspective, masculinity is characterized by resilience, competitiveness, control, dominance, strength, speed, and heterosexuality (Melosik, 2021). Hegemonic masculinity also maintains a strict dualism of gender roles and an asymmetry between masculine and feminine traits (Arcimowicz, 2010). Fatherhood, in this context, is understood as the fulfilment of duties dictated by a rigid, gendered division of labour in both the family and the workplace. The father assumes the role of the head of the household, provider, and strict disciplinarian, while emotional bonding with his children is given little priority. He is expected to be firm, consistent, and resourceful, to carry out instrumental and supervisory functions, in contrast to the mother, who is responsible for meeting children’s emotional and caregiving needs. This sharp distinction between male and female attributes is crucial for the development of the child’s personality, which rules out the possibility of parents exchanging their roles (Dudak, 2017). Mateusz Skucha (2012) notes that “hegemonic masculinity is sanctioned and perpetuated by various institutions ... as well as by a complex system of legislative, legal, political, and economic mechanisms” (p. 8). Connell’s concept represents a classical understanding of masculinity – one that has been expanded upon over time but has also faced criticism (Dąbrowski, 2024).

In contrast to traditional conceptions of masculinity – and, by extension, fatherhood – the theory of caring masculinities¹ redefines manhood through the rejection of domi-

¹ The concept of caring masculinities is intentionally formulated in the plural, as there are multiple ways to embody this form of masculinity. Consequently, men’s experiences of care should not be homogenized into a single, uniform model (Suwada, 2017, p. 80).

nance and the embrace of values such as care, emotional connection, mutual dependence, and deep personal relationships. Historically, these traits have been associated with women, yet they offer men an opportunity to expand their repertoire of roles and express emotions and desires more freely. Embracing caring masculinities contributes to greater gender equality, particularly by reimagining the ways men engage with fatherhood. Central to this concept is the primacy of practice – true transformation occurs through active participation in caregiving, which in turn reconstructs men's identities and the cultural models of masculinity that they follow (Suwada, 2017). In this framework, the father is seen as a loving, nurturing, and affectionate caregiver who is unafraid to express his tenderness. He remains consistent and responsible, yet does not display the stereotypical traits of paternal strictness or severity (Dudak, 2017). The image of this “new father” is strongly associated with ideals of equality and partnership, and thus with the principles of egalitarian parenting – a topic that warrants further discussion given its significance in contemporary society.

Egalitarian Parenthood (Motherhood and Fatherhood) – an Outline of the Concept

The changing roles of parents and the evolving status of children within the family set the stage for greater mutual understanding and partnership. These changes are embodied in the concept of egalitarian parenting, which emerges as a response to contemporary social transformations (Ostrouch-Kamińska, 2013). This model of parenting corresponds to “processes of democratisation and promotion of gender equality in the family” (Ostrouch-Kamińska, 2022, p. 49). At its core, egalitarian – or democratic – parenting is based on the principle of equality. It entails a division of responsibilities between partners that is not only fair, but also challenges traditional notions of “masculine” and “feminine” roles (Duch-Krzystoszek, 2007). Both mothers and fathers share duties and privileges through a negotiated consensus that takes into account the needs of the child, the life cycle of the family, and the parents' commitments in other areas of life.

Due to this balanced distribution of responsibilities and flexibility of roles, both parents have equal opportunities for self-fulfilment. By sharing both the burdens and rewards of parenting, women experience lower levels of stress and frustration, whereas men develop deeper emotional connections with their children. Crucially, this model requires the willingness and active participation of fathers in caregiving and the consent of mothers. It challenges ingrained stereotypes that view mothers as “inherently superior and naturally suited caregivers”. Ultimately, egalitarian parenting is built on open communication, mutual satisfaction, strong emotional bonds, compromise, fairness, and trust (Ostrouch-Kamińska, 2013, 2022).

In egalitarian families, the concept of the “child at the center” is fundamental. However, it is understood and practiced differently than in traditional families, where the focus is often on the sheer amount of time spent with children. In contrast, partnership-based families

emphasize the quality of time, as well as the intentionality and meaningfulness of interactions. Parents in these families draw clear boundaries between work and family time and carefully plan their moments with their children to create enriching daily experiences, such as shared meals, walks, playtime, conversations, enjoyable weekends, and participation in their children's activities. Additionally, children are seen as equal members of the family and are involved in age-appropriate domestic chores (Ostrouch-Kamińska, 2013).

With parents embracing egalitarian parenting, children grow up immersed in a democratic family environment and naturally internalize a culture of partnership. Joanna Ostrouch-Kamińska (2013) notes that such upbringing strengthens emotional bonds with both parents but also helps children develop robust and adaptive social competencies, recognize and fulfill their own needs, and form relationships with the opposite sex that are free from prejudice and discrimination. Studies indicate that children raised in egalitarian families tend to be more independent, creative, and self-confident, and have a notably higher self-esteem compared to their peers from more traditionally structured households. Moreover, both boys and girls demonstrate greater moral maturity, emotional intelligence, and higher satisfaction with relationships in adulthood (Chmura-Rutkowska & Ostrouch-Kamińska, 2018; Slany & Ratecka, 2018).

Egalitarian parenting is closely tied to actions that promote equality, challenge traditional gender roles, and expand the range of behaviors considered appropriate within them. Parenthood is one of the many responsibilities that come with being a member of a particular gender, and as a result, preparing for fatherhood often involves adopting values traditionally associated with masculinity. This article explores these themes further by examining the role of upbringing and socialization in caring masculinities – as the values underpinning this concept are closely linked to egalitarian fatherhood.

Key Aspects of Shaping Egalitarian Fatherhood

Constructing masculinity is a process that lasts a lifetime. From early childhood, first within the family of origin and later through wider social interactions, boys – and eventually men – gradually prepare for gendered social roles, including fatherhood. The family of origin plays a crucial role in this process, as it is the first and most formative social environment in which a child develops. It is within this space that individuals build strong emotional ties, shape their identity, and internalize the values, attitudes, and behavioral patterns modeled by family members (Tyszka, 1993). The process of raising and socializing boys into caring masculinities, and by extension, egalitarian fatherhood, requires instilling values of care, rejecting dominance, and embracing gender equality. It is oriented towards building deep, compassionate relationships and treating others with respect and dignity. To lay the foundation for this, parents – and later other adults – must actively introduce these values into boys' lives from an early age.

Today, gender equality is widely discussed in the workplace, personal relationships, and social life. On the surface, it may seem that men and women are treated as equals.

However, children are exposed to countless influences that reinforce gender inequalities from an early age. As Marzena Buchnat and Iwona Chmura-Rutkowska (2013) point out, this begins with something as simple as toy selection, which mirrors ingrained gender stereotypes. Boys are encouraged to play with swords, toy guns, and superhero figures, while girls receive kitchen sets, cleaning tools, and dolls. When a boy enjoys playing with toys traditionally intended for girls, parents or other adults often discourage him by labeling his behavior as “feminine”. As a result, boys feel pressured to conform to external expectations rather than lean into their personal preferences, which in turn molds their understanding of masculinity and femininity. Furthermore, these early experiences contribute to the internalization of emotional distance and detachment – qualities traditionally linked to masculinity and fatherhood (Ostrouch-Kamińska, 2016).

To nurture caring masculinities, parents and caregivers must take an inclusive approach, actively rethinking and reshaping traditional notions of masculinity and gender roles. They should reduce emotional distance in favor of building closeness and open communication in their relationship with their sons. Interactions with sons should emphasize dialog, emotional sensitivity, and social connections. Beyond affectionate gestures and verbal expressions of love, parents of boys must know how to talk to them and how to listen. Maria Braun-Gałkowska (2010, p. 164) notes that “conversation strengthens family cohesion, deepens mutual bonds, and provides a sense of closeness and security”. These moments can occur naturally during daily activities such as walks, grocery shopping, or shared household tasks. Open and sincere communication, quality time together, and the expression of positive emotions and interest all teach children that they can trust and rely on their parents (Ostrouch-Kamińska, 2013).

Preparing boys for a caring masculinities means allowing them to fully participate in family life and treating them as equal members with both rights and age-appropriate responsibilities, rather than shielding them from everyday obligations and household chores. Boys should not only assist their parents but also take on their own responsibilities. It is also important that they are treated as partners in the parent-child relationship – given a voice in family discussions, decision-making, and planning leisure time. Striking a balance between authority and partnership nurtures prosocial values, respect, trust, and kindness (Jankowska, 2015).

Children are keen observers of the adult world, and the foundation they receive in their families significantly influences how they will build their own family lives in the future. Therefore, it is particularly important that both the mother and the father are equally involved in raising their son to exercise a caring masculinity. Initially, a young boy identifies strongly with his mother and views her as the source of physiological gratification. Over time, however, he begins to associate more with his father. Grażyna Wyszzyńska (1996, p. 3) explains that “a boy’s identity develops through the interplay of opposing forces: a maternal core and male behaviors. How he resolves this tension will shape both his gender identity and his future role as a father”. This process can result in either a rigid rejection of traditionally feminine traits – leading to a stereotypical “macho” persona – or an integration of both influences, leading to a nurturing, engaged approach to

fatherhood. When parents model partnership and equality, they create an environment of equity and cooperation where boys experience a democratic family structure – which is an essential foundation for future egalitarian fatherhood (Ostrouch-Kamińska, 2013).

Conclusion

An egalitarian father is, above all, a present father – fully engaged in his child's and family's life, both physically and emotionally. He listens to the child and often talks to them, understands his child's dreams and interests, and loves unconditionally. He treats his child as an equal in their relationship, showing respect as a form of freedom. He also supports the mother, with whom he shares the responsibilities of being a parent as a true partner. Instead of clinging to outdated ideas of dominance, he embraces equality and partnership in his relationship. In Poland, more men aspire to be involved fathers and equal partners in caregiving. However, they often face a number of obstacles and internal conflicts. Deeply ingrained stereotypes and traditional upbringing continue to shape societal expectations, which makes it difficult for men to step into a more nurturing role without fear of judgment. As Joanna Ostrouch-Kamińska (2022) points out,

Men must undergo a resocialization of their gender identity and develop traits culturally considered feminine. [...] To achieve this, they often have to relearn how to be fathers and partners – because no one ever talked to them about it, or they themselves acutely feel the gaps left from their own childhoods (p. 52).

While the family plays a crucial role in preparing boys for fatherhood, it is not the only influence. Schools, peer groups, and other social institutions also reinforce their understanding of gender roles. Yet, as Agnieszka Łagoda (2015) observes,

Polish schools continue to, and will likely for a long time, raise children within a patriarchal and nationalist framework – where male dominance is seen as natural. [...] Girls, even in kindergarten, are already made aware that they are expected to take on lesser social roles and conditioned to and view motherhood as their inevitable destiny, whereas boys are made to believe that they are destined for leadership, prestige, and adventure (pp. 181–182).

To create a more inclusive society, educational programs in different age groups must adapt to the changing realities of social life. They should promote gender equality by challenging rigid stereotypes and expanding traditional definitions of culturally bound personality traits and gender roles. Additionally, further research is needed to identify the factors that either encourage or hinder men's involvement in parenting. Studies should not only document how fatherhood is practiced today but also examine its far-reaching influence on child development and family dynamics. Keeping knowledge up to date with rapidly changing social conditions can help parents perform their roles with greater confidence. However, impactful change requires a comprehensive approach that incorporates the perspectives and experiences of both fathers and mothers.

REFERENCES

- Arcimowicz, K. (2010). Obraz mężczyzny w polskich przekazach medialnych na przełomie stuleci [The image of men in Polish media messages at the turn of the century]. In M. Dąbrowska & A. Radomski (Eds.), *Męskość jako kategoria kulturowa. Praktyki męskości* (pp. 10–24). Wydawnictwo Portalu Wiedza i Edukacja.
- Bakiera, L. (2013). *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych* [Engaged parenting and the self-creative aspect of adult development]. Difin SA.
- Błasiak, A. (2019). *Między (nie)obecnością a zaangażowaniem. Rodzicielstwo rekonstruowane w ponowoczesności* [Between (non)attendance and commitment. Parenthood reconstructed in postmodernism]. Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
- Braun-Gałkowska, M. (2010). Dialog w rodzinie [Dialogue in the family]. *Paedagogia Christiana*, 1(25), 161–173.
- Buchnat, M., & Chmura-Rutkowska, I. (2013). 6-latki ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi na starcie szkolnym. Studium różnicy płci w kontekście reformy oświaty [Six-year-olds with special educational needs at the start of school: A gender differences study in the context of education reform]. *Studia Edukacyjne*, 27, 185–218.
- Chmura-Rutkowska, I., & Ostrouch-Kamińska, J. (2018). Edukacja dzieci do partnerstwa kobiet i mężczyzn jako sposób na przeciwdziałanie przemocy ze względu na płeć [Educating children for gender partnership as a way to counteract gender-based violence]. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 43(4), 39–49. <https://doi.org/10.26881/pwe.2018.43.04>
- Dąbrowski, M.J. (2024). (De)konstruowanie męskości w neoseriale *Królowa*. (De)konstrukcja głównego bohatera [(De)constructing masculinity in the neo-series *Królowa*: The (de)construction of the main character]. In K. Maciąg, B. Drozd, K. Matuszko & M. Głos (Eds.), *Obszary polonistyki 7: (De)konstruowanie męskości. (De)mitologizacje, (dez)iluzje i (de)heroizacje męskości w literaturze, kulturze i języku* (pp. 70–78). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Duch-Krzyszczak, D. (2007). *Kto rządzi w rodzinie. Socjologiczna analiza relacji w małżeństwie* [Who rules the family? A sociological analysis of marriage relations]. Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Dudak, A. (2017). Obraz ojca w zmieniającej się rzeczywistości społecznej [The image of the father in a changing social reality]. *Pedagogika Społeczna*, 16(2/64), 117–134.
- Giddens, A. (2004). *Socjologia* [Sociology] (A. Szulżycka, Trans.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jankowska, M. (2015). Wychowanie jako system wzajemnych oddziaływań rodziców i dzieci [Upbringing as a system of mutual interactions between parents and children]. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 21(1), 5–33.
- Łagoda, A. (2015). Edukacja równościowa jako niezbędny element edukacji obywatelskiej i wychowania do tolerancji – szanse/możliwości/wyzwania w dobie kryzysu migracyjnego [Gender-equal education as a key element of civic education and raising tolerance – Opportunities and challenges in the era of the migration crisis]. In K. Błasińska, S. Pasikowski, G. Piekarski, & J. Ratkowska-Pasikowska (Eds.), *Nierówności społeczne. W trosce o otwarcie horyzontów edukacji* (pp. 177–193). Fundacja Instytut Równowagi Społeczno-Ekonomicznej.
- Mandal, E. (2004). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią* [Subjective and interpersonal consequences of gender stereotypes]. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Melosik, Z. (2021). Męskość hegemoniczna: teoria i społeczne konstruowanie przestępstwa [Hegemonic masculinity: Theory and the social construction of crime]. *Resocjalizacja Polska*, 21, 9–22. <https://doi.org/10.22432/pjsr.2021.21.02>
- Ostrouch-Kamińska, J. (2013). Egalitarne rodzicielstwo [Egalitarian parenting]. *Szkice Humanistyczne*, 13(1), 159–168.

- Ostrouch-Kamińska, J. (2016). Partnerstwo w relacji małżeńskiej jako współczesna wartość wychowania [Partnership in marriage as a contemporary value in upbringing]. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 12(2/33), 114–123.
- Ostrouch-Kamińska, J. (2022). Poza stereotypem. Współcześni rodzice w drodze do partnerskiego rodzicielstwa [Beyond stereotypes: Contemporary parents on the path to egalitarian parenting]. In M. Ściupider-Młodkowska & A. Matysiak-Błaszczak (Eds.), *Od fascynacji partnerstwem do obowiązku rodzicielskiego* (pp. 45–57). Oficyna Wydawnicza "Impuls".
- Pankowska, D. (2005). *Wychowanie a role płciowe. Program edukacyjny* [Upbringing and gender roles: An educational program]. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Skoczylas, Ł. (2011). Hegemoniczna męskość i dywidenda patriarchy. O społecznej teorii płci kulturowej Raewyn Connell [Hegemonic masculinity and the patriarchal dividend: On Raewyn Connell's social theory of gender]. *Refleksje: Pismo Naukowe Studentów i Doktorantów WNPiD UAM*, 4, 11–18. <https://doi.org/10.14746/r.2011.4.01>
- Skucha, M. (2012). Męskości nowoczesne? Wiek XIX [Modern masculinities? The 19th century]. *Wielogłos*, 1(11), 7–20. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.12.001.0606>
- Slany, K., & Ratecka, A. (2018). Równość płci w rodzinach – praktyki, ekonomia, jakość życia [Gender equality in families – Practices, economy, quality of life]. In E. Krzaklewska (Ed.), *Co nam daje równość? Wpływ równości płci na jakość życia i rozwój społeczny w Polsce* (pp. 96–116). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Suwada, K. (2017). Męskości opiekuńcze. Zaangażowanie w ojcostwo a rekonstrukcja modeli męskości [Caring masculinities: Involvement in fatherhood and the reconstruction of masculinity models]. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 18(2), 77–90.
- Tyszka, Z. (1993). Rodzina [Family]. In W. Pomykała (Ed.), *Encyklopedia pedagogiczna* (pp. 695–698). Wydawnictwo Innowacja.
- Wróblewska-Skrzek, J. (2017). Nowe ojcostwo czy kryzys ojcostwa? Przemiany roli mężczyzny w rodzinie [New fatherhood or a crisis of fatherhood? Changes in men's roles in the family]. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 1, 33–40.
- Wyszyńska, G. (1996). Rola ojca w rozwoju dziecka [The role of the father in child development]. *Dialogi: Zeszyty Instytutu Psychoanalizy i Psychoterapii*, 2/3.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

The Role of the Father in the Formation of a Child's Moral Intelligence

Rola ojca w kształtowaniu inteligencji moralnej dziecka

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: This article aims to examine the concept of moral intelligence and explore the role of fathers in fostering moral intelligence in children during childhood. It discusses the concept of moral intelligence, highlights its significance in child development, and analyses the distinctive aspects of children's developmental stages concerning moral growth. The article also examines the father's role in nurturing moral intelligence in young children.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: This article seeks to answer the following question: what role does the father play in developing a child's moral intelligence? The primary method used to address this question is an analysis of the relevant literature and existing research on moral intelligence.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The discussion is structured to achieve the research objective and address the primary question. It includes an introduction to the topic, an analysis of children's developmental stages, and a demonstration of the father's role and significance in cultivating moral intelligence.

RESEARCH RESULTS: The analysis reveals that fathers play an essential role in shaping their children's moral intelligence. They introduce children to values and moral principles and significantly influence the development of pro-social behaviours.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS, AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: Fathers' involvement in upbringing their children, according to the analyses carried out, can provide a foundation for the development of appropriate the right moral attitudes and values in the youngest children. Nowadays, in the face of a progressive moral crisis and escalating aggression, it is extremely important to develop moral intelligence. Demonstrations of pro-social behavior by fathers, involvement in activities and conversations with children can contribute to sensitizing the youngest to the needs of others and become a valuable source of knowledge about moral principles and values.

→ **KEYWORDS:** MORAL INTELLIGENCE, CHILD, FATHER, ROLE, UPBRINGING

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie zagadnienia inteligencji moralnej oraz ukazanie roli kształtowania jej przez ojców u dzieci w okresie dzieciństwa. W artykule omówiono koncepcje inteligencji moralnej, zaprezentowano jej znaczenie w procesie wychowania. Scharakteryzowano również specyfikę rozwoju i funkcjonowania dzieci w okresie dzieciństwa, uwzględniając także ich funkcjonowanie moralne oraz przedstawiono rolę ojca w rozwijaniu inteligencji moralnej u najmłodszych.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa ojciec w rozwijaniu inteligencji moralnej dziecka. Podstawową metodą, jaką zastosowano, aby uzyskać odpowiedź na tak postawione pytanie, była analiza literatury przedmiotu i prowadzonych dotychczas badań nad inteligencją moralną.

PROCES WYWODU: Realizacja celu i odpowiedź na pytanie problemowe została nakreślona w wywodzie, który składa się z wprowadzenia w analizowane zagadnienie, omówienia rozwoju dzieci w okresie dzieciństwa, ukazania roli ojca i jego znaczenia w kształtowaniu inteligencji moralnej.

WYNIKI I ANALIZY NAUKOWEJ: Na podstawie analizy przedstawionego materiału badawczego można zauważyć, że ojcowie odgrywają ważną rolę w kształtowaniu inteligencji moralnej swojego potomstwa. Wprowadzając dzieci w świat wartości, zasad moralnych i pełniąc ważną funkcję w rozwijaniu zachowań prospołecznych.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Zaangażowanie ojców w wychowanie, jak wynika z przeprowadzonych analiz, może stanowić fundament rozwijania właściwych postaw moralnych i wartości u najmłodszych. Współcześnie w obliczu postępującego kryzysu moralnego, eskalacji agresji niezwykle ważne jest rozwijanie inteligencji moralnej. Demonstracje zachowań prospołecznych przez ojców, zaangażowanie w działania i rozmowy z dziećmi mogą przyczynić się do uwrażliwiania najmłodszych na potrzeby innych oraz stać się cennym źródłem wiedzy o zasadach i wartościach moralnych.

→ **SŁOWA KLUCZOWE: INTELIGENCJA MORALNA, DZIECKO, OJCIEC, ROLA, WYCHOWANIE**

Introduction

The environment in which a child lives and develops is of great importance for his or her development, especially moral development. In the 21st century, signs of a moral crisis are increasingly visible and worrisome. Contemporary children are heavily influenced by technological advancements and consumer culture. On the one hand, technological progress accelerates information flow, however, it also reduces adherence to moral principles. A study by Lobel and colleagues (2017) found that frequent engagement with video games can reduce pro-social behaviours in children, while involvement in violent games correlates with increased verbal and physical aggression (Bjelajac, 2017).

Children are inherently predisposed to kindness but require the right environment to nurture this potential. Studies confirm that even the youngest children share and help others. Infants pay attention to the unequal distribution of resources (Sloane et al., 2012). Liszkowski and colleagues (2021) found that children as young as two can begin displaying pro-social behaviours. Cross-cultural research indicates that children exhibit to sharing and showing care others (Salerni & Caprin, 2022). The analyses conducted on a developmental level indicate that children of different ages tend to help or comfort others. However, it is worth noting that cognitive, motivational mechanisms vary depending on the developmental stage the child is in.

In today's changing world, where moral values are often challenged, fostering moral intelligence is essential. Moral intelligence is developed early through upbringing. Children see their parents as models of values and behavior that they want to emulate. According to Borba (2001), moral intelligence should be nurtured from an early age because discerning right from wrong helps protect children from harm. Traditionally, the role of men has been primarily viewed as that of a provider for the family. Contemporary fathers are committed to raising their children and shaping the right attitudes in them. The guidance provided by fathers plays a crucial role in enabling children to develop their identities and establish a hierarchy of values. Through processes such as imitation, modelling, and identification, children internalise their fathers' approaches to challenges and begin to emulate these behaviours.

The purpose of this article is to examine the role of the father in the development of a child's moral intelligence. It is also important to obtain an answer to the research question: what role does the father play in the development of moral intelligence? A key factor in the formation of this intelligence is the process of upbringing, through which the child acquires norms and principles and internalises the values that guide the parent. In order to answer the research question posed in this way, a literature review was conducted using databases: Sociology Source Ultimate, PsycArticles, PubMed and Google Scholar. The following keywords were used in the search for materials: moral intelligence, fatherhood, father, child rearing, norms, values.

Moral Intelligence and its Role in Raising Children

Commonly, moral intelligence is associated with the ability to distinguish right from wrong, act with integrity, or act in accordance with certain values. Dziewiecki (2003) notes that moral intelligence is often linked with morality and moral sensitivity. While morality is frequently associated with a specific form of intelligence, moral sensitivity involves distinguishing between behaviours that empower and bring joy to a person and those that harm others or oneself. Lennick and Kiel (2005) define moral intelligence as "the mental capacity to determine how universal human principles should be applied to our personal values, goals, and actions" (p. 7).

Moral intelligence is regarded as a skill developed throughout one's life. This type of intelligence is cultivated through teaching, modelling, and reinforcing appropriate

behaviours (Bandura, 1977). Lennick and Kiel (2005) identify honesty, responsibility, forgiveness, and compassion as core components of moral intelligence. Honesty involves truthfulness, learned through parental modelling and verbalisation. Responsibility, meanwhile, entails a willingness to admit wrongdoing and accept its consequences. According to Enright and North (1998), forgiveness involves a willingness to accept others' faults and tolerate them despite any wrongs experienced. The last component of the moral intelligence model compassion is related to concern for other people.

Another model of moral intelligence is presented by Borba (2001), who identifies seven key virtues: empathy, conscience, self-control, respect, kindness, tolerance, and justice.

Empathy allows children to recognise the difficulties of others, to better understand their pain and experiences. Conscience, often referred to as the "inner voice", helps individuals distinguish between right and wrong and the correct course of action from the wrong one (Narvaez, 2010). Self-control refers to managing one's actions and learning to delay gratification. Respect is fundamental to maintaining healthy relationships and is demonstrated through kindness and considerate behaviour towards others (Chan, 2023). Kindness is characterised by a positive attitude towards others and concern for their well-being (Clarken, 2009). Tolerance fosters an objective perspective on others' rights and beliefs. Finally, justice entails fairness and is closely linked to honesty.

Moral intelligence plays an undeniably important role in the process of upbringing. Children who develop this type of intelligence are able to distinguish between right and wrong and act in accordance with social rules (Dacka, 2022). Moral intelligence is closely linked to moral development and is often described as encompassing both qualitative and quantitative changes in moral behaviour. The development of moral intelligence involves not only expanding moral knowledge but also cultivating universal values, emotions, and moral principles (Dacka, 2024).

Childhood Development and the Moral Functioning of the Child

Childhood is a particularly important period, characterised by the exploration of the world, the formation of self-image and the accumulation of life experiences. It is also considered a key stage in the development of concepts of right and wrong. Children learn appropriate moral behaviour, rules and values by observing and imitating their parents.

The early childhood stage is a sensitive period for the development of physical and mental functions and responses to environmental stimuli (Anggraini et al., 2021). Children gradually develop behaviours that facilitate sensory exploration of their environment and learning (Meriem et al., 2020). In order to take helpful actions toward others, children must be able to distinguish their own emotions from the emotions of others. The tendency to react emotionally to violations of certain moral principles plays an important role in the development of moral reasoning.

During the first two years of life, young children begin to display pro-social behaviour and attempts to recognise inequitable distributions of goods (Newton et al., 2016). A study

by Hamlin and colleagues (2011) found that infants prefer helping characters to hindering ones. Around the age of two, children share food and objects with others, comforting those who are experiencing distress (Dunfield and Kuhlmeier, 2013). The examples cited suggest that young children have a natural preference for helping that develops through daily social interactions and attempts to imitate the observable behavior of others.

The middle childhood period (4–6 years of age) is a time when social interactions promote the development of pro-social behaviour, and children begin to experience feelings of guilt and shame, both of which are manifestations of conscientious action. Pre-school children attempt to adhere to the principles of fairness and justice, striving to balance merit and need (Schmidt et al., 2016). An important aspect of this stage is the development of an understanding of intentionality, which helps prevent misattributions of negative intentions to others and the misjudgement of their actions (Killen et al., 2018). According to Warneken and Tomasello (2009), intrinsic motivation plays an important role in the development of helping behaviour. Around the age of five, they recognise and adhere to norms based on relationships or reciprocity (Wörle & Paulus, 2019).

The late childhood stage (6–7 to 10–12 years of age) is a period of acquiring knowledge, engaging in tasks and adhering to social norms. Moral knowledge during this period undergoes a process of organisation and reorganisation through interactions with adults and peers (Piaget, 1967). There is a noticeable shift in children from a tendency to avoid punishment and seek rewards or approval from others (moral heteronomy) to identification with a group, conformity to existing rules, and participation in the creation of those rules (moral socionomy). A sense of justice, emerging from mutual respect, is especially important during this developmental period (Piaget & Inhelder, 1996).

A willingness to take responsibility for one's actions and self-control develops. Peer relationships provide a source of cooperation with others and an opportunity to develop the principle of reciprocity (Tomasello, 2014). Moral reasoning involves moving beyond the status quo and taking action to change behaviour that is considered unjust (Killen et al., 2018). There is an emerging tendency to respect group rules due to fears of ostracism and exclusion (Uskul & Over, 2017). It becomes important for children to be good, to show concern, interest in the affairs of others, to follow the golden rule "treat others as you would like to be treated".

The Role of the Father in Raising a Child

A father plays many significant roles in a child's life. According to Minczakiewicz et al. (2003), these roles include serving as a guide, a playmate, a source of support in times of difficulty, a selfless friend, a role model, and a link between the family and society. A father also fulfils

[...] the role of a master by, on the one hand, shaping the child's personality – sensitising their conscience, teaching honesty, responsibility, inner discernment, and fair treatment of others;

and, on the other hand, teaching the art of living – taking the child out of the home, introducing them to the world, and imparting skills of discernment and orientation (Kozak, 2006, p. 26).

The father's influence on the child's development is evident through direct contact, relational closeness, readiness to offer help and support, and active involvement in various aspects of upbringing (Suska, 2022). For a child to develop optimally, the father's engagement is essential from the prenatal period through to adulthood (Kornas-Biela, 2010). During the prenatal period, the father begins to establish a relationship (conversation and tactile contact with the mother's abdomen). These early actions contribute to strengthening the child's sense of security and facilitate bonding after birth. In infancy, the father's relationship with the child becomes more intentional and supportive. The father stimulates the child's motor and cognitive development by engaging in manipulative play and encouraging exploration.

During the pre-school period, in addition to stimulating development, the father introduces the child to the world of moral principles and norms, teaching him to distinguish between right and wrong and introduces him to the world of values. Children begin to identify with their parents, and by imitating the behaviour of significant individuals, they develop characteristics associated with femininity or masculinity.

During the school years, the father supports the child in discovering, exploring, and understanding the world. He teaches the child to accept both praise and criticism. Fathers also help develop the child's ability to evaluate their own actions, considering whether they are right or wrong.

During adolescence, the father's role is primarily associated with regulatory influences, such as discipline, control, and the enforcement of tasks. At this stage, a crisis of authority is often evident. However, as observed, adolescents in difficult situations tend to adopt the ideas, motives, and approaches of their parents when responding to challenges. In their actions, they apply the rules and moral principles passed down by their fathers (Kornas-Biela, 2010).

According to Fromm, the father is "[...] the one who teaches the child, the one who shows him the way into the world" (Fromm, 1971, p. 54). Meta-analyses conducted to date have shown that fathers' involvement in the upbringing of children contributes to the improvement of their social-emotional and cognitive development. Fatherhood also involves nurturing values, developing appropriate attitudes and behaviours. A father plays a key role in transmitting moral principles, faith, love, and hope, which form the foundation of a personal relationship and proper moral functioning.

The Importance of the Father in Developing Moral Intelligence in Children

The care and warmth shown by fathers are crucial in developing pro-social behaviour in young children and shaping their morals (Formoso et al., 2007). A father teaches the

child what is right and what is wrong, thereby instilling a sense of guilt (Pospiszyl, 1980). Borba (2001) recognised that each of us needs “the moral bearings by which to stay on the path of goodness” (p. 6).

In developing moral intelligence, teaching, discussion, the setting of clear rules, and consistency on the part of parents, guardians, and teachers are crucial. The environment in which children live can shape their moral intelligence, with upbringing playing a particularly important role in this process. In the early stages of a child's development, moral intelligence is fostered by parents, while in later stages, it is influenced by teachers and other significant figures. During the upbringing process, the father supports the mother, provides a sense of security for the child, awakens curiosity and interests, directs values, defines rights and duties, and introduces discipline (Gejdoš & Gozdek, 2017). Identification, modelling, and imitation are closely linked to the psychological aspects of fatherhood (Suska, 2022).

The father, in carrying out his role,

[...] on the one hand, shapes the child's personality: sensitises his conscience, teaches honesty, responsibility, inner discernment, and just and righteous treatment of others; and on the other hand, teaches the art of living in the world: he takes the child out of the home, opens the world to him, and teaches the art of discernment and orientation in the world (Augustyn, 1999, p. 301).

The process of shaping moral intelligence in children begins with their cognition of what is good, followed by development, and then the implementation of actions in favour of it (Dacka, 2022). The presence of the father in parenting strengthens the development of empathy, attention, and the ability to build positive social relationships in children (Septiani & Nasution, 2017). Brantasari's (2021) research showed that a father's involvement in parenting promotes the development of empathy in children, which is one of the components of moral intelligence. According to Borba (2001), children who have developed empathy will demonstrate compassion, understanding, tolerance, and a willingness to help others. High levels of empathy promote better tolerance, anger control, and understanding of others in children (Nugraha et al., 2017). Studies of pre-school children have shown that positive care from fathers promotes less aggression and higher self-regulation (Meece & Robinson, 2014).

The active participation of fathers in the child-rearing process is crucial for the development of children's moral intelligence. Research conducted by Septiani and Nasution (2017) found that fathers who are actively involved in parenting have a significant impact on children's moral intelligence from an early age. A study by Septiani and Nasution (2017) revealed that father involvement accounts for 36% of the development of moral intelligence. Similarly, research by Sakinah (2020) indicated that father involvement in parenting contributes to 17.5% of the development of moral intelligence.

Conclusions and Reflections

The analyses carried out showed the key role of the father in developing moral intelligence in the parenting process. Fathers' involvement in parenting is conducive to: developing the ability to distinguish right from wrong, shaping children's character, acquiring moral norms, principles and values.

Children are attentive observers. Seeing their father's involvement in helping the weaker, needy naturally wants to imitate him. Father's participation in games with children can become an important space for introducing children to the world of social rules and principles. Another way of sensitizing the youngest to norms, values can be reading fairy tales together, putting together picture stories. Analyzing the situation of the characters, the child can develop his empathic abilities, moral principles, learn to solve problems. In these activities, the father is an important source of guidance for proper behavior. Direct interactions with the father can contribute to better formation of the child's ability to analyze, reason and solve problems. Guidance from the father, questions asked, can develop children's critical thinking. Children can also improve their language skills in supporting others and learn be bolder in expressing their moral principles and values.

Father-child interactions can contribute to the gradual development of causal morality, which includes the alignment of behaviour with prevailing moral norms. The father's response to the child's violation of these rules is also crucial in the development of moral intelligence. It should encourage the child to understand the situation, taking into account the violated norms and values, and the potential for repairing the harm.

REFERENCES

- Anggraini, V., Priyanto, A., & Yulsyofriend, Y. (2022, June). Fathers' role in developing child emotional development. In *6th International Conference of Early Childhood Education (ICECE-6 2021)* (pp. 130–134). Atlantis Press.
- Augustyn, J. (1999). *Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe* [Fatherhood: Pedagogical and spiritual aspects]. Wydawnictwo WAM.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, *84*(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bjelajac, Ž. (2017). *Bezbednosna kultura – Umeće življenja* [Security Culture – Art of Living]. Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
- Brantasari, M. (2021). Peran pengasuhan ayah terhadap perilaku empati anak usia dini. *Jurnal Pendas Mahakam*, *6*(2), 70–77. <https://doi.org/10.24903/pm.v6i2.861>
- Borba, M. (2001). *Building moral intelligence: The seven essential virtues that teach kids to do the right thing*. Jossey-Bass.
- Chan, K.W.C. (2023). The relevance and benefits of moral intelligence to servant leadership. *Servant Leadership: Theory & Practice*, *10*(1), 39–50.
- Clarke, R.H. (2009). *Moral intelligence in the schools*. Online Submission.
- Dacka, M. (2022). Rola inteligencji moralnej w wychowaniu do wartości moralnych. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, *17*(4/67), 19–36. <https://doi.org/10.35765/etp.2022.1767.02>

- Dacka, M. (2024). Moral intelligence – theory and application in education. *Seminare. Poszukiwania Naukowe*, 45(2). <https://doi.org/10.21852/sem.1826>
- Dunfield, K.A., & Kuhlmeier, V.A. (2013). Classifying prosocial behavior: Children's responses to instrumental need, emotional distress, and material desire. *Child Development*, 84(5), 1766–1776. <https://doi.org/10.1111/cdev.12075>
- Dziewiecki, M. (2003, October 2003). *Wrażliwość moralna* [Moral sensibility]. OPOKA. https://opoka.org.pl/biblioteka/ID/md_0310_moralna
- Enright, R.D., & North, J. (Eds.). (1998). *Exploring forgiveness*. University of Wisconsin Press.
- Formoso, D., Gonzales, N.A., Barrera, M., Jr., & Dumka, L.E. (2007). Interparental relations, maternal employment, and fathering in Mexican American families. *Journal of Marriage and Family*, 69(1), 26–39. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00341.x>
- Fromm, E. (1971). *O sztuce miłości* [On the art of love] (A. Bogdański, Trans.). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Gejdoś, M., & Gozdek, M. (2017). *Rola ojca w wychowaniu dziecka* [The role of a father in raising a child]. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie.
- Hamlin, J.K., Wynn, K., Bloom, P., & Mahajan, N. (2011). How infants and toddlers react to antisocial others. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 108(50), 19931–19936. <https://doi.org/10.1073/pnas.1110306108>
- Killen, M., Elenbaas, L., & Rizzo, M.T. (2018). Young children's ability to recognize and challenge unfair treatment of others in group contexts. *Human Development*, 61(4–5), 281–296. <https://doi.org/10.1159/000492804>
- Kornas-Biela, D. (Ed.). (2010). *Ojcostwo dzisiaj* [Fatherhood today]. Fundacja Cyryla i Metodego – Inicjatywa Tato.Net.
- Kozak, E. (2006). Ikona współczesnego ojcostwa [The Icon of Modern Fatherhood]. *Edukacja i Dialog*, 9, 23–28.
- Lennick, D., & Kiel, F. (2005). *Moral intelligence: Enhancing business performance and leadership success*. Pearson Education.
- Liszkowski, U., Carpenter, M., Striano, T., & Tomasello, M. (2021). 12- and 18-month-olds point to provide information for others. *Journal of Cognition and Development*, 7(2), 173–187. https://doi.org/10.1207/s15327647jcd0702_2
- Lobel, A., Engels, R.C., Stone, L.L., Burk, W.J., & Granic, I. (2017). Video gaming and children's psychosocial wellbeing: A longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence*, 46(4), 884–897. <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0646-z>
- Meece, D., & Robinson, C.M. (2014). Father–child interaction: Associations with self-control and aggression among 4.5-year-olds. *Early Child Development and Care*, 184(5), 783–794. <https://doi.org/10.1080/03004430.2013.818990>
- Meriem, C., Khaoula, M., Ghizlane, C., Asmaa, M.A., & Ahmed, A.O. (2020). Early childhood development (0–6 years old) from healthy to pathologic: A review of the literature. *Open Journal of Medical Psychology*, 9(3), 100–122. <https://doi.org/10.4236/ojmp.2020.93009>
- Minczakiewicz, E.M., Grzyb, B., & Gajewski, Ł. (2003). *Dziecko ryzyka a wychowanie* [Child at risk and upbringing]. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Narvaez, D. (2010). The emotional foundations of high moral intelligence. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2010(129), 77–94. <https://doi.org/10.1002/cd.276>
- Newton, E.K., Thompson, R.A., & Goodman, M. (2016). Individual differences in toddlers' prosociality: Experiences in early relationships explain variability in prosocial behavior. *Child Development*, 87(6), 1715–1726. <https://doi.org/10.1111/cdev.12631>
- Nugraha, D., Apriliya, S., & Veronicha, R.K. (2017). Kemampuan empati anak usia dini. *Jurnal Paud Agapedia*, 1(1), 30–39. <https://doi.org/10.17509/jpa.v1i1.7158>

- Piaget, J. (1967). *Rozwój ocen moralnych dziecka* [Development of a child's moral judgments] (T. Kołakowska, Trans.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Piaget, J., & Inhelder, B. (1996). *Psychologia dziecka* [Child psychology] (Z. Zakrzewska, Trans.). Siedmioróg.
- Pospiszyl, K. (1980). *Ojciec a rozwój dziecka* [Father and child development]. Wiedza Powszechna.
- Sakinah, N. (2020). *Pengaruh keterlibatan ayah dalam pengasuhan terhadap kecerdasan moral anak usia remaja awal*. Fakultas Psikologi, Universitas Airlangga, Surabaya.
- Salerni, N., & Caprin, C. (2022). Prosocial behaviour in preschools: Effects of early socialisation experience with peers. *Frontiers in Psychology, 13*, 1–10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.840080>
- Septiani, D., & Nasution, I.N. (2017). Peran keterlibatan ayah dalam pengasuhan bagi perkembangan kecerdasan moral anak. *Jurnal Psikologi, 13*(2), 120–125.
- Schmidt, M.F.H., Svetlova, M., Johe, J., & Tomasello, M. (2016). Children's developing understanding of legitimate reasons for allocating resources unequally. *Cognitive Development, 37*, 42–52. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2015.11.001>
- Sloane, S., Baillargeon, R., & Premack, D. (2012). Do infants have a sense of fairness? *Psychological Science, 23*(2), 196–204. <https://doi.org/10.1177/0956797611422072>
- Suska, A. (2022). Rola ojca w rozwoju i wychowaniu dziecka [The role of a father in the development and upbringing of a child]. *Paidea, 4*, 199–216.
- Tomasello, M. (2014). *A Natural History of Human Morality*. Harvard University Press.
- Uskul, A.K., & Over, H. (2017). Culture, social interdependence, and ostracism. *Current Directions in Psychological Science, 26*(4), 371–376. <https://doi.org/10.1177/0963721417699300>
- Warneken, F., & Tomasello, M. (2009). The roots of human altruism. *British Journal of Psychology, 100*(3), 455–471. <https://doi.org/10.1348/000712608X379061>
- Wörle, M., Paulus, M. (2019). Normative foundations of reciprocity in preschoolers. *Journal of Experimental Child Psychology, 188*, 104693. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2019.104693>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY-ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

***Analiza dyskursu na temat męskości w chrześcijańskich
 poradnikach życia duchowego (na wybranych przykładach)***
***Analysis of the Discourse on Masculinity in Christian Guides
 to Spiritual Life (on Selected Examples)***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to show what cultural patterns, especially biblical ones, the authors of spiritual life guides (e.g. J. Eldredge, S. Weber, D. Murrow) refer to, in order to promote the ideals of Christian and male spirituality.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main issue of the article is covered in the question, how is the discourse on masculinity is constructed in contemporary Christian guides of spiritual life. The research method involves the in-depth analysis of source literature, and the presentation of the most important threads regarding the construction of masculinity in the guides of the authors mentioned above.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article issue is initiated by considerations regarding the research area, the purpose of the work, and an indication of the specific genre of the guide. These initial observations served to reveal the basic and fundamental conceptualizations of masculinity in individual publications. In particular, it looked at how the authors of guides construct the model of masculinity in reference to biblical texts.

RESEARCH RESULTS: Thanks to the analysis of the literature on the subject, a way of perceiving masculinity as extremely homogeneous was presented, referring to figures stereotypically associated with it, such as wildness, fighting, adventure, etc. This simplified vision seems to influence the world of Christian ideas related to the understanding of masculinity.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: The Christian discourse on masculinity is influenced by the ideas contained in the guides of American writers facing up the weakening of traditional roles assigned to men. The analysis of these guides allows us to show the limitations of the presented threads and ideas, and may be a contribution to the discussion on the vision of masculinity in the area of Christianity, thought „differently” and „beyond” the patterns presented in the guides.

→ **KEYWORDS:** **MASCULINITY, SPIRITUALITY GUIDES, CHRISTIANITY, BIBLICAL PATTERNS, BIBLE INTERPRETATION**

Sugerowane cytowanie: Szczukowski, I. (2025). Analiza dyskursu na temat męskości w chrześcijańskich poradnikach życia duchowego (na wybranych przykładach). *Horyzonty Wychowania*, 24(69), 53–62. <https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.07>

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest ukazanie, do jakich wzorców kulturowych, a zwłaszcza biblijnych, odwołują się autorzy poradników życia duchowego (np. J. Eldredge, S. Weber, D. Murrow) w celu propagowania ideałów chrześcijańskiej i męskiej duchowości.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Główną problematykę artykułu wyraża pytanie, jak współcześnie w chrześcijańskich poradnikach życia duchowego konstruuje się dyskurs na temat męskości. Metoda badawcza polega na pogłębionej analizie literatury źródłowej, prezentacji najważniejszych wątków dotyczących konstruowania męskości w poradnikach wyżej wymienionych autorów.

PROCES WYWODU: Artykuł inicjuje rozważania dotyczące obszaru badawczego, celu pracy, wskazanie na określony kształt gatunkowy poradnika. Te wstępne spostrzeżenia posłużyły odśrośnięciu podstawowych i fundamentalnych wyobrażeń związanych z męskością w poszczególnych publikacjach. Przyjrano się zwłaszcza, w jaki sposób autorzy poradników konstruują wzorec męskości w odwołaniu do tekstów biblijnych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Dzięki analizie literatury przedmiotowej został zaprezentowany sposób widzenia męskości jako niezwykle homogenicznej, odsyłający do figur stereotypowo z nią utożsamianych jak dzikość, walka, przygoda etc. Ta upraszczająca wizja zdaje się oddziaływać na świat chrześcijańskich idei związanych z rozumieniem męskości.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Na chrześcijański dyskurs o męskości wpływają idee zawarte w poradnikach amerykańskich pisarzy mierzących się z osłabieniem tradycyjnych ról przypisywanych mężczyźnie. Analiza tych poradników pozwala ukazać ograniczoność prezentowanych wątków i idei, może być przyczynkiem do dyskusji na temat wizji męskości w obszarze chrześcijaństwa myślanej „inaczej” i „ponad” prezentowanymi w poradnikach wzorcami.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** MĘSKOŚĆ, PORADNIKI DUCHOWOŚCI, CHRZEŚCIJAŃSTWO, WZORCE BIBLIJNE, INTERPRETACJA BIBLII

Wstęp

W piśmiennictwie religijnym coraz częściej pojawiają się publikacje dotyczące męskości. Tematyka ta zdaje się żywo interesować psychologów, terapeutów, publicystów, teologów, pastorów i księży katolickich zaangażowanych w życie chrześcijańskich wspólnot. Męskość stała się bowiem nie tylko interesującym przedmiotem teoretycznych i interdyscyplinarnych badań (na gruncie rozbudowanych akademickich *men studies*), ale nade wszystko przedmiotem troski w wymiarze wychowawczym, co ujawnia się choćby w formie pisanych poradników inspirujących czytelników i odbiorców do podejmowania trudu przekształcenia siebie.

Przedmiotem rozważań staną się przykładowe książki – traktowane jako poradniki – protestanckich autorów Stu Webera (2007), Johna Eldredge’a (2003, 2005) i Davida

Murrowa (2007, 2009). Celem artykułu jest ukazanie, w jaki sposób wymienieni autorzy konceptualizują męskość, jakie strategie interpretacyjne czy perswazyjne uruchamiają, konstruując swe wypowiedzi na temat męskości, do jakich wzorców kulturowych, a zwłaszcza biblijnych odwołują się dla potrzeb propagowania ideałów chrześcijańskiej i męskiej duchowości.

Poradnik: poetyka wypowiedzi i genologia

Zdaję sobie sprawę, że traktowanie poradnika jako pewnego gatunku wypowiedzi nie jest oczywiste, zwłaszcza że przyjmuje on niejednorodnie tekstowe realizacje, ale za Ewą Ficek traktuję termin ten za etykietę poręcznego i użytecznego modelu genologicznego (Ficek, 2013). Poradniki mają przede wszystkim kształtować odbiorców wedle zawartego w nich modelu wychowawczego, skłaniać do podejmowania określonych zadań (Zierkiewicz, 2011).

Jedną z jego odmian będzie poradnik dotyczący, mówiąc najogólniej, życia duchowego człowieka. Do tego typu form publikacji można zaliczyć książki wymienionych wyżej autorów. Należy też dodać, że zawarte w tych poradnikach refleksje korespondują z książkami z zakresu teologii duchowości, która w kontekście współczesnych sporów o męskość i kobiecość próbuje dopracować rozumienie płci, nawiązując głównie do badań interdyscyplinarnych, co jest widoczne choćby w pracach katolickich teologów (np. Rohr, 2023; Rybicki, 2008, 2011, 2020, 2021).

Omawiając wizję męskości zawarte w publikacjach Murrowa, Eldredge'a, Webera, należy pamiętać zarówno o kontekście genologicznym, jak i ideowym. Tak jak wspomniano, przedmiotem badań są publikacje, które określam mianem poradników życia duchowego. Co istotne, książki wymienionych autorów należy czytać zgodnie z poetyką dzieła, zawarte w nich idee wiążą się ze specyficznym ustrukturyzowaniem warstwy tekstowej. Nie jest ona jednorodna, łączy różne wymiary dyskursu.

Poradniki zawierają zatem autobiograficzne wyznania samych autorów, którzy zapewniają, że ich wiedza nie jest czysto teoretyczna, ale poświadczona doświadczeniem egzystencjalnym czy też zaangażowaniem w prowadzenie męskich grup religijnych. Przypomnę, że John Eldredge jest założycielem i dyrektorem Ransomed Heart Ministries w Colorado Springs. Prowadzi liczne kursy dla mężczyzn. Stu Weber to Amerykanin, były komandos, uczestnik wojny w Wietnamie, założyciel Good Shepherd Community Church w stanie Oregon. David Murrow jest z kolei autorem wielu filmów dokumentalnych. Należy do starszych wspólnoty Kościoła presbiteriańskiego w Stanach Zjednoczonych, pełnił funkcje dyrektora organizacji „Kościoła dla Mężczyzn”. Wymienione postacie jawią się jako przewodnicy, liderzy, ojcowie i kierownicy duchowi, ci, którzy dysponują wiedzą, są w stanie rozpoznać, zdiagnozować i nazwać wszelkie dolegliwości i niemoce dręczące męską część populacji i oczywiście zaaplikować określone remedia.

W przywołanych poradnikach elementy refleksyjne łączą się ze strategiami perswazyjnymi. Pojawiają się bezpośrednie zwroty do czytelników, liczne wskazówki, pytania

do przemyślenia. Kolejny ważny aspekt, na który trzeba zwrócić uwagę, to same tytuły książek, parateksty zamieszczane na okładkach, ich marketingowe znaczenie, motta, dedykacje, wskazówki lekturowe wydawców i samych autorów. Omawiany typ publikacji, by wskazać na kilka przykładów, jest oknem „do męskiej duszy” (Murrow, 2009), „osobistym przewodnikiem” (Eldredge, 2005, s. 8), a jego głównym tematem są tęsknoty mężczyzny: „pragnienie stoczenia bitwy, przeżycia przygody i uratowania Pięknej” (Eldredge, 2003, s. 21). Jest więc poradnikiem – przewodnikiem po tajnikach męskiej duszy, zawierającym wskazówki, jak kształtować siebie i budować relacje z bliskimi, wreszcie służy jako duszpasterska pomoc w formowaniu duchowości mężczyzny.

Wzorce męskości i interpretacja Biblii

Należy zaznaczyć, że impulsem dla Eldredge’a i Webera była publikacja *Żelaznego Jana* Roberta Bly’a (1993). Książka ta wydana w 1990 roku w Stanach Zjednoczonych stała się ważnym przyczynkiem do debat związanych z eksplozją feminizmu i „kryzysem męskości”. Celem podjętej przez Bly’a interpretacji było ukazanie drogi do stawania się mężczyzną, pojednania ze sobą samym, z ukrytymi czy też nieuświadomionymi pragnieniami, które rozumiał w duchu archetypu „dzikus” (Żukowska, 2018, s. 66). Koncepcja autora *Żelaznego Jana* legła u podstaw szerszego ruchu mężczyzn (*mythopoetic men’s movement*), opartego na Jungowskich filarach, którego celem było odkrywanie męskości w odwołaniu do mitów i rytuałów (Schulz, 2011).

Esej Bly’a, oparty na interpretacji baśni braci Grimm, wyznaczył pewien horyzont rozumienia tego, co męskie, i był przywoływany przez chrześcijańskich autorów. Należy dodać, że to Stu Weber we *Wrażliwym wojowniku* dokonał krytyki mitologicznych podstaw odnowy męskości. Zdaniem Webera przedstawiciele tego ruchu nie stworzyli jednej wiążącej koncepcji męskości, nie dotarli również do jej fundamentu. Co więcej, sama próba powrotu do źródła męskości była błędna, nie odnosiła się bowiem do Biblii. Mito-poetyckim opowieściom, które mają wskrzesić utraconą męskość, Weber-pastor przeciwstawia tekst biblijny, ufundowany na Boskim autorytecie i dlatego niemożliwy do zakwestionowania. Zdaniem Webera powrót do Biblii jest jedynym słusznym powrotem, a jej lektura uwalnia człowieka od błędzenia po manowcach starożytnych mitów, baśni, może wreszcie stać się „instrukcją obsługi [...] męskości” (Weber, 2007, s. 42).

Wypowiedź Webera doskonale pokazuje, że chrześcijańscy autorzy raczej nie będą poszukiwać źródeł odnowienia męskości w koncepcji Bly’a czy Jungowskich archetypach, co nie oznacza, że będą je traktowali tylko w sposób negatywny. Fundamentem dla rozumienia męskości staną się dla Webera, Eldredge’a czy Murrowa przekazy Starożytności i Nowego Testamentu. To one będą punktem wyjścia do rozważań i konstruowania określonej wizji męskości, która – ich zdaniem – może być ufundowana na Biblii.

Dla chrześcijańskich autorów poradników Stary i Nowy Testament to teksty odsłaniające antropologiczne sensy. Są one zwłaszcza zakorzenione w opisach stworzenia kobiety i mężczyzny. W omawianych publikacjach zawarte analizy nie mają jednak

wydzwiku ściśle teologicznego, skrojone na miarę przewodników są pozbawione większego zaplecza intelektualnego. We *Wrażliwym wojowniku* czytamy:

Adam miał królować, miał wprowadzać porządek i ład w ogrodzie rajskim, miał wypatrywać wrogów. Miał chronić swą towarzyszkę, stanąć między nią a Złem [...]. Adam miał nauczyć swoją żonę tego, czego nauczył go Bóg (Weber 2007, s. 55).

Konstrukcja myślowa Webera jest łatwa do uchwycenia. W centrum stworzenia jest Adam, męczyzna jest osobą dominującą, posiada symboliczną władzę, mimo że zawiódł jako Wojownik, ulegając grzechowi. To Adam przekazuje wskazówki, edukuje, otacza Ewę opieką. Weber, wbrew pozorom, nie wikła się w dywagacje o wyższości męczyzny nad kobietą, próbuje z tekstów biblijnych wyłuskać archetypy potwierdzające niepowtarzalny status męczyzny: są to Król, Wojownik, Wychowawca i Przyjaciel. Wokół tych czterech figur buduje swój wywód, odwołując się do przekazów biblijnych. Oto dłuższy cytat, obrazujący myśl autora:

Funkcja króla znajduje się wyraźnie w centrum tematów biblijnych. Nasz Bóg jest Królem królów [...]. W Księdze Rodzaju Bóg poucza Adama, pierwszego człowieka, że „ma panować”.

Serce króla to serce tego, który zapewnia byt swemu narodowi. Król spogląda w przeszłość, troszczy się o lud i zapewnia porządek, miłosierdzie i sprawiedliwość. Jest autorytetem. Jest przywódcą. [...]

Nasz Bóg jest wojownikiem Starego i Nowego Testamentu. Spokojny Jezus, cierpliwy i łagodny? Zamyka Księgę, siedząc na białym rumaku, w spryskanej krwią szacie, z mieczem w ustach i różgą żelazną w ręku. [...]

Funkcja wychowawcy nie tylko jest pokazana jako wzór na kartach Biblii, ale także jest nakażona słowami „ucz się przestrzegać” i „czyńcie uczniów”. Bóg jest nauczycielem [...]. A męczyźni, którzy idą za nim, również mają nauczać innych. [...] Wychowawca ma wiedzę; chce, by inni ją posiadali. [...] Czyni uczniami – najpierw żonę i dzieci, potem innych.

[...] Przyjaciel w męczyźnie jest tym, który buduje relacje. I dotrzymuje obietnic (Weber, 2007, s. 45–48).

Jakie imaginarium uruchamia Weber, pisząc o męskości? Adam odzwierciedla zarówno władzę panowania, jak i porządek świata ustanowiony przez Boga-króla. Trudno powiedzieć, na ile w sposób świadomy autor *Wrażliwego wojownika* anektuje biblijny obraz oparty na wizji teokratycznej, dla której majestat króla jest niepodważalny, przypomina bowiem o majestacie Stwórcy. Bóg jawi się jako wojownik, a jego poświęcenie i siła uobecniają się w Chrystusie. Dlatego też pojawia się odwołanie do znanego fragmentu Apokalipsy św. Jana. Męczyźnie zostaje także przypisana funkcja wychowawcy. Jest on tym, który „wie”, uczestniczy bowiem w Boskim porządku wiedzy i, dodajmy, władzy. To on poucza, staje się wychowawcą kobiet i dzieci. Męczyzna i jego autorytet jest zatem niepodważalny, potwierdzony przez Boga nie tylko w akcie stworzenia, ale i przyjęcia przez Odwieczne Słowo ludzkiej (dodajmy męskiej) natury. W tym miejscu warto zaznaczyć, że Weber zdaje sobie sprawę, że we współczesnej kulturze sfera

męskości sygnowana obrazem Króla i Wojownika jest dyskusyjna i mocno podejrzana. Dla niego nie wynika to z samego znaczenia eksplorowanych figur, które mogą stać się podstawą dla wszelkiej przemocy symbolicznej, ale dlatego, że dzisiejsza kultura pozbawiona jest swych korzeni (Weber, 2007, s. 56).

Również dla Eldredge'a kryzys męskości jest faktem, diagnozuje go zasadniczo za tezami zawartymi w *Żelaznym Janie*, nie polemizując z Bly'em, jak to czynił Weber. Przywrócenie pozycji mężczyzny polega przede wszystkim na wyjaśnieniu, czym jest „dzikość serca”. Łączy się ona z figurami wojownika (czy kowboja¹), fantasmagorią otwartych przestrzeni, wymagających fizycznej i psychicznej wytrzymałości. Odkrywaniu rdzenia męskości – serca w czym mogą także być pomoce filmy. Do nich Eldredge zalicza: *Braveheart*, *Waleczne serce*, *Siedmiu wspaniałych*, *Gladiatora*, *Top Gun*, *Szklaną pułapkę* (Eldredge, 2003, s. 23). Prawdziwi mężczyźni mają zatem swoje ulubione filmy, wyrazistych bohaterów, rozkoszują się postaciami, którymi nigdy nie będą, a które budzą ich męskie fantazje. Można też dodać, że męskość waleczna i militarna pobudza wyobraźnię Eldredge'a i to ona jest fundamentem rozważań amerykańskiego pisarza. Dzikość serca nie jest czystą fikcją i ma uprawomocnienie w tekstach biblijnych, w opowieści o stworzeniu świata i człowieka. Eldredge notuje:

Jeśli masz wątpliwości, czy Bóg kocha dzikość, spędź jedną noc w lesie – sam. Idź na spacer w czasie burzy. [...] W przeważającej części ziemia nie jest bezpieczna, ale jest dobra [...]. Bóg – po tym jak wszystko stworzył – obwieścił, że to jest dobre. Dzięki temu możemy dowiedzieć się, że On woli raczej przygodę, niebezpieczeństwo, ryzyko, element niespodzianki. Wszelkie stworzenia są nieprzejednanie dzikie i Bóg takimi je kocha (Eldredge, 2003, s. 41).

W innym miejscu czytamy: „On stworzył Adama dla przygody, bitwy i piękna; stworzył nas dla niepowtarzalnego miejsca w swojej opowieści” (Eldredge, 2003, s. 107). To interesujący aspekt interpretacji Księgi Rodzaju, jakiej dokonuje na zasadzie perswazji Eldredge. Tekst biblijny służy potwierdzeniu tezy o niebezpieczeństwie i nieokielznanej przyrodzie jako konstytuujących to, co pierwotne. Jeżeli dla Webera Bóg był „Królem”, „Wojownikiem”, „Obróncą” i „Przyjacielem”, to dla Eldredge'a jest przede wszystkim wojownikiem kochającym się w ryzyku i niebezpieczeństwie. Jego zdaniem Stwórca wystawia siebie na niebezpieczną grę. Stwarzając świat, podjął się także trudu zbawienia, które może być odrzucone przez człowieka:

Naturą Boga nie jest zmniejszanie ryzyka i obrona baz. Zupełnie nie. Przez większość czasu pozwala, aby przewaga nie była po Jego stronie [...]. Próba pogodzenia suwerenności Boga z wolną wolą człowieka wbiła klina Kościołowi przez całe wieki. Musimy pokornie uznać, że cała sprawa okryta jest wielką tajemnicą. Niemniej w sercu Boga istnieje coś zdecydowanie dzikiego (Eldredge, 2003, s. 43).

¹ Murrow wspomina nawet o tak zwanych „Kościołach kowbojskich” jako wyrazie tworzenia chrześcijańskich wspólnot (2009, s. 109).

Warto wspomnieć, że w rozważaniach amerykańskiego autora to koń wojenny, ogier odzwierciedla prawdziwe serce mężczyzny i zarazem w nawiązaniu do Księgi Hioba (39, 19–25) jest ucieleśnieniem „serca swego Stwórcy” (Eldredge, 2003, s. 38). Warto jednak dodać, że np. w Psalmie 147, w. 10–11, znajdziemy nieco odmienną poetycką metaforę: Bóg „[n]ie kocha się w sile rumaka; nie ma też upodobania w goleniach męża. Podobają się Panu ci, którzy się Go boją, którzy wyczekują Jego łaski” (*Pismo Święte...*, 2003).

Dobór biblijnych symboli i cytatów uzależniony jest od ferowanej przez danego autora wizji i wskazuje na określony model egzegetyczny związany z odnawianiem biblijnych znaczeń, mających odpowiadać wizji męskości opartej na metaforach walki, przygody, wędrówki, pokonywania wrogów etc. Metafory te, zdaniem Murrowa, Eldredge’a i Webera, noszą ocalający sens nie tylko dla jednostek, ale także dla wspólnot kościelnych. Murrow, odwołując się do poetyki wyznania, zaznacza:

Moja dusza pragnęła przygody i wyznań, a tymczasem Kościół proponował mi studiowanie przewodników duchowych, islam kuśi obietnicą surowej dyscypliny, wysokich standardów i męskiego towarzystwa. Mój Kościół był spokojną i potulną instytucją [...]. Na stronach Pisma roilo się od odważnych mężczyzn [...], Jezus przeszedł przez Nowy Testament niczym tornado, stawiając wymagania, naruszając istniejący porządek i napominając gorliwie. [...] Zacząłem się zastanawiać, czy mogę być chrześcijaninem, będąc jednocześnie mężczyzną (2009, s. 22).

W powyższej enuncjacji ważne wydają się nie tyle same rozterki Murrowa, co wskazówka dotycząca postaci biblijnych. To one bowiem staną się przewodnikami po świecie religii i świecie męskości. Warto w tym miejscu przywołać także uwagi Eldredge’a:

Przygoda z nieodzownym ryzykiem i dziką przestrzenią stanowi tęsknotę wpisaną w duszę mężczyzny. Gdzie jest miejsce dla duszy [...]. Popatrzcie na bohaterów biblijnego tekstu: Mojżesz nie spotyka Boga żywego w centrum handlowym. Znajduje Go [...] gdzieś na pustkowiu Synaj [...]. A gdzie wielki prorok Eliasz wyszedłby odzyskać swą moc? Na pustynie. Podobnie Jan Chrzciciel i jego kuzyn Jezus” (2003, s. 17).

W chrześcijańskich poradnikach w zależności od rozkładanych akcentów i potrzeb perswazyjnych pojawiają się Jezus, św. Józef, Jan Chrzciciel, prorocy, apostołowie, św. Paweł jako męskie wzorce parenetyczne. Czytelnik może przejrzeć się zarówno bohaterom biblijnym, jak i sobie, by móc rozpoznać ich i własną drogę do odnalezienia i pojednania ze swoją męskością. Należy dodać, że hermeneutyka tekstów Starego i Nowego Testamentu, którą stosują autorzy poradników, służy doraźnym celom pedagogicznym czy duszpasterskim. Siłą rzeczy nie znajdziemy zatem w omawianych publikacjach wzmianek o zawłościach narracyjnych i genologicznych cytowanych biblijnych fragmentów. Nie znajdziemy także odwołań do współczesnej egzegezy, przeformułowanej zastaną wiedzę o przekazach Starego i Nowego Testamentu. Autorzy praktycznie milczą o teologii feministycznej i krytyce feministycznej. Eksponują tylko te wątki, obrazy czy symbole, które mogą uznać za pomocne w ufundowaniu męskości. Tymczasem rozwój krytyki biblijnej, oparty na interdyscyplinarnych studiach ukazuje, że teksty Starego

i Nowego Testamentu jako zdecydowanie bardziej skomplikowane, odzwierciedlające same mechanizmy ich powstawania – od prostych form narracyjnych po ich ostateczną literacką formę – służącą zachowaniu tożsamości żydowskiej czy kształtowaniu wiary na potrzeby określonych gmin chrześcijańskich (Barton, 2022). Wreszcie prace przedstawicielki teologii feministycznej wskazują na złożoność biblijnego dyskursu. Ukazują jego emancypacyjny charakter, który niewiele ma wspólnego ze stereotypowym przekonaniem o dominującej roli mężczyzn (zob. np. Adamiak, 1997; Małek, 2022).

Aby odstąpić zabiegi interpretacyjne, jakie są dokonywane przez propagatorów męskiego chrześcijaństwa, warto w tym miejscu przyrzeć się przykładowemu odczytaniu Księgi Hioba. Dokonując rozpoznania wymowy tej księgi, Weber podejmuje następującą kwestię:

Pytanie, jakie stoi przed czytającym te słowa [...], jest doniosłym pytaniem. Czy Hiob zostanie mężczyzną? Prawdziwym mężczyzną? Czy upadnie na duchu? Czy rozklei się? Czy przetnie linię kotwiczną i ucieknie? Czy zapłaci jedyną rzeczą, jaka mu została – swoim charakterem, samym rdzeniem mężczyzny? (2007, s. 62).

Dla tak postawionych problemów Weber znajduje prostą odpowiedź, którą potwierdza zręcznie dobranymi cytatami, np. troska Hioba o rodzinę zostaje, zdaniem amerykańskiego pastora, nie tylko wyrażona w początkowych partiach księgi, ale także w innych częściach tekstu. Weber pisze: „Największą siłą mężczyzny jest jego ogromna siła wytrwania. Hiob wytrwał. Postawił przed sobą cele” (2007, s. 71). Następnie cytuje fragment Księgi Hioba, a dokładnie rzecz ujmując słowa, które wypowiada bohater biblijnego przekazu: „Skończę w rodzinie, będę miał dni niby piasku, zapuszczę korzenie nad wodą, konary me rosa w noc zwilży; cześć moja bez przerwy świeża, jak łuk, co stale jest giętki” (Hi 29,18–20). Sprawą oczywistą jest, że Weber nie dokonuje wnikliwej egzegezy starotestamentalnego utworu (jego warstwy stylistycznej, kompozycji, genologii, nie mówiąc już o skomplikowanej warstwie ideowej), ale gwoili ścisłości i rzetelności interpretacyjnej słowa Hioba nie odnoszą się do rzekomego celu, jaki stawia on przed sobą, ale są wspomnieniem przeszłości, która potwierdzała jego dobrobyt, wielkość i szacunek, jakim cieszył się wśród mieszkańców Ur. W innym miejscu Weber przywołuje słowa: „Choćby mnie zabił Wszzechmocny – ufam” (Hi 13,15), którym nadaje następujące znaczenie: „Stojąc wyprostowany, pośród wściekłego wichru samego piekła, Hiob odmawia złamania słowa. I to jest męskość, czysta i nieskażona męskość” (Weber, 2007, s. 65). Hiob Webera jest jednowymiarowy, bez sprzeczności i pęknięć. Autor *Wrażliwego wojownika* pomija te fragmenty o dramatycznym wydźwięku, które eksponują załamanie, rozpacz, brak nadziei, co byłoby oznaką słabości. Temu jednowymiarowemu odczytaniu Księgi Hioba warto przeciwstawić słowa Miłosza: „To nie jest poemat rozwijany według logiki. [...] Hiob jest pełen sprzeczności. [...] Cały poemat jest zbudowany na pasjach, a nie na rozumowaniach” (Miłosz i Górczyńska, 2002, s. 285). Wypowiedź polskiego noblisty można potraktować jako lekarstwo na interpretację biblijnego tekstu, która jest sformatowana na potrzeby doraźnej parenetyki.

Podsumowanie

W powyższym tekście wskazałem tylko na kilka wątków obecnych w publikacjach Eldredge'a, Murrowa czy Webera. Dla chrześcijańskich autorów kryzys męskości jest kulturowo-społecznym i religijnym faktem, a ich działalność i zarazem pisarstwo jest odpowiedzią na zaistniałą sytuację. Przede wszystkim starano się pokazać, że genologiczny kształt tekstów warunkuje język wypowiedzi, który ma charakter upraszczający i perswazyjny. Liczne i zarazem fundamentalne odwołania do Biblii mają wzmocnić przekaz o męskości, nadać jej określony sens.

Zaproponowana przez amerykańskich pisarzy idea męskości jest homogeniczna, odsyła do figur stereotypowo z nią utożsamianych, jak dzikość, walka, przygoda, postawa wojownika czy króla. Nawiązania do Starego i Nowego Testamentu stają się potwierdzeniem tradycyjnie rozumianego wzorca postępowania, a sama egzegeza podporządkowana została doraźnym celem parenetycznym. Dla Eldredge'a czy Webera bohaterowie biblijni nie mają i nie mogą posiadać wymiaru transgresywnego, są jednowymiarowi, tak jak jednowymiarowa jest zaprojektowana i oczekiwana przez nich męskość.

Na zakończenie należy dodać, że ten homogeniczny wzorzec może być przekroczony, także na gruncie chrześcijaństwa, co jest widoczne w szeroko rozumianej teologii emancypacyjnej, odwołującej się do kategorii *queer* czy *gender*. Przedstawiciele tego nurtu uprawiania dyskursu teologicznego ukazują, że męskość może przyjmować subwersyjny wymiar, który kwestionuje tradycyjne modele jej praktykowania i rozumienia (Woszczyk, 2013).

BIBLIOGRAFIA

- Adamiak, E. (1997). *Błogosławiona między niewiastami. Maryja w feministycznej teologii Cathariny Halkes*. Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Barton, J. (2022). *Historia Biblii. Księga i jej religie* (A. Kunicka, tłum.). Wydawnictwo Aletheia.
- Bly, R. (1993). *Żelazny Jan. Rzecz o mężczyznach* (J. Tittenbrun, tłum.). Wydawnictwo Rebis.
- Eldredge, J. (2003). *Dziki serce. Tęsknoty męskiej duszy* (J. Grzegorzcyk, tłum.). W drodze.
- Eldredge, J. (2005). *Dziki serce. Ćwiczenia w drodze. Osobisty przewodnik prowadzący do tajemnicy twojego męskiego ducha* (M. Sabiło-Widera, tłum.). Oficyna Wydawnicza Logos.
- Ficek, E. (2013). *Poradnik. Model gatunkowy i jego tekstowe aktualizacje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Małek, A.M. (2022). „*Jak ptak swoje pisklęta*”. *Macierzyńska symbolika w chrystologiach starożytnych i średniowiecznych oraz jej współczesna funkcja emancypacyjna w teologiach feministycznych*. Wydawnictwo WAM.
- Miłosz, C. i Gorczyńska, R. (2002). *Podróżny świata. Rozmowy*. Wydawnictwo Literackie.
- Murrow, D. (2007). *Mężczyźni nienawidzą chodzić do kościoła* (K. Turska i M. Turski, tłum.). W drodze.
- Murrow, D. (2009). *Ona i on w Kościele. Razem czy osobno* (K. Turska, tłum.). W drodze.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*. (2003). Pallottinum.
- Rohr, R. (2023). *Dzikość i mądrość. Duchowość mężczyzny* (G. Baster, tłum.). Wydawnictwo WAM.

- Rybicki, A. (2008). *Lew i baranek. O duchowości mężczyzny*. Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
- Rybicki, A. (2011). *Wąż i gołębicą. Męska osobowość a męska duchowość*. Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
- Rybicki, A. (2020). *Od antropologii do duchowości mężczyzny. Źródła, koncepcje, perspektywy*. Wydawnictwo Bernardinum.
- Rybicki, A. (2021). *Proch ziemi i niebo otwarte. Duchowość mężczyzny w perspektywie starości i śmierci*. Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
- Schulz, G. (2011). *The rise of mythopoetic men's movement. A psychosocial analysis*. KS Omniscriptum Publishing.
- Weber, S. (2007). *Wrażliwy wojownik* (A. Jankowiak, tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Woszczyk M. (2013), „Ogród pośród płomieni”. *Erotyka imperium, eklezjalne ciało i queerowanie małżeństwa. Praktyka Teoretyczna*, 2(8), 163–192. <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/10f57136-604a-4564-813d-295495b015d4/content>
- Zierkiewicz E. (2011). Poradnik jako podręcznik życia. Krótka refleksja na temat historii gatunku. W: M. Chomczyńska-Robacha (red.), *Podręczniki i poradniki. Konteksty. Dyskursy. Perspektywy* (s. 109–129). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Żukowska, K. (2018). Mistyka męskości. Franco La Cecli i Roberta Bly'a koncepcja mężczyzny. *Hybris*, 41, 61–76. <https://doi.org/10.18778/1689-4286.41.04>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

***(Re)konstrukcje męskości w programie rozrywkowym
 „Dżentelmeni i Wieśniaki” emitowanym w TTV –
 perspektywa badań pedagogicznych***
***(Re)constructions of Masculinity in the Entertainment
 Program “Gentlemen and Peasants” Broadcast on TTV:
 The Perspective of Pedagogical Research***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the analysis is to learn about the dominant messages presented in the program “Gentlemen and Peasants”.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research sought to answer the question: What discourses of masculinity referring identity, corporeality, home and family, professional work, free time) can be distinguished in the message of the aforementioned program. The research sample consisted of 2 seasons of the programme (12 episodes in total), broadcast in 2019–2024. The data collection method was secondary source searching, and the analytical strategy was discourse analysis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article adopts a constructivist approach to gender, recognizing that biological differences between the sexes should not affect the social order. The naturalization of gender causes the domination of men over women and other men, imposing on them ideas of true masculinity, which are changing, m.in example, under the influence of patterns of popular culture. One of her creations, a television program entitled “Gentlemen and Peasants”, was analyzed.

RESEARCH RESULTS: Discourses referring to the gentleman and the peasant were exteriorized by assigning them to pedagogical categories, i.e. identity, corporeality, family home and family, professional work, career and free time. They were based on the mutual contradictions intended to discredit the peasant, normalizing the gentleman and life in the city.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF THE RESEARCH: The program may have a negative impact on the socialization and upbringing of the recipient (especially children and youth). It transmits destructive patterns of masculinity, polarizes society,

disseminates gender stereotypes, normalizes brutal behavior, ridicules and stigmatizes the men featured in it, and makes a recidivist a celebrity.

→ **KEYWORDS:** **MASCULINITY, GENDER, 'PULSATING' PEDAGOGICAL CATEGORIES, TELEVISION PROGRAMME, SYMBOLIC VIOLENCE**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem podjętych analiz jest poznanie dominujących przekazów męskości prezentowanych w programie „Dżentelmeni i Wieśniaki”.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie: Jakie dyskursy męskości odnoszące się do takich kategorii, jak tożsamość, cielesność, dom i rodzina, praca zawodowa, czas wolny wyróżnić można w przekazie badanego programu? Próbę badawczą stanowiły 2 sezony programu (łącznie 12 odcinków), emitowane w latach 2019–2024. Metodą zbierania danych było przeszukiwanie źródeł wtórnych, zaś strategią analityczną – analiza dyskursu.

PROCES WYWODU: W artykule przyjęto konstruktywistyczne podejście do płci, uznając, że różnice biologiczne pomiędzy płciami nie powinny wywierać wpływu na porządek społeczny. Naturalizacja płci powoduje dominację mężczyzny nad kobietami i innymi mężczyznami, narzucając im stereotypowe wyobrażenia o prawdziwej męskości, które to wyobrażenia zmieniają się lub umacniają m.in. pod wpływem wzorców kultury popularnej. Analizie poddano jeden z jej wytworów – program telewizyjny pt. „Dżentelmeni i Wieśniaki”.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Dyskursy odnoszące się do dżentelmena i wieśniaka wyłania-no, przyporządkowując je do kategorii pedagogicznych, takich jak tożsamość, cielesność, dom rodzinny i rodzina, praca zawodowa i kariera oraz czas wolny. Oparte były one na wzajemnych sprzecznościach mających zdyskredytować wieśniaka, normalizując dżentelmena i życie w mieście.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Program może negatywnie wpływać na socjalizację i wychowanie odbiorcy (zwłaszcza dzieci i młodzieży). Transmituje destruktywne wzorce męskości, polaryzuje społeczeństwo, upowszechnia stereotypy płci, normalizuje brutalne zachowanie, ośmiesza i piętnuje występujących w nim mężczyzn, czyni celebrytą recydywistę.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **MĘSKOŚĆ, PŁEĆ SPOŁECZNO-KULTUROWA, KATEGORIE PEDAGOGICZNE „PULSUJĄCE”, PROGRAM TELEWIZYJNY, PRZEMOC SYMBOLICZNA**

Wstęp

Celem naukowym artykułu jest dokonanie rekonstrukcji męskości w programie rozrywkowym pt. „Dżentelmeni i Wieśniacy” emitowanym w TTV. W badaniach podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: Jakie dyskursy męskości odnoszące się do wieśniaków

i dżentelmenów upowszechnia badany program? Odwołując się do koncepcji Johna Fiske'a (2010), kultura popularna jest istotnym źródłem znaczeń oraz miejscem walki o wytwarzanie heterogeniczności. To poststrukturalne podejście badawcze podkreśla, że nadawca kultury narzuca znaczenia (w tym wypadku sposób postrzegania męskości) odbiorcy (nie jest on bezwolny, gdyż odbiera i tworzy kulturę). Odnosząc to do przyjętej koncepcji badawczej, można zauważyć, że obrazy dżentelmenów i wieśniaków kreowane w jawnych i ukrytych przekazach medialnych mogą narzucać znaczenia męskości zarówno kobietom, jak i mężczyznom, dlatego też istotne jest ich odczytanie.

Męskość – jako kategoria społeczno-kulturowa i jej medialne konstruowanie – przegląd koncepcji teoretycznych

W artykule przyjęto konstruktywistyczne podejście do płci biologicznej (*sex*) i społeczno-kulturowej (*gender*). Socjolog i filozof Pierre Bourdieu traktował płęć (w innych opracowaniach *gender*) jako społecznie i kulturowo uwarunkowany zespół cech oraz zachowań ludzkich, które zostały przypisane mężczyznom lub kobietom jako naturalne na podstawie posiadanych cech biologicznych (*sex*). Nie kwestionował on różnic biologicznych pomiędzy płciami, lecz uważał że nie powinny one wywierać wpływu na porządek społeczny. Tymczasem przyznanie różnicom statusu naturalnego spowodowało ustalenie innych ról społecznych dla kobiet i mężczyzn, przy czym kobiece związane były z uległością i opiekuńczością, a męskie z dominacją oraz podbojami. Ta naturalizacja spowodowała męską dominację nad kobietami, a umacniana jest przez instytucje socjalizacyjne i wychowawcze, poprzez przemoc symboliczną. Przemoc symboliczna (miękka) pozwala klasie dominującej (uprzywilejowanej) tak oddziaływać na grupę podporządkowaną, aby ta postrzegała rzeczywistość tworzoną przez grupę dominującą jako prawidłową, korzystną oraz pożądaną przez nią samą. Męczyzna u Bourdieu jest: „więźniem dominujących wyobrażeń kulturowych” (2004, s. 51), bowiem należąc do grupy uprzywilejowanej, musi nieustannie potwierdzać sprawność własnego ciała (m.in. poprzez ćwiczenia fizyczne) i jego zdolność do reprodukcji (poprzez zdobywanie kobiet), a przy tym przejawiać zdolność do walki i stosowania przemocy. Tak konstruowana męskość wymaga potwierdzenia ze strony innych mężczyzn (symbolicznie poprzez sporty walki i grupowe) oraz zanegowania wszystkiego, co kobiece.

Australijska socjolog Raewyn Connell (1995) definiuje męskość hegemoniczną (dominującą) jako: „konfigurację praktyk genderowych, które akceptują i legitymizują patriarchat, gwarantując dominującą pozycję mężczyzn i uległą kobiet” (s. 77). Zauważa jednocześnie, że współcześnie mówić należy o męskościach (nie męskości), dzieląc je na kilka typów, m.in. hegemoniczną męskość dominującą, męskości podporządkowane (nie chcą lub nie mogą sprostać wzorcom dominacji, m.in.: homoseksualiści, przedstawiciele mniejszości etnicznych) oraz męskości współuczestniczące (korzystają z przywilejów grupy hegemonicznej, ich relacje społeczne mogą być negocjowane).

Zachodzące w społeczeństwie przemiany społeczne i kulturowe związane z emancypacją kobiet, wdrażaniem partnerskiego podziału ról społecznych oraz odrzucaniem męskości dominującej – jak zauważa Zbyszko Melosik (2006) – uwidaczniają się w tekstach kultury popularnej. Mężczyzna nie zawsze jest już mężczyzną dominującym, podporządkowującym sobie kobiety, równie często męska dominacja jest atakowana, a gloryfikowanym wzorcem staje się tzw. nowy mężczyzna w teorii Connell (np. mężczyzna podporządkowany).

Metody i narzędzia badawcze

Prowadzone przeze mnie badania miały charakter badań indywidualizujących o charakterze teoretycznym (Konarzewski, 2000). Ich przedmiotem były przekazy jawne i ukryte konstruujące dyskursy męskości upowszechniane w programie telewizyjnym pt. „Dżentelmeni i Wieśniacy” (scenariusz Marcin Litewka, reżyseria Alicja Krystyniak i Magdalena Garbacz-Wesołowska). Istotą tego programu jest kilkudniowa wzajemna zamiana miejsca zamieszkania, rodziny oraz codziennych zajęć (pracy zawodowej i sposobów spędzania czasu wolnego) przez dwóch mężczyzn: dżentelmena oraz wieśniaka. Tym samym wieśniacy udają się do miast, gdzie korzystają z zabiegów medycyny estetycznej, dbają o formę na treningach siłowych, wykonują pracę zawodową za dżentelmenów (zgodnie z ich zatrudnieniem), przebywają wśród ich znajomych. Dżentelmeni natomiast udają się na wieś, pracują na roli i wykonują codzienne obowiązki wieśniaka, przebywają z jego rodziną, z którą wspólnie spędzają wolny czas. Poza bohaterami programu (dżentelmenami i wieśniakami), występują w nim rodziny oraz znajomi wspomnianych bohaterów, a wszelkie sceny komentuje niewidoczny narrator. Program taki – jak deklarują twórcy – pozwala poznać odmienne sposoby życia i związane z nimi problemy.

W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie: Jakie dyskursy męskości odnoszące się do takich kategorii, jak tożsamość, cielesność, dom i rodzina, praca zawodowa, czas wolny wyróżnić można w przekazie wspomnianego programu? Pomocna była koncepcja pedagogicznych kategorii pulsujących Joanny Rutkowiak. Autorka ta pod pojęciem kategorii pulsujących rozumie:

zestaw pojęć potencjalnie teoriiotwórczych, których znaczenia są ruchome, gdyż podlegają zmianom zależnie od kontekstu, w jakich występują, a zatem odzwierciedlają aktualny stan myślenia o edukacji (1995, s. 13).

Prowadząc badania, chciałam zrozumieć: 1) Jakie dyskursy tożsamości i cielesności męskiej upowszechnia badany przekaz? 2) Jakie dyskursy domu rodzinnego i życia rodzinnego są w nim obecne? 3) Jakie dyskursy pracy zawodowej i kariery konstruują wizerunek męskości? 4) Jakie dyskursy spędzania czasu wolnego przez mężczyznę upowszechniane są w przekazie programu? Poszukując typologii metod adekwatnych do odczytania dyskursów, wykorzystano koncepcję metodologiczną Krzysztofa

Konarzewskiego (2000), który zauważył, że w indywidualizujących badaniach naukowych proces doboru próby, zbierania danych oraz ich analizy przebiega czasami równocześnie. Zastosowano tu celowy dobór próby badawczej, a jego kryterium była dostępność danych oraz osiągnięcie stanu teoretycznego nasycenia danymi (czyli doprowadzenie do sytuacji, kiedy analiza kolejnych treści nie wnosi nowych aspektów do zdobytej wiedzy) (Pilch i Bauman, 2000, s. 283). Stanowiły ją łącznie dwa sezony programu (12 odcinków) emitowanego w TTV w latach 2019–2024. Dobór próby zdeterminowały względy poznawcze oraz kryterium dostępności i przydatności badawczej: była ona dość liczna ze względu na duże zróżnicowanie typologiczne głównych bohaterów poszczególnych odcinków (Juszczak, 2013). Metodą zbierania danych było przeszukiwanie źródeł wtórnych, które rozumiałam zgodnie z definicją Krzysztofa Rubachy (2016) jako: „poszukiwanie niematerialnych śladów ludzkiej działalności zastanej przez badacza” (s. 159). Strategię analityczną stanowiła analiza dyskursu definiowana najczęściej jako: „badanie dyskursywnego wymiaru rzeczywistości społecznej” (Jabłońska, 2011, s. 48). Dyskurs rozumiany był zgodnie z koncepcją Michela Foucaulta (1977, s. 48–49) jako zbiór konwencji zgrupowanych w zestawy lub w sieci zawierające ideologie i narzucające znaczenia. Istotne było odczytanie poszczególnych kategorii znaczeń przypisywanych męskości (a raczej męskościom ze względu na wielorakość wzorów) przez pryzmat kontekstu uwarunkowań społecznych i kulturowych.

Dyskursy wyróżnione w analizowanych kategoriach – wyniki badań własnych

Kryterium kwalifikacyjnym do programu była identyfikacja zgłaszających się mężczyzn do grona dżentelmenów lub wieśniaków. Można zatem przypuszczać, że zapoznali się ze znaczeniem terminu, który przypomnę pokrótce. Dżentelmen – mężczyzna mający dworskie lub rycerskie korzenie, honorowy, skłonny do rywalizacji, kierujący się pragnieniem zdobycia uznania, majątny, wykształcony, kierujący się kodeksem dobrego zachowania i nienaganych manier (Cegielski, 2011). Spośród dwunastu zaprezentowanych mężczyzn tylko jeden potrafił wyjaśnić znaczenie terminu, pozostali (11 bohaterów) uznali, że określa ich tożsamość ze względu na posiadane lokum, odzież, wykształcenie i ciało. Wieśniak to pojęcie niejednorodne, któremu przypisuje się często znaczenie pejoratywne. Przykładowo w potocznym słowniku języka polskiego wyróżnia się dwa sposoby interpretacji: jako mieszkańca wsi zajmującego się rolnictwem oraz jako osobę nieobyłą, niekulturalną (bliskoznaczne: kmiot, prostak) (Gaze, 2005, s. 181). Spośród dwunastu wieśniaków prezentowanych w programie jedenastu deklaroowało, że mieszka na wsi (z tej przyczyny zgłosili się do udziału w nim).

Ciało

Tożsamość dżentelmena i wieśniaka często oparta jest na określonym wizerunku ciała. Jak zauważa Melosik (2006): „Kobiety i mężczyźni tworzą swoją tożsamość poprzez konstruowanie wizualnego image – estetycznego i seksualnego odpowiednio przystrojonego ciała” (s. 24). Prawidłowość ta uwidacznia się w badanym przekazie. Wygląd zewnętrzny mieszkańców miast i wsi różni się znacząco. Mężczyzna z miasta prezentowany jest dwójako: jako mężczyzna zdobywca (Connell, 1995) lub sukcesu (Melosik, 2006), wpisując się we wzorzec męskości hegemonicznej lub też jako tzw. nowy mężczyzna (odrzucający twardą męskość) (Arcimowicz, 2003), lub podporządkowany (Connell, 1995). W pierwszym przypadku atrybutami męskości mającymi podkreślać wysoką pozycję są: garnitury, teczki, koszule, krawaty, skórzane buty, markowe zegarki i drogie okulary – tak prezentowani są mężczyźni biznesmeni, pracownicy korporacji, właściciele firm. W drugim przypadku atrybutami męskości są niekonwencjonalne, lecz drogie ubrania, ekscentryczne dodatki, biżuteria często rzemieślnicza – tak prezentowani są właściciele firm odzieżowych, blogerzy modowi, dziennikarze piszący o modzie. W obu przypadkach dodatkami do odzieży są kosmetyki pielęgnacyjne, wody kolońskie i perfumy. Dżentelmen niezależnie od prezentowanego w odcinku typu mężczyzny: hegemoniczny czy podporządkowany lub podtypu (np. macho, playboy, sukcesu, niebinarny, homoseksualny, zależny od kobiety itp.) nieustannie poprawia i koryguje własne ciało, aby podkreślało jego seksualizm. Służą temu odpowiednie treningi na siłowni (najczęściej elektrostymulacyjne EMS) oraz zabiegi medycyny estetycznej (przeważnie ostrykiwanie kwasem hialuronowym), czasem wykonywanie makijażu permanentnego. Ciało męskie ma być zawsze młode, jędrne, pachnące, wydepilowane, wyrzeźbione, szczupłe, ozdobione tatuażem, kolczykami, czasem także delikatnym makijażem. Dżentelmen prezentowany w programie (choć nie musi być już dominujący i heteroseksualny) musi być szczupły, młody i piękny. Poczucie własnej męskości dżentelmena zależy od jego wyglądu: „Męskość – to jest dla mnie zasobność i wygląd” (Darek, sezon 1, odc. 1), „Dżentelmeni to cały styl życia” (Michał, sezon 1, odc. 4). Pielęgnacja ciała wymaga od dżentelmena nakładów nie tylko finansowych, lecz też czasowych i wzorowana jest na pielęgnacji ciała przez kobietę (gładka klatka piersiowa, gładkie nogi, opalanie natryskowe, manicure, makijaż).

Ciało wieśniaka wygląda zupełnie inaczej, jest naturalne, nieupiększone, zniszczone, a jego stan kojarzy się z ciężką pracą na roli. Nie korzysta on z siłowych treningów, nie używa kosmetyków (poza szamponem, mydłem i wodą), ubiera się niestarannie w wygodną odzież praktyczną w pracach polowych (najczęściej dresy, bluzy, gumowce), często kupuje odzież używaną, rzadko korzysta z usług fryzjerskich, nigdy z kosmetycznych, o osiągnięciach medycyny estetycznej nie wspominając. Męskość wieśniaka konstruowana jest poprzez negację kobiecości i miękkiej męskości (kojarzącej się mu z homoseksualizmem). W wypowiedziach mieszkańców wsi przebywających w mieście wielokrotnie wyczuć można nietolerancję wobec inności oraz mniejszości seksualnych: „Mężczyzna to jest mężczyzna” (Rafał, sezon 1, odc. 1), „nie chcę wyglądać jak peda!”

(sezon 1, odc. 1); „mieszkam w mieszkaniu jakiegoś pederasty” (Daniel, sezon 2, odc. 5), „normalny chłop tak się nie ubiera” (Darek, sezon 1, odc. 3). Podkreślają oni atrybuty znamienne męskości dominującej agresywnej: owłosione klatki piersiowe, umięśnione od pracy fizycznej ciało, silne ręce, naturalny zapach potu, starając się sprawować władzę nad kobietami i dziećmi.

Dom i rodzina

W prowadzonych badaniach pojęcie domu rodzinnego rozumiane było symbolicznie jako wspólna przestrzeń bliskich sobie osób tworzących więzi społeczne (Ładżyński, 2017, s. 12). Domy rodzinne dżentelmenów to luksusowe apartamenty lub zabudowania szeregowe położone w modnych dzielnicach wielkich miast. Prezentowani w programie mężczyźni żyli w nich samotnie, przestrzeń dostosowana była do potrzeb singla. Wielkie wnętrza apartamentów składały się z ogromnej kuchni, wyposażonej w nowoczesne sprzęty gospodarstwa domowego, salonu z miękkimi pluszowymi kanapami, masywnych foteli, stołów i krzesel. Dopełnieniem wizerunku mieszkania była wygodna sypialnia oraz ogromna garderoba mieszcząca markową odzież. W modnie urządzonej łazience znajdowała się kabina prysznicowa, wielki zlew i szafki pełne kosmetyków (narrator podawał ich ceny i marki). Panująca w mieszkaniu nieskazitelna czystość sprawiała wrażenie, że wnętrza te pozostają niezamieszkane. Choć niektórzy z nich tworzą związki z kobietami lub mężczyznami (program prezentuje osoby o różnych orientacjach seksualnych), życie pary (ewentualnie małżeństwa) toczy się w przestrzeni pozadomowej. Partnerki(ów) traktują z szacunkiem, akceptując ich rozwój osobisty, dbając o zaspokojenie ich potrzeb. Tylko trzech spośród dwunastu mężczyzn (dżentelmenów) przedstawionych w programie jest lub planuje być ojcami: „Ja chcę być sam. Skupiam się na życiu zawodowym” (Michał, odc. 3, sezon 2).

Wieśniacy żyją najczęściej z rodzinami (żonami i dziećmi) w zaniedbanych domach jednorodzinnych, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, wymagających gruntownego remontu. W wielu domach brakuje ciepłej wody, często także łazienki oraz toalety, którą zastępuje brudny wychodek znajdujący się na podwórku. Rodziny zajmują małe pomieszczenia, nieprzystosowane do ich potrzeb. Życie rodzinne najczęściej toczy się w kuchni wokół starego stołu otoczonego drewnianymi krzesłami. Mieszkańców miasta przybyłych na wieś najbardziej szokuje brud, bo przestrzeń mieszkalna wsi to przestrzeń niechlujna. Ukazani tu mężczyźni często są niezaradni pomimo pełnej sprawności fizycznej, nie potrafią zadbać o dzieci (dominuje wielodzietność), oczekując, że domem zajmie się „kobieta” (również często pracująca na roli). Patriarchalny podział ról społecznych jest widoczny, mężczyzna dominuje nad kobietą i dziećmi, wyznacza im zadania, czując się głową rodziny, „sprawuje nad nią władzę”.

Praca zawodowa

Praca jest istotną aktywnością człowieka, definiowana jest najczęściej jako wszelkie działanie o charakterze fizycznym bądź intelektualnym, prowadzące do zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych. Może stanowić źródło utrzymania, być pasją, stanowić przyczynek do konstruowania lub kontynuowania zawodowej kariery (będącej bezpośrednią jej konsekwencją) (Pikuła, 2017). Praca wieśniaka rzadko związana jest z możliwością zrobienia kariery (choć w przypadku dwójki prezentowanych mężczyzn mających wielkie, dobrze prosperujące gospodarstwa rolne można byłoby użyć takiego określenia). Źródłem utrzymania jest najczęściej praca w gospodarstwie rolnym (własnym lub odpłatnie u sąsiadów). Gospodarstwa rolne są niewielkie: małe kurniki, kilka krów, owiec lub królików. Brakuje w nich podstawowego sprzętu rolniczego, a narzędzia pracy są prymitywne (kosa, siekiera). Mężczyźni wytwarzają żywność na potrzeby własne i rodziny, a ciężka praca nie pozwala im na godne życie. Często łowią ryby, które później zjadają, oraz zabijają kury i kaczki. W programie wielokrotnie pokazane są sceny niehumanitarnego zabijania zwierząt, utożsamiane z męskością agresywną i troską o byt rodziny. Filozofia wieśniaków zdaje się tu prosta: „Żeby jeść, się zabija” (sezon 2, odc. 3).

Dżentelmeni starannie konstruują swoje kariery, przeważają osoby wykonujące wolne zawody lub prowadzące firmy. W programie udział biorą osoby związane z modelingiem, blogerzy, dziennikarze, pisarze, biznesmeni. Ich wizerunek (często niekonwencjonalny, ekstrawagancki lub przekraczający granicę płci) stanowi często główne kryterium ich rozpoznawalności, toteż inwestycja w posiadanie idealnego ciała bywa konieczna w rozwoju własnej kariery. Pracują przez wiele godzin dziennie, wybierając ścieżki kariery zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i wykształceniem, praca daje im satysfakcję, a gratyfikacja finansowa zapewnia życie na dostatnim poziomie. Poza pracą zawodową dżentelmeni nie wykonują innych prac, takich jak domowe czy opiekuńcze; korzystają z płatnych usług firm sprzątających i cateringowych. Podczas pobytu na wsi starają się wykonywać pracę starannie, choć nie odpowiada im wiejski styl życia: „Nie boję się ciężkiej pracy. Mam lżejsze zajęcia. Nie po to tyle lat budowałem swoją firmę, żeby robić takie rzeczy” (Michał, sezon 1, odc. 2), „Ja przy swoim sposobie myślenia po prostu bym stąd uciekł” (Patrik, sezon 2, odc. 4).

Czas wolny

Czas wolny to najogólniej rzecz ujmując ten, który jednostka ma do własnej dyspozycji po wypełnieniu obowiązków różnego typu, np. zawodowych, edukacyjnych, rodzinnych (Orłowska, 2020). Wieśniacy najczęściej spotykają się w męskim gronie (tu towarzyszy im picie tanich alkoholi lub bimbrow w dużych ilościach), celebrować święta kościelne bądź rodzinne wraz z żonami, teściami, rodzicami i dziećmi (najczęściej przy ognisku lub grillu). Takie formy spędzania czasu wolnego nie wymagają nakładów finansowych,

których mieszkańcy wsi nie mają. „Moje hobby [to] słuchanie muzyki, trochę telewizja, trochę na Facebooku” – mówi Andrzej (sezon II, odc. 60). Prezentowani dżentelmeni poza pracą zawodową nie mają w zasadzie innych obowiązków, toteż po jej wykonaniu oddają się przyjemnościom i modelowaniu ciała lub spotykają z przyjaciółmi w klubach.

W rezultacie analiza pozwala na wyłonienie następujących dyskursów:

Tabela 1. Dyskursy wyłonione w badaniach w zależności od kategorii pojęciowej

Kategorie pojęciowe	Dyskursy i nadawane im znaczenia
Tożsamość: być dżentelmenem, być wieśniakiem	Dżentelmen – luksus, zamożność i przyjemności. Wieśniak – zaniedbanie, bieda, niechlujstwo, brak towarzyskiej ogłady i obycia.
Ciało	Dżentelmen – poprawianie własnego ciała (medycyna estetyczna, chirurgia plastyczna), wieczna młodość i nieustanna walka z oznakami starości, epatowanie seksapilem i oznakami potencji, przekraczanie granic płci (ciało niebinarne). Wieśniak – ciało zaniedbane (nieadekwatne do kulturowych wzorców piękna), naturalne, zmęczone, staromodne, niechlujne i pulchne, epatowanie oznakami potencji i heteroseksualności (często nierolerancja wobec homoseksualizmu, homofobia).
Dom i rodzina	Dżentelmen – luksus, komfort i wypoczynek, nieskazitelna czystość, przyjemność, samotność, równouprawnienie płci. Wieśniak – brud, niechlujstwo, trudy pracy, wielodzietność, małżeństwo i ojcostwo patriarchalne, walka o przetrwanie.
Praca zawodowa i kariera	Dżentelmen – sukces, kariera, staranne wykształcenie, inwestycja w rozwój, godziwe wynagrodzenie, szacunek do zwierząt. Wieśniak – ciężka praca, niskie wykształcenie, niechęć do podnoszenia kwalifikacji i zmian, niskie wynagrodzenie, brak życiowych perspektyw, stagnacja, braku szacunku do zwierząt.
Czas wolny	Dżentelmen – konsumpcjonizm i luksus, pielęgnacja ciała, relaks, spotkania towarzyskie. Wieśniak – pielęgnowanie więzi rodzinnych; celebrowanie tradycji i świąt kościelnych, ludowe formy zabawy.

Źródło: Badania własne.

Zakończenie

W przekazie programu reżyser czyni grupą dominującą dżentelmenów, wraz z wielorakością ich wzorców: heterogenicznego (mężczyzna sukcesu, niebinarny, kulturysta, przedsiębiorca), współuczestniczącego oraz podporządkowanego (niebinarny model, homoseksualny dziennikarz), które prezentuje jako normę. Wszyscy oni przybierają habitus mężczyzny nowoczesnego, odróżniając się od wieśniaków mających habitus mężczyzny patriarchalnego, budowany w opozycji do kobiecości. Fabuła programu – zamiana domu, stylu pracy i życia – służy nie zdobyciu nowych doświadczeń życiowych (jak deklaruje narrator), lecz ośmieszeniu zarówno dżentelmena, jak i wieśniaka, przy czym ten ostatni poczuć ma się „nieadekwatny”, „nieprzystający” do lansowanej

tu ideologii nowoczesności (utożsamianej z indywidualizmem, konsumeryzmem, posiadaniem określonego ciała). W rezultacie idea zamiany sprowadza się do próby „ujarzmienia” nieokrzesanego wieśniaka, tak aby wyglądał i zachowywał się jak dżentelmen. Odwołując się do teorii Pierre’a Bourdieu (2004, s. 18), zauważyć można, że przekaz pełen jest przemocy symbolicznej umacniającej męską dominację dżentelmena (choć niekoniecznie hegemonicznego) nad wieśniakiem. Używając terminologii Foucaulta (1977), można zauważyć, że program ten służy uprawomocnieniu władzy bogatego mężczyzny nad mężczyzną uboższym i mniej wykształconym poprzez zawłaszczenie wiedzy o męskości i narzucanie jej poprzez wymienione dyskursy. W rezultacie program nie tylko nie spełnia swojego założenia, lecz z perspektywy można go uznać za wręcz szkodliwy. Polaryzuje społeczeństwo, dzieląc mężczyzn na wieśniaków (tych gorszych) i dżentelmenów (tych lepszych), czyniąc kryterium powyższej oceny majątność i posiadanie odpowiedniego ciała. Upowszechnia stereotypy płci, kreując toksyczny wizerunek męskości i kobiecości. Normalizuje brutalne zachowania, zawiera sceny przemocy wobec zwierząt (zabijanie ryb i kur siekierą), ośmiesza ubóstwo i piętnuje doświadczających go ludzi, czyni celebrytami osoby skazane (bohaterem odcinka jest wielokrotny recydywista Ryszard), kreując je na swoich młodzieżowych idoli.

BIBLIOGRAFIA

- Arcimowicz, K. (2003). *Obraz mężczyzny w polskich mediach. Prawda, fałsz, stereotyp*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Bourdieu, P. (2004). *Męska dominacja* (L. Kopciewicz, tłum.). Oficyna Naukowa.
- Cegielski, T. (2011). Gentleman versus self-made-man. Dwa wzorce społeczne wiktoriańskiej Anglii. Gentleman versus self-made-man. W: B. Szlachta (red.), *Mysł i polityka. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Jackowi Marii Majchrowskiemu* (s. 33–50). Oficyna Wydawnicza FAM.
- Connell, R. (1995). *Masculinities*. University of California Press.
- Fiske, J. (2010). *Zrozumieć kulturę popularną* (K. Sawicka, tłum.). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Foucault, M. (1977). *Archeologia wiedzy* (A. Siemek, tłum.). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Gaze, M. (2005). Językowy obraz wieśniaka we współczesnej polszczyźnie. *Studia Obszarów Wiejskich*, 40, 181–187. <http://dx.doi.org/10.7163/SOW.40.13>
- Jabłońska, B. (2011). Krytyczna analiza dyskursu w świetle założeń socjologii fenomenologicznej (dylematy teoretyczno-metodologiczne). *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 9(1), 48–61.
- Juszczak, S. (2013). *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Konarzewski, K. (2000). *Jak uprawiać badania oświatowe. Metodologia praktyczna*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Ładzyński, A. (2017). *Dom rodzinny jako kategoria pedagogiczna*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Melosik, Z. (2006). *Kryzys męskości w kulturze współczesnej* (wyd. 2). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Orłowska, M. (2020). Czas wolny jako środowisko życia. W: J. Madalińska-Michalak i A. Wilkomirska (red.), *Pedagogika i edukacja wobec kryzysu zaufania, wspólnotowości i autonomii* (s. 425–431). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Pikuła, N.G. (2017). Czynniki różnicujące przebieg kariery zawodowej kobiet i mężczyzn – z perspektywy osób starszych. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 20(2/78), 95–111.
- Pilch, T. i Bauman, T. (2000). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”
- Rubacha, K. (2016). *Metodologia badań nad edukacją*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Rutkowiak, J. (1995). „Pulsujące kategorie” – jako wyznaczniki mapy odmian myślenia o edukacji. W: J. Rutkowiak (red.), *Odmiany myślenia o edukacji* (s. 10–21). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Kiedy bohaterowie opowiadań Zygmunta Niedźwieckiego stają się mężczyznami?

When Do the Male Characters of Zygmunt Niedźwiecki's Stories Become Men?

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The research objective of this article is to discuss the problem of male maturation in the prose of Zygmunt Niedźwiecki.

THE RESEARCH PROBLEMS AND METHODS: The dominant research method is studies on masculinity. In discussing the crisis of masculinity that became evident at the end of the 19th century, the author focuses on the concept of lost illusions and the motif of searching for happiness and fulfillment.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The adulthood of Zygmunt Niedźwiecki's characters does not correspond to their maturity, because in many cases they seek happiness above all, and their life choices are mainly driven by their egoism.

RESEARCH RESULTS: The in-depth analysis leads to the conclusion that men at the end of the 19th century are lost individuals, searching for their place in the world and redefining masculinity and the social roles assigned to them.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH:

The analyzed short stories by Zygmunt Niedźwiecki may become a contribution to a broader perspective on the work of the writer and his contemporaries in the context of social roles imposed by society and the beginning of the process of retraining the patriarchal concept of the world.

→ **KEYWORDS:** MEN, ZYGMUNT NIEDŹWIECKI, REALISTIC NOVEL, OLD AGE, MIDDLE AGE

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem naukowym niniejszego artykułu jest omówienie problemu dojrzewania mężczyzn w prozie Zygmunta Niedźwieckiego.

Sugerowane cytowanie: Trzeźniewska-Nowak, A. (2025). Kiedy bohaterowie opowiadań Zygmunta Niedźwieckiego stają się mężczyznami? *Horyzonty Wychowania*, 24(69), 75–85. <https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.09>

PROBLEMY I METODY BADAWCZE: Dominującą metodą badawczą są studia nad męskością. W omówieniu kryzysu męskości uwidaczniającego się pod koniec XIX wieku autorka koncentruje się na koncepcji straconych złudzeń oraz motywów poszukiwania szczęścia i spełnienia.

PROCES WYWODU: Dorosłość bohaterów Zygmunta Niedźwieckiego nie koresponduje z ich dojrzałością, bo w wielu przypadkach szukają oni przede wszystkim szczęścia, a ich wyborami życiowymi w głównej mierze kieruje egoizm.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Z pogłębionej analizy wysuwają się wnioski, że mężczyźni u schyłku XIX wieku to jednostki zagubione, poszukujące swojego miejsca w świecie oraz na nowo definiujący męskość i role społeczne im przypisane.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Przeanalizowane opowiadania Zygmunta Niedźwieckiego mogą stać się przyczynkiem do szerszego spojrzenia na twórczość pisarza oraz jego współczesnych w kontekście ról społecznych narzucanych przez społeczeństwo i początku procesu przetrenowywania patriarchalnej koncepcji świata.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** MĘŻCZYZNA, ZYGMUNT NIEDŹWIECKI, POWIEŚĆ REALISTYCZNA, STAROŚĆ, WIEK ŚREDNI

Wprowadzenie

Tytuł artykułu wpisuje się w popularny w literaturze przełomu XIX i XX wieku motyw dojrzewania bohatera, który łączy się również z kategorią kryzysu (zarówno światopoglądowego, społecznego, prywatnego, jak i publicznego) (Paczoska, 2004). Problem ten obecny jest w twórczości Zygmunta Niedźwieckiego portretującego środowisko mieszczan, z którego czerpie anegdoty. Jego krótkie formy narracyjne pełne są pesymistycznych zwrotów akcji, a dzięki obserwacjom świata mieszczan pisarz, posługując się sformułowaniem Kazimierza Czachowskiego (1934, s. 126), tworzy w swoich nowelach uniwersum „żółcią” malowane. Twórczość pisarza, nazwanego przez Dariusza Trzeźniowskiego „polskim Maupassantem” (2009, s. 7), wciąż nie jest popularna wśród czytelników i badaczy¹.

W niniejszym artykule materiał badawczy ograniczyłam jedynie do pierwszego tomu opowiadań wydanych pod redakcją Dariusza Trzeźniowskiego (Niedźwiecki, 2009), ale kontekstowo w śledzeniu motywu dojrzewania mężczyzn odwołuję się również do pozostałych tomów. W szkicu pragnę odnieść się do dwóch kwestii. Po pierwsze moim zamiarem jest zestawienie procesu stawania się mężczyzną w oczach społeczeństwa z kategorią dojrzewania emocjonalnego czy socjalnego. Drugim ważnym aspektem są

¹ Do tej pory na temat prozy Zygmunta Niedźwieckiego pisali m.in.: K. Czachowski (1934, s. 125 i in.), Z. Markiewicz (1939), E. Korzeniewska (1956), F. Araszkiwicz (1953), J. Speina (1977, s. 753), D. Trzeźniowski (2009), A. Adamczyk (2012), P. Chłópek (2016), D. Piechota (2022).

rozterki wynikające z bycia mężczyzną, związane z aspektem emocjonalnym. Swoje rozważania chciałabym oprzeć przede wszystkim na studiach nad męskością, które w ostatnich latach zyskują wśród polskich badaczy na popularności (Dziadek i Mazurkiewicz, 2018). Okazuje się, że w wieku XIX pojęcie męskości wiązało się ściśle z dominującą tradycją patriarchalną, która przypisała mężczyznom określone role społeczne, odrzucające niepożądane cechy jak zniewieścienie czy niedojrzałość (Bertaud, 2021, s. 67).

Niedźwiecki ukazuje kilka modeli męskiej adolescencji, która ściśle związana jest z poznawaniem i przeżywaniem świata. Biorąc pod uwagę ustalenia XIX-wiecznych naukowców, dojrzały mężczyzna powinien być pewny siebie, świadomy swoich możliwości poznawczych, silny i stabilny emocjonalnie. Taki model bohatera jest trudny do odnalezienia w krótkich utworach prozatorskich autora *Pularesa*. Jest to jednocześnie ogólna tendencja, bo w twórczości pisarzy pokolenia Bolesława Prusa (zwłaszcza w ich późnych utworach) coraz częściej bohaterów obezwładnia poczucie niemożliwości przejścia przez okres dojrzewania w sposób bezkonfliktowy. W ten schemat wpisują się także protagoniści Zygmunta Niedźwieckiego, gdyż przeważają w jego opowiadaniach mężczyźni zagubieni, podatni na zmiany pogody, nieszczęśliwie zakochani (i niepotrafiący poradzić sobie ze źle ulokowanym uczuciem) czy znużeni prozaiczną pracą, której nie lubią. Pisarz portretuje przede wszystkim mężczyzn, którzy nie chcą, nie mogą lub nie mają wystarczająco dużo energii, aby walczyć z przeciwnościami losu, często mają też amoralne skłonności i wybierają drogi na skróty, w swoich postawach są konformistami, wolą biernie czekać na spadek, niż walczyć o swoją przyszłość.

Modele dojrzewania mężczyzn

W utworach mamy do czynienia z dorastaniem młodych (kilkunastoletnich jak w przypadku opowiadania *Schadzka*) bohaterów i jest to dla nich okres idylliczny, a na pewno pełen pozytywnych moralnie wyborów. Dorosłe życie obfituje jednakże w rozczarowania, kłamstwa oraz obłudę. Sięgając po krótkie utwory prozatorskie pisarza, mamy możliwość przyrzeć się przedstawicielom płci męskiej uwikłanym w konwenanse społeczne i rodzinne opierające się na grze pozorów (*Nowa era*, *Pierwszy maja*), którzy traktują relacje damsko-męskie jak swoistego rodzaju układ finansowy, a miłość, niemająca podtekstu handlu małżeńskiego, jest najczęściej nieszczęśliwa, z góry skazana na niepowodzenie i popychać może nawet do samobójstwa (*Życie*). Mężczyzn w opowiadaniach Zygmunta Niedźwieckiego jest ogrom, reprezentują różnorakie zawody, klasy społeczne czy wiek; są czasami mniej, a czasami bardziej zaangażowani w życie społeczne (chłopiec inicjujący pierwsze damsko-męskie spotkanie *versus* starzec dokonujący podziału majątku u kresu swojego życia) i towarzyskie, w którym równocześnie odgrywają różnorodne role (głowa rodziny, mąż, ojciec, burmistrz).

Wkraczanie w dorosłość

Opowiadanie *W cyrku* to lakoniczna historia o upadającym cyrkowym biznesie, który z występu na występ marnieje, a trupa cyrkowa rozpada się. Jest to również opowieść o chłopcu stojącym u progu dojrzałości, który albo w dorosłym życiu będzie nieczuły na krzywdy innych, stawiając potrzeby swoje na pierwszym miejscu, albo wręcz przeciwnie, stanie się nadwrażliwcem przeżywającym niezwykle silnie wszystkie swoje porażki i mającym nieustanne poczucie winy wobec gorszego losu innych, zwłaszcza słabszych jednostek. Niedźwiecki wskazuje dyskretnie tę drugą drogę, pisząc: „I nie mogli mnie uspokoić ani dopytać się, co mi jest, co mi się stało, bo nie umiałbym tego określić, bo nie miałem do tego dość sił, bo dusza rozdierała się we mnie” (Niedźwiecki, 2009, s. 161). Chłopcy stojący u progu dorosłości to bohaterowie wrażliwi na cierpienie innych, wręcz nadwrażliwcy, którzy są piętnowani przez otoczenie, a zwłaszcza przez najbliższych (*notabene* męskich) członków rodziny. Ich wchodzenie w dorosłość okupione jest przeświadczeniem bycia innym, *outsiderem*, który nie przystaje do wzorców reprezentowanych przez ojców czy wujów. Rodzic Tadzia, bohatera *W cyrku*, nazywa chłopca cikliwym mazgajem (Niedźwiecki, 2009, s. 158) i porównuje go do kobiety, co już ma na celu uwłaczać chłopcu i pokazywać jego potencjalnie długą drogę do dorosłości *vel* męskości. Protagonista mówi o sobie, że w wielu przypadkach – widząc biedę, nieopradność niektórych osób czy porzucane zwierzęta – „serce mu się krajało” (Niedźwiecki, 2009, s. 158). Tadzio to bohater mający wciąż w sobie dziecięcą niewinność i bez troskę, widać to przede wszystkim w opisach jego zetknięcia się z cyrkiem:

Atmosfera cyrku miała dla nas, dzieci, coś dziwnie ponętnego, prawie czarodziejskiego. Parobkowie grabiący piasek areny [...] wydawali nam się niezwykle śmiertelnikami [...], a gimnastykujący się ludzie prawie bogami (Niedźwiecki, 2009, s. 159).

Dojrzewający mężczyźni w prozie Niedźwieckiego to również nastolatki, którzy jeszcze chwilę temu byli dziećmi, jak chociażby Kazio z opowiadania *Schadzka*, nazywany „komicznym wyrostkiem” (Niedźwiecki, 2009, s. 181), który zmieniając garderobę, sili się na bycie dorosłym, ale jednocześnie świadomie porzuca spontaniczność, tak charakterystyczną dla wieku dziecięcego. Wraz ze zmianą wizerunku bohatera (założeniem białego kołnierzyka i mankietów i różnego rodzaju zabiegami higienicznymi kojarzonymi z dbaniem o siebie, przypomnijmy, że protagonista w tym okresie „zaczął się czesać, obcinać paznokcie, nie darł już na kolanach i łokciach”) (Niedźwiecki, 2009, s. 181; por. Krumłowski, 1903, s. 56) od razu zmienia się jego podejście do świata. Wchodząc w dorosłość, bohater intuicyjnie zakłada maskę, upodabnia się do innych mężczyzn, zakrywa swoją wrażliwą i bezpretensjonalną twarz.

W utworach Niedźwieckiego wygląd zewnętrzny bohatera nie idzie w parze z jego dojrzałością emocjonalną; nowe ubranie przypomina krępujący ruchy gorset symbolizujący obowiązujące w świecie wyimaginowane konwenanse, do których młodzi ludzie, stojący u progu dorosłości, muszą się dostosować. Protagonista jest zagubiony i zawstydzony

sytuacją schadzki, do której początkowo sam dążył; nieoczekiwane przeszkody urastają do życiowej tragedii.

Doroślność *ve/* sztuka

Dla bohaterów Niedźwieckiego ważne są emocje (z reguły te negatywne, jak strach, obawa, smutek). Okazuje się, że część z nich nie jest stabilna emocjonalnie i z łatwością poddają się m.in. zmianom pogody. Przywołajmy tutaj opowiadanie *Słońce*, którego bohater jest podatny na zmiany pór roku, co z reguły przypisywane było kobietom. Dla protagonisty ważna jest nadchodząca wiosna symbolizująca nowy początek; w tym kontekście mężczyzna zwraca również uwagę na wygląd zewnętrzny osób mijających go na ulicy. Nagły deszcz sprawia, że nasilają się w nim depresyjne nastroje. Bohater to także homeopata i nadwrażliwiec zadający sobie filozoficzne pytania formułowane podczas kontemplacji zmian zachodzących w przyrodzie: „Dlaczego raz musimy ziębnąć, drugi raz usychamy w skwarze?” (Niedźwiecki, 2009, s. 16). Mężczyznę cechują nagłe zmiany nastrojów od euforii do wręcz rozpacz. Kreacja protagonisty stoi w opozycji do koncepcji austriackiego filozofa i mizoginisty Otto Weininger, który w pod koniec XIX wieku wysnuł teorię, że to mężczyźni mają mniej sentymentalne spojrzenie na rzeczywistość (Nossig, 1906, s. 41).

Niestabilny w swoich decyzjach jest również protagonista opowiadania *Życie*, który przez źle ulokowane uczucie postanawia popełnić samobójstwo, żegna się z najbliższymi i skrupulatnie planuje swoją śmierć. Bohater to dwudziestokilkulatek, który dzieli swoje życie między pracę i nieszczęśliwą miłość. Warto wspomnieć, że posada urzędnika wówczas postrzegana była jako mało ambitne zajęcie, a mężczyźni wykonujący tę pracę nie wzbudzali zainteresowania wśród płci przeciwnej ze względu na niskie zarobki (Rappaport, 1881, s. 26).

Protagonista *Życia* cierpi na bezsenność, traci radość życia. Intrygujące wydaje się to, że przyroda również współgra z nostalgicznym nastrojem, bo wówczas „okolica była smutna” (Niedźwiecki, 2009, s. 30). Decyzja o samobójstwie poprzedzona jest głęboką analizą stanu psychicznego bohatera, a także wyboru sposobu śmierci (utopienie się w rzece, otrucie się). Ostatecznie mężczyzna zażywa truciznę (przynajmniej sam tak uważa), ale na drugi dzień budzi się, wtedy zmienia zdanie i zaczyna szukać lekarza, który mógłby mu pomóc. Medyk stawia diagnozę, mówiąc do pacjenta:

Ja sądzę, że pan jesteś po prostu zanadto wrażliwy [...] i udzielę panu dwóch rad, nie lekarza, ale doświadczonego człowieka. Nie przesadzaj pan nigdy zmartwień – i porzuć mieszkanie, w którym są szczury, aby nie mieć odtąd [...] pod ręką [...] potrzebnej na nie trucizny (Niedźwiecki, 2009, s. 36).

Artystyczną duszę ma również bohater *Mary*, były muzyk, który porzuca swoją pasję, poświęca się dla ukochanej i życia rodzinnego, w ten sposób realizując rolę społeczną,

do której hipotetycznie jest przypisany (męża/głowy rodziny). Podjęta decyzja staje się ostatecznie powodem poczucia krzywdy, które zaczyna mu doskwierać. Mężczyzna wtłoczony w mieszczański schemat podświadomie z nim walczy i przeistacza się w jednostkę aspołeczną; dodatkowo jest egzaltowany i kapryśny; nazywa siebie „dzieckiem dojrzałego pesymizmu” (Niedźwiecki, 2009, s. 50). Decyzja o związaniu się z kobietą zostaje podjęta wbrew męskiej naturze, którą Weininger nazywa „przyciąganiem” (Nossig, 1906, s. 15), przez to bohater zaczyna chorować i cierpieć na bezsenność. Mężczyzna postanawia poszukać pomocy u lekarza, który „zabronił mi surowo doświadczeń hipnotycznych, kazał zmienić tryb życia, wyjechać na czas jakiś, brać rzeczy po prostu i nie dopuszczać do siebie przywidzeń” (Niedźwiecki, 2009, s. 55).

Głowa rodziny

Mężczyźni w fabule Niedźwieckiego to również stateczni panowie z ustabilizowaną sytuacją rodzinną i społeczną, którzy są jednocześnie niepewni i zagubieni. W opowiadaniu *Wybór* głowa rodziny, koszykarz Trawnik, staje przed koniecznością zapewnienia swoim córkom odpowiedniego partnera, bo według niego wyjście za mąż to jedyny sposób na podniesienie statusu społecznego i finansowego kobiety². Rodzinna sytuacja jest tym trudniejsza, że obie córki w podobnym czasie zachodzą w ciążę z przypadkowymi mężczyznami. Okoliczności zmieniają się, gdy we wsi pojawia się młody młynarz, bo głowa rodziny upatruje w nim idealnego kandydata na zięcia, gdyż jako *outsider* nie jest świadomy sytuacji. Protagonista dokonuje tytułowego wyboru i decyduje, że za mąż powinna wyjść najstarsza córka, która urodzi dziecko (młodsza ostatecznie poroniła). Decyzja bohatera jest autorytarna, gdyż wierzy, że kobieta, posługując się słowami bohaterki Elizy Orzeszkowej, „to przedmiot nieobdarzony siłą samodzielnego ruchu. Nie ma dla niej ani szczęścia, ani chleba bez mężczyzny” (Orzeszkowa, 1979, s. 168). Jego intryga wydaje się skutecznie zaplanowana, ale ostatecznie młody młynarz ją odkrywa. Warto zauważyć, że społeczność wsi narzuca bardziej restrykcyjne normy społeczne, gdyż środowisko to jest niezwykle hermetyczne. Trawnik to manipulator, który nagina fakty i zataja prawdę, młynarz natomiast poddaje się i ostatecznie wybiera mniejsze zło, żeniąc się z młodszą córką.

W podobnym tonie opowiedziana zostaje historia społeczności w *Nowej erze*. W uśpionym prowincjonalnym miasteczku dochodzi do przełomu po odkryciu złóż ropy naftowej. Niedźwiecki konfrontuje spokojną i bezpieczną przestrzeń przedindustrialną, w której zasady moralne były dla wszystkich jasne, z labilnym i niepewnym światem kapitalistycznym. Główny bohater: szewc, burmistrz, lider lokalnej społeczności jest manipulowany przez żonę, która doszukuje się oznak moralnego upodlenia w tym, co dzieje się w miasteczku po odkryciu pokładów ropy. Protagonista nie może odnaleźć się

² O roli kobiety w małżeństwie w kontekście XIX wieku pisała m.in. Agnieszka Bąbel (2014, s. 85).

w nowej rzeczywistości, która go intryguje i jednocześnie przeraża; nie może się zdecydować, czy bardziej jest głową lokalnej społeczności, czy mężem despotycznej żony; jest podatny na wpływy. Przypomnijmy, że opowiadanie *Nowa era* ukazało się w 1890 roku w tomie *Słońce*, a mniej więcej w tym samym czasie rozpoczyna się okres neotechniczny napędzający coś, co Tomasz Sobieraj nazwał kulturą przemysłową (2023, s. 66 i in.), wpisując się tym samym w modę na tego typu literaturę.

Z kolei głównym bohaterem opowiadania *Pularesa* jest bogaty murarz Maciej Puchta, który u kresu swojego życia planuje podzielić majątek (sprzedaje firmę) między dzieci (żonatych synów i owdowiałą córkę). Jest to mężczyzna kochający swoją pracę i przeżony wizją bezczynności.

Rodzina czyha na dobytek bohatera, który nagle umiera. W takich okolicznościach najbliżsi zaczynają zajmować się jedynie poszukiwaniami majątku starca. Kluczowa w opowiadaniu jest postawa obu synów protagonisty – Jana i Józefa. Pazerni mężczyźni przetrząsają kieszenie starca, nie znajdując w nich gotówki, postanawiają rozebrać zmarłego, aby dokładnie sprawdzić wszystkie części garderoby. To pieniądze i ich destrukcyjna rola pcha bohaterów do czynów amoralnych. Po nieskutecznych poszukiwaniach, które w czytelnikach wzbudzają sprzeciw wobec nieuszanowania zmarłego, rozpoczynają się utyskiwania na protagonistę, który zostaje nazwany wręcz nieodpowiedzialnym. Widoczny jest brak szacunku przede wszystkim w licznych przekleństwach kierowanych pod adresem nieżyjącego ojca. Mężczyźni pod przykrywką dbania o los swoich dzieci i żon przyjmują postawę roszczeniową, za wszelką cenę chcą odnaleźć majątek ojca. W scenie tuż po śmierci Puchty ujawnia się ich obłuda, egoizm oraz niedojrzałość, bo kłótnie rodzeństwa przypominają te z lat dziecięcych (wybiegają, trzaskają drzwiami, obsypują się wyzwiskami); dodatkowo są nieufni wobec siebie. Niecodzienna sytuacja ukazana w opowiadaniu wydaje się tym bardziej kuriozalna, że rodzinna awantura trwa dwa dni, wciągnięte są w nią również żony mężczyzn oraz dzieci obserwujące z pewnego dystansu konflikt. *Notabene* ważną rolę w opowiadaniu odkrywa wspomniane już najmłodsze pokolenie, które dostrzega tragedię nieżyjącego dziadka. Niedźwiecki zwraca uwagę, że dzieciństwo to czysty i moralnie dobry okres w życiu człowieka. Ciekawe jest również to, że amoralnym zachowaniom ojców przeciwstawione zostają czyste, prawe zachowania synów; pokazuje to, iż degrengolada uczuć jest nieunikniona i niemalże bezwarunkowo łączy się z dorosłością. Ostatni akapit opowiadania nie przynosi ostatecznego rozwiązania, bo to kobiety decydują się na działanie, a próżni i niedojrzali synowi Puchty wciąż „ścigali po mieście marę zaginionych pieniędzy” (Niedźwiecki, 2009, s. 119).

Niedźwiecki w swoim opowiadaniu jest pesymistą i życiowy bilans jego bohatera wszystkim przynosi rozczarowanie. Protagonista *Pularesa*, przypomnijmy, spełniający się zawodowo, ostatecznie ponosi wychowawczą klęskę, której jest świadomy pod koniec swojego życia. Nowela *Pulares* jest jednym z wielu dzieł Zygmunta Niedźwieckiego, w których pisarz zwraca uwagę na ludzką podłość i brak szacunku, przez co prowokuje w czytelniku refleksję na temat poczucia niesprawiedliwości wobec pokrzywdzonych, apelując o empatię (Chłopek, 2016, s. 137).

Wymienieni w szkicu trzech mężczyźni patrzą na dojrzałość przez pryzmat odpowiedzialności za rodzinę i społeczność. Po raz kolejny okazuje się, że dorosłość jest jednoznaczna z demoralizacją. Górę bierze manipulacja i kłamstwo, a jednostki pozytywne jak Maciej Puchta w ogólnym rozrachunku są zbyt słabe, aby przeciwstawić się amoralnemu ogółowi. Wszyscy trzech bohaterowie ponoszą porażkę moralną: Trawnik musi przyznać się do błędu, Maciej Puchta ponosi klęskę wychowawczą, bo okazuje się, że życie jego pazernych synów obrazuje degrengoladę moralną; szewc-burmistrz Migdał poddaje się naciskom męskiej części lokalnej społeczności.

Relacje damsko-męskie

Mężczyźni Niedźwieckiego uwikłani są również w skomplikowane relacje damsko-męskie. Bywają oni nieobecni bohaterami jak w przypadku narzeczonego z opowiadania *Posag*, który wie i zgadza się na to, żeby jego narzeczona zdobyła wiano, prostytuując się. Pozostaje biernym tego obserwatorem, ale także aprobuje postawę i decyzje kobiety. Natomiast główni męscy bohaterowie *Pierwszego maja* oraz *Jedynego dzieła* to mężczyźni wykorzystujący sytuację, manipulujący, żerujący na naiwności kobiet, z którymi spotykają się dość przypadkowo (*Pierwszy maja*) lub wręcz przeciwnie: przygotowują intrygę, w którą wpadają kobiety (bohater *Jedynego dzieła* udaje, że jest artystą malarzem, bo obiekt jego zainteresowania nie zwraca uwagi na innych kandydatów do jej serca).

Dla mężczyzn relacje damsko-męskie stają się głównym motorem działań. Wspomnijmy tu chociażby o protagoniście opowiadania *Pies*, którzy spotyka się z zamężnymi kobietami, ale musi to robić zawsze pod nieobecność psa. Zwierzę z natury otwarte i szybko nawiązujące kontakty kilkakrotnie demaskuje swojego właściciela w sytuacjach publicznych, manifestując, że zna kobietę, która powinna być dla niego obca. Protagonista to typ „salonowego motylka” (Rappaport, 1881, s. 4–5) znającego tajemnice kobiet. Jest przystojny i czerpie ze swojej pozycji pełnymi garściami. Bohater jest uwikłany w relacje, w których niewiasty są towarem (Skucha, 2014, s. 147), a sam funkcjonuje w patriarchalnym systemie, przedkładając ponad wszystko tylko męsko-męskie relacje, a tylko takie uważa za prawdziwe. To także typ mieszczanina końca XIX wieku, filistra, którego „cechami konstytutywnymi są: przeciętność, zmaterializowanie i obłuda” (Piechota, 2023, s. 140).

Relacja damsko-męska, która ostatecznie ma się zakończyć ślubem, to temat przewodni opowiadania *Zwierzenia*. Przypomnijmy za Alicją Urbanik-Kopec, że „opowieść o małżeństwie w XIX wieku jest tak naprawdę narracją o pieniądzach” (2022, s. 7) i chociaż stanowi to duże uproszczenie, jednocześnie oddaje potrzebę bezpieczeństwa, awansu społecznego czy zabezpieczenia finansowego wielu ówczesnych kobiet. Protagonisci szykują się do rozmowy z księdzem, która ma poprzedzać przygotowania do ślubu. Zarówno przyszła żona, jak i mężczyzna decydują się w tych okolicznościach wyznać skrywaną przed partnerem prawdę i oznajmić, że posiadają dzieci (kobieta

dziewczynkę, która pochodzi z nieślubnego związku, a mężczyzna syna z kobietą, z którą nie utrzymuje kontaktu). Oboje wchodzą w nową relację z życiowym bagażem i budują ją na niedopowiedzeniach i kłamstwie. Ale oboje narzeczeni mają solidny dochód, a więc zamierzają dopełnić swojego mieszczańskiego szczęścia, biorąc ślub. Pisarz wypunktowuje hipokryzję obojga, grę pozorów, w którą zdecydowali się zagrać i przy okazji niezdrowy egoizm bohaterów. Tym samym Zygmunt Niedźwiecki nie dość, że zrywa z pozytywnym wizerunkiem mieszczanina, to jeszcze piętnuje zakłamanie i niedojrzałość mężczyzny zamierzającego wejść w związek małżeński.

Relacje damsko-męskie przynoszą również rozczarowania jak w przypadku bohaterów opowiadań *Życia* czy *Mara*. W relacjach na linii mężczyzna–kobieta to zdecydowanie częściej ci pierwsi są równie zblazowani co wyrachowani. Opierają znajomość na kłamstwie jak bohater opowiadania *Pierwszego maja*, który celowo straszy kobietę możliwościami zamieszek na ulicach, aby się do niej zbliżyć; robi to wyłącznie z kaprysu i chęci wyśmiania kobiety, którą od zawsze traktował dość pogardliwie (głupiutka żona z wyższych sfer), jednocześnie chce się sprawdzić (być może jako mężczyzna zdobywca), snuje wymaginowaną historię, aby wprowadzić niepewność i zasiał w niej lęk. Męscy bohaterowie w prozie Niedźwieckiego bardzo rzadko marzą o prawdziwej miłości – gdy już są takimi romantykami, to zazwyczaj bywają nieszczęśliwi. Protagonisci zazwyczaj bawią się związkami.

Wnioski

Dorastanie mężczyzn łączy się ze straconymi złudzeniami dotyczącymi świetlanej przyszłości. Głównym motorem działań są przede wszystkim pieniądze, które pojawiają się w życiu protagonistów, stając się powodem wielu rodzinnych niesnasek i nieszczęść. Pozorny awans społeczny, który zyskują, ostatecznie sprawia im więcej zmartwień niż życie bez wymarzonych pieniędzy.

Motyw dojrzewania w opowiadaniach Niedźwieckiego łączy się również z poszukiwaniem szczęścia, spokoju, spełnienia, a także być może pewnego rodzaju akceptacji. Część z jego męskich bohaterów funkcjonuje w zawieszaniu – nie są już chłopcami, ale wciąż nie są (lub czasami nie chcą być) mężczyznami. Często wybierają w swoim życiu drogi na skróty mające zapewnić im szczęście, a ich wiek biologiczny nie koresponduje z ich dojrzałością. W nieco innej sytuacji są jednostki zbyt wcześnie dojrzałe, zmagające się z przeciwnościami losu, podejmujące heroiczne decyzje. Jednakże jednych i drugich determinuje bardziej sytuacja, w której się znajdują niż potrzeba bycia dorosłym *ve* dojrzałym.

Przeanalizowane tu opowiadania Zygmunta Niedźwieckiego stać się mogą przyczynkiem do szerszego spojrzenia na twórczość autora *Pularesa* w kontekście szeroko zakrojonych już studiów nad męskością (Kłosiński, 2015), bo czy męskość można utożsamiać z dorosłością/dojrzałością? Niedźwiecki próbuje w swoich tekstach uchwycić (nieuchwytną) definicję męskości, wpisując się tym samym w kryzys męskości, który

jest widoczny pod koniec XIX wieku. Kiedy zatem bohaterowie opowiadań Zygmunta Niedźwieckiego stają się mężczyznami? Z punktu widzenia społecznego bardzo szybko, przybierając maskę narzeczonego, ojca, męża, członka społeczności, w której funkcjonują, ale z punktu widzenia emocjonalnego pisarz zdaje się mówić, że jego bohaterowie wciąż poszukują odpowiedniej drogi do dorosłości/dojrzałości.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, A. (2012). In the naturalistic mirror: The motif of suicide in Zygmunt Niedźwiecki's short stories. W: I. Wawrzyczek i A. Kędzińska (red.), *(Non)omnis moriar. Cultural and literary discourses of death and immortality* (s. 109–115). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Araszkiwicz, F. (1953). Pozycja Zygmunta Niedźwieckiego w polskim naturalizmie. *Roczniki Humanistyczne*, 4(1), 237–263.
- Bąbel, A. (2014). *Skandal, gafa, prowokacja. Obraz normy obyczajowej i jej naruszania w polskiej powieści drugiej połowy XIX wieku*. Narodowe Centrum Kultury.
- Bertaud, J.-P. (2021). Wojsko i świadectwo męskości (T. Stróżyński, tłum.). W: A. Corbin (red.), *Historia męskości. Tom 2. XIX wiek. Tryumf męskości* (s. 55–70). Słowo/Obraz Terytoria.
- Chłopek, P. (2016). Krocząc ścieżką próżności. Analiza i interpretacja utworu „Pulares” Zygmunta Niedźwieckiego. *Tekstura. Rocznik Filologiczno-Kulturoznawczy*, 1(7), 127–138. <https://apcz.umk.pl/Tek/article/view/Tek.2016.010/23720>
- Czachowski, K. (1934). *Naturalizm i neoromantyzm*. Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.
- Dziadek, A. i Mazurkiewicz, F. (red.). (2018). *Formy męskości*. T. 1. Wydawnictwo IBL PAN.
- Kłosiński, K. (2015). De(re)konstrukcja męskości. *Teksty Drugie*, 2, 11–29. https://rcin.org.pl/Content/62426/PDF/WA248_80868_P-I-2524_klosin-derekon_o.pdf
- Korzeniowska, E. (1956). Zapomniany nowelista. W: E. Korzeniowska, *O Marii Dąbrowskiej i inne szkice* (s. 165–172). Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Krumłowski, K. (1903). *Przewodnik zakochanych czyli Jak zdobyć szczęście w miłości i powodzenie u kobiet? Z dołączeniem Rozmówek salonowych i towarzyskich i zbioru listów miłosnych*. Wydawnictwo Iskry.
- Markiewicz Z. (1939). *Zygmunt Niedźwiecki. Studium z dziejów polskiego naturalizmu*. Kasa im. Mianowskiego – Instytut Popierania Nauki.
- Niedźwiecki, Z. (2009). *Opowiadania*. T. 1 (D. Trzeźniowski i in., red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nossig, F. (1906). *Mężczyzna i kobieta. Studium psychologiczne podług dzieła Weininger'a p.t. „Geschlecht und Charakter”*. Księgarnia Narodowa.
- Orzeszkowa, E. (1979). *Marta*. Wydawnictwo Lubelskie.
- Paczoska, E. (2004). *Dojrzwianie, dojrzałość, niedojrzałość. Od Bolesława Prusa do Olgi Tokarczuk*. Wydawnictwo Sic!
- Piechota, D. (2022). Małe formy narracyjne w twórczości Zygmunta Niedźwieckiego i Elina Pelina. W: M. Grigorova i J. Ławski (red.), *Bułgaria i Polska. Paralele literackie i kulturowe. Studia* (s. 153–164). Wydawnictwo Temida 2.
- Piechota, D. (2023). *Świat mieszczan w prozie Michała Bałuckiego*. Wydawnictwo Prymat.
- Rappaport, Z. (1881). *Sztuka przypodobania się płci pięknej*. Skład Główny w Księgarni Teodora Paprockiego i Spółki.
- Skucha, M. (2014). *Ładni chłopcy i szalone. Męskość i kobiecość w późnym piśarstwie Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Collegium Columbinum.

- Sobieraj, T. (2023). Trajektorie kapitalizmu (kapitałocenu). Ideologie powieści przemysłowych i środowiskowych. *Pamiętnik Literacki*, 2, 65–86. <https://doi.org/10.18318/pl.2023.2.4>
- Speina, J. (1977). Zygmunt Niedźwiecki. W: *Polski słownik biograficzny* (t. 22, s. 753). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Trzeźniowski, D. (2009). Polski Maupassant... W: Z. Niedźwiecki, *Opowiadania*. T. 1 (D. Trzeźniowski i in., red.) (s. 7–12). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Urbanik-Kopec, A. (2022). *Matrymonium. O małżeństwie nieromantycznym*. Wydawnictwo Czarne.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Męskość, naród i kultura fizyczna. Tradycyjne i nowoczesne wzorce męskości a wychowanie fizyczne młodzieży na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim na początku XX w. Masculinity, Nation and Physical Culture. Traditional and Modern Patterns of Masculinity and Physical Education of Young People on Polish Lands Under Russian Partition at the Beginning of the 20th Century

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to discuss the transformation of masculinity patterns and attitudes towards male corporeality in the Kingdom of Poland and the so-called Kresy in the context of modern hygiene and physical education.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem concerns how, in the period under study, the system of ideas and norms regarding masculinity constituted it, in the context of physical education of male youth and in what environments/institutions it was implemented. Historical and pedagogical research methods were used.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: After an introduction to the issues, three separate issues were distinguished: 1. transnational patterns of masculinity in the modern era; 2. norms of physical education of the male youth in the nobility culture; 3. new ideas about masculinity and the importance of social institutions in the physical education at the beginning of the 20th century.

RESEARCH RESULTS: In the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, the category of masculinity underwent significant transformations. The modern model, in which physical education took place as part of group classes under the supervision of a professional instructor, gained a dominant position. It was intended to develop fitness as well as to strengthen male team strength and peer solidarity.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: Masculinity constructed in the modern era was the reference point for relationships in the private, social and national dimensions and the foundation of all values. The analysis of masculinity patterns and the role of physical culture in shaping them at the beginning of the 20th century can serve further research on Polish modernity and changes in ideas, norms and expectations towards men in the

Sugerowane cytowanie: Bołdyrew, A. (2025). Męskość, naród i kultura fizyczna. Tradycyjne i nowoczesne wzorce męskości a wychowanie fizyczne młodzieży na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim na początku XX w. *Horyzonty Wychowania*, 24(69), 87–96. <https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.10>

20th and 21st centuries. The results of the research have the basic and transnational character and extent.

→ **KEYWORDS:** **MASCULINITY, PHYSICAL CULTURE, MODERNITY, KINGDOM OF POLAND, NATION**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest omówienie przeobrażeń wzorców męskości oraz postaw wobec męskiej cielesności w Królestwie Polskim i na tzw. Kresach w kontekście nowoczesnej higieny i wychowania fizycznego.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Główny problem badawczy dotyczy tego, jak w badanym okresie system wyobrażeń i norm dotyczących męskości konstituował ją w kontekście wychowania fizycznego męskiej młodzieży i w jakich środowiskach/instytucjach było ono realizowane. Zastosowano metody badań historyczno-pedagogicznych.

PROCES WYWODU: Po wprowadzeniu w problematykę przedstawiono trzy wyodrębnione zagadnienia: 1) transnarodowe wzorce męskości „muskularnej” w epoce nowoczesnej; 2) normy wychowania fizycznego młodzieży męskiej w kulturze szlacheckiej; 3) nowe wyobrażenia dotyczące męskości i znaczenie instytucji społecznych w wychowaniu fizycznym na początku XX w.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W drugiej połowie XIX i na początku XX w. kategoria męskości uległa istotnym przeobrażeniom. Model nowoczesny, w którym wychowanie fizyczne odbywało się w ramach zajęć grupowych pod kierunkiem profesjonalnego instruktora, zaczął wypierać model tradycyjny. Miało to służyć wyrobieniu sprawności oraz wzmocnieniu męskiej siły zespołowej i różniejszej solidarności.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPLYWU BADAŃ: Męskość skonstruowana w dobie nowoczesnej była punktem odniesienia relacji w wymiarze prywatnym, społecznym i narodowym oraz fundamentem wszelkich wartości. Analiza wzorców męskości i roli kultury fizycznej w ich kształtowaniu na początku XX w. może służyć dalszym badaniom nad polską nowoczesnością i przemianami wyobrażeń, norm i oczekiwań wobec mężczyzn w XX i XXI w. Wyniki badań mają charakter i zasięg podstawowy i transnarodowy.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **MĘSKOŚĆ, KULTURA FIZYCZNA, NOWOCZESNOŚĆ, KRÓLESTWO POLSKIE, NARÓD**

Wstęp

W XIX w. wprowadzono nowe kryteria męskości, odwołujące się m.in. do oświeceniowego racjonalizmu i naturalizmu. Sprzyjało to dychotomicznemu ujęciu przedstawianych przeciwstawnie kategorii: męskości i kobiecości, siły i delikatności, racjonalności i emocji.

Silna, władcza, racjonalna męskość, zwłaszcza mężczyzn z warstw wyższych i średnich, została uznana za szczególną wartość i gwarancję ładu, stając się elementem męskiej dominacji w życiu społecznym. Jednym z narzędzi kształtowania postaw męskiej młodzieży stało się wychowanie fizyczne. Aktywność fizyczna i sport miały ukazać naturalną zdolność ludzkiego ciała – podobnie jak opierać się miały na uznawanych za naturalne predyspozycjach i cechach kobiet i mężczyzn (Holt, 2013, s. 319).

Zachodni i polscy lekarze i higieniści prowadzili badania z zakresu antropologii i teorii wychowania fizycznego, określili normy rozwoju fizycznego, metodykę zajęć dla młodzieży, funkcje wychowawcze i socjalizacyjne zajęć sportowych. Celem artykułu jest przedstawienie tradycyjnych i nowoczesnych wyobrażeń i norm dotyczących męskości w Królestwie Polskim i na tzw. Kresach w kontekście nowoczesnej higieny i wychowania fizycznego. Przedmiotem badań są cechy i atrybuty przypisywane męskości, założenia ideologiczne i wyobrażenia związane z wychowaniem do męskości poprzez aktywność fizyczną i sport, znaczenia nadawane męskości ujętej w nowoczesne normy i rygory. Przekonanie o potrzebie zapewnienia właściwych rozrywek i odpoczynku w miastach sprzyjało powstawaniu na ziemiach polskich, podobnie jak na Zachodzie, organizacji dla dorosłych i młodzieży. Celem artykułu jest także wskazanie polskich stowarzyszeń, które zajmowały się wychowaniem fizycznym męskiej młodzieży. Przedmiotem analiz nie będzie natomiast nowoczesne wychowanie fizyczne młodzieży żydowskiej na ziemiach polskich; temat ten wymaga odrębnego opracowania.

„Muskularne chrześcijaństwo”, „muskularny judaizm” – wzorce męskości w (trans)narodowych ideologiach epoki nowoczesnej

W drugiej połowie XIX i w pierwszych dekadach XX w. w Europie i USA rozwój nowoczesnego ruchu promującego aktywność fizyczną był związany z ideologią „muskularnego chrześcijaństwa”. Łączyła ona religijność, męskość, kult sprawności fizycznej i dyscypliny, była związana z kategorią płci, klasy społecznej i tożsamości narodowej. Przedstawiano ją jako opozycyjną wobec darwinizmu społecznego, choć w istocie w wielu aspektach była jego dopełnieniem (Mangan, 2006, s. 6). Rozwijała się w kręgu kultury protestanckiej i katolickiej. Miała zasięg transnarodowy, ale była adaptowana do kultur narodowych, czasami stając się elementem programów nacjonalistycznych.

„Muskularne chrześcijaństwo” było odpowiedzią na wyzwania epoki nowoczesnej (industrializacja, siedzący tryb życia pracowników biurowych, negatywny wpływ na zdrowie złych warunków higienicznych w miastach) i miała wielki wpływ na zmianę społecznych hierarchii wartości i przemianę modelu kulturowego mężczyzny (Hall, 1994, s. 3–13; Baker, 2007, s. 31–41). Nowe wzorce męskości propagowały wysportowane ciało, siłę, krzepkość, muskularność, zręczność, żwawość, refleks, towarzyskość, wspólnotowość w znaczeniu religijnym i/lub narodowym, pracę zespołową. Niektórzy ideolodzy ćwiczeniom fizycznym nadawali rangę obowiązku religijnego, inni, postulując dbałość o męską aktywność fizyczną, podkreślali jej wymiar narodowy i/lub odnowicielski. Troska o siłę i sprawność nie była już

indywidualną sprawą chłopca i mężczyzny, nadano jej rangę społeczną, moralną, patriotyczną. Realizacji potrzeb związanych z nowymi wzorcami wychowania i socjalizacji oraz zmianą sposobu spędzania czasu wolnego służyły licznie zakładane towarzystwa sportowe, w tym także przeznaczone dla młodego pokolenia, jak Young Men's Christian Association. Ideologia „muskularnego chrześcijaństwa” przyczyniła się także do rozwoju ruchu olimpijskiego i skautowego (Baker, 2007, s. 113–114, 119–120). Nowa ranga aktywności fizycznej przekładała się na konstruowanie wzorców męskości począwszy od dzieciństwa. Francuski lekarz Jean-Baptiste Fonssagrives podkreślał: „Dziecko jest małym mężczyzną i każdy szczegół jego wychowania musi mieć na względzie jego przyszłą męskość” (Jablonka, 2020, s. 41).

Na przełomie XIX i XX w. przemianom uległy konceptualizacje wychowania do męskości także w środowiskach żydowskich. Nowe wyobrażenia męskości były związane z rozwijającą się popularnością idei „muskularnego judaizmu”. „Nowy żydowski mężczyzna” miał być silny, zdrowy, męski i zdyscyplinowany. Jego sprawność miała zapobiec „fizycznej degeneracji rasy żydowskiej” (Zimmermann, 2006, s. 15).

Rozwijające się na Zachodzie koncepcje afirmujące nowe wzorce męskości i aktywności fizycznej miały duży wpływ na formułowane na ziemiach polskich zalecenia dotyczące wychowania młodzieży męskiej. Zostały rozwinięte przez polskich lekarzy, higienistów, pedagogów, którzy opracowali i wdrażali w praktyce szkolnej i pozaszkolnej rodzime programy wychowania fizycznego. Ale do końca I wojny światowej na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim można mówić o silnej obecności zarówno tradycyjnego, jak i nowoczesnego modelu kultury fizycznej i związanych z nimi wyobrażeniach męskości.

Wzorce męskiej sprawności fizycznej w polskiej tradycji szlachecko-ziemiańskiej

Tradycyjnie pojmowana męskość w realiach staropolskich, później także w XIX i na początku XX w., była elementem kultury szlacheckiej. Zmiany społeczne i ekonomiczne w XIX w. przyczyniły się do przeobrażeń obyczajów kręgów szlachecko-ziemiańskich, które wchodziły w mariaże – towarzyskie i rodzinne – z przedstawicielami zamożnego mieszczaństwa. Zubożali ziemianie podejmowali pracę w miastach. Sprzyjało to redefinicji wzorców męskości i ewolucji codziennych obyczajów wśród tych, którzy prowadzili miejski styl życia. Niezmiennie jednak atrakcyjne były tradycyjne zwyczaje spędzania czasu wolnego, typowe dla warstw szlacheckich oraz związane z nimi oczekiwania dotyczące męskości i kobiecości. Imaginariusz szlachecki wzmacniały powieści Henryka Sienkiewicza. W świecie szlachty ceniono siłę fizyczną, krzepę, waleczność, sprawność. W XIX w. nadal z sentymentem przypomniano dawno przebrzmiałe sarmackie obyczaje i rozrywki. Szczególnie cenioną aktywnością była jazda konna, uznawana za symbol polskiej tradycji i wyznacznik męskości. Henryk Wernic w *Praktycznym przewodniku wychowania* w 1891 r. pisał na temat jazdy konnej: „Zamiłowanie do niej jest wrodzone naszemu narodowi, każdy też chłopiec rwie się do konia: jechać na koniu jest dla niego szczytem przyjemności” (s. 50). W wielu materiałach autobiograficznych dotyczących realiów dorastania u schyłku XIX w. pisano, że w kręgach

szlachecko-ziemiańskich była to szczególnie ceniona rozrywka, często połączona z polowaniami. Starsze pokolenie oczekiwało od młodzieży udziału w polowaniach, w męskich wspomnieniach opisywanych z detalami. Liczne pamiętniki, drukowane i rękopiśmienne (przechowywane głównie w Bibliotece Narodowej, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich, Bibliotece Kórnickiej) ukazują, że szczególnie dużą wagę do tej formy spędzania czasu wolnego przywiązywano na tzw. Kresach. Udział w polowaniach traktowano jako potwierdzenie męskości i wypełnienie ważnego dla szlachty rytuału, potwierdzającego jej szczególną pozycję w hierarchii społecznej. Był ważnym elementem socjalizacji młodzieży męskiej, służył zdobywaniu męskości w męskim gronie osób z tego samego środowiska społecznego, pełnił istotną funkcję w życiu towarzyskim. Funkcje towarzyskie spełniał także taniec, który jednak bardziej związany był z kobiecością i częściej opisywany w pamiętnikach kobiet.

Męskość szlachecka była zdystansowana od kobiecości, ale także od męskiego świata Innych – nieszlachty: chłopów, robotników, Żydów, innych grup etnicznych i narodowych. Szczególnie ważny w wyobrażeniach męskości udział w polowaniach łączył się z eksponowaniem wolności, swobody, doświadczaniem natury i przestrzeni, a jednocześnie z tradycyjnym podejściem do świata przyrody i relacji z Innymi. Tworzył wizerunek mężczyzny panującego, ujarzmiającego przyrodę, podobnie jak dominował nad chłopami i sprawował paternalistyczną władzę nad kobietami. W wielu pamiętnikach pisano o obowiązkowym udziale w polowaniach i balach podczas wakacji, ferii, świąt, kiedy uczniowie szkół średnich i studenci przyjeżdżali do rodzinnych majątków szlacheckich. Był to czas gdy chłopiec, który przebywał na co dzień w mieście, pod kuratelą dorosłych mężczyzn uczestniczył w zajęciach i rozrywkach uznawanych za najważniejsze i najbardziej atrakcyjne w kulturze szlacheckiej. Miało to zapewnić mu odpoczynek, wzocnić jego kondycję fizyczną, poczucie godności i dumy z bycia przedstawicielem świata szlachecko-ziemiańskiego, a jednocześnie chronić przed wpływem miejskich wzorców uznawanych za obce, zagrażające tożsamości społecznej i narodowej. Zaprzeczeniem ideału męskości była wątpliwość, gnuśność, delikatność, wrażliwość, nieśmiałość; uznawano je za przejaw „niedostatecznej męskości” i zniewieścienia. Stereotypy męskości i tradycyjne formy aktywności fizycznej podtrzymywały obyczaj świata szlacheckiego. Wielu jego przedstawicieli nie chciało widzieć pozytywnych zmian, negując wartość modernizacji, urbanizacji, industrializacji oraz emancypacji kobiet, Żydów, narodów „kresowych”.

Nowoczesne wyobrażenia męskiej cielesności a wychowanie fizyczne młodych Polaków

Wymogi wyznaczane męskiej tożsamości szlacheckiej ulegały przeobrażeniom pod wpływem nowych trendów dotyczących aktywności fizycznej, inspirowanych przez ideologię „muskularnego chrześcijaństwa”, rozwijaną w środowiskach mieszczańskich w ostatnich dekadach XIX w. Na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim od lat 70. XIX w. rozwijały się męskie organizacje sportowe, zakładane przez zamożnych mieszczan i arystokrację, przeznaczone dla dorosłych, ale oddziałujące także na młodzież. Do 1905 r. prym wiodły

towarzystwa wioślarskie i kolarskie. Od 1906 r., po wprowadzeniu przez władze carskie przepisów o związkach i stowarzyszeniach, powstało wiele organizacji gimnastycznych i ogólnosportowych. Ich członkami byli dorośli, ale często prowadziły one zajęcia także dla młodzieży. Miejskie organizacje sportowe skupiały przede wszystkim ludzi o wyższym statusie społecznym i majątkowym, były miejscami spotykania się przedstawicieli kręgów szlachecko-ziemiańskich z burżuazją i inteligencją, zdecydowanie rzadziej, mimo deklarowanej w statutach egalitarności, z ludźmi z niższych społecznie grup. Mimo wykluczania z powodów genderowych, społecznych, narodowych, religijnych towarzystwa sportowe w Królestwie Polskim miały wpływ na upowszechnienie ponadklasowego, nowoczesnie konceptualizowanego modelu męskości. Aktywność fizyczna została włączona w budowanie „idealnego mężczyzny”: silnego fizycznie, stabilnego emocjonalnie, odpowiedzialnego, energicznego, przy czym energia ta „miałaby być przymiotem mężczyzn aktywnych zawodowo i społecznie” (Kubkowski, 2018, s. 306). Krytykowano rozrywki przypisywane mężczyznom z warstw niższych, których przedstawiano *en masse* jako mających trywialne upodobania i używających brutalnej siły.

Szczególnie ważnym miejscem kształtowania nowoczesnej polskiej męskości było Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Organizowało zajęcia sportowe i gimnastyczne, pełniło także zadania oświatowe i kulturalne. Kondycję mężczyzn wiązano z kondycją narodu. Sprawni fizycznie mężczyźni mieli tworzyć warunki do odrodzenia narodowego i podjąć także działania paramilitarne, jak miało to miejsce w Galicji przed I wojną światową. Upowszechnianiem wśród polskiej męskiej młodzieży nowych wzorców dotyczących sprawności, cielesności, zachowań społecznych, postaw wobec wartości narodowych zajmował się Związek Młodzieży Polskiej „Zet” oraz organizacje skautowe, rozwijające się intensywnie w zaborze rosyjskim w przededniu i w czasie I wojny światowej. Podobnie jak w „Sokole” męskość kształtowana w organizacjach młodzieżowych została podporządkowana wymogom sprawności militarnej. Nie ceniono postaw pacyfistycznych ani męskości uznawanej za zbyt delikatną, wrażliwą, zniewieściałą. W prasie, drukach ulotnych, dokumentach różnych organizacji młodzieżowych podczas Wielkiej Wojny pisano o potrzebie przekształcenia młodzieży „nieuświadomionej” i „płochej” w aktywną, silną i zdyscyplinowaną. Podkreślano związek między męskością a militarystką, wzywano do poparcia działań prowadzonych pod hasłem „karnego współdziałania”, oczekiwano „męskich kroków” (Bołdyrew i Sikorska, 2023, s. 64). Utworzona w 1915 r. Polska Organizacja Skautowa dążyła do włączania starszych adolescentów do działań wojskowych lub służb pomocniczych prowadzonych pod egidą obozu niepodległościowego. Młodzież męską miała łączyć sprawność fizyczna służąca walce o niepodległość. Organizacje skautowe, choć nadal egalitarne w ograniczonym zakresie, znosiły tradycyjne podziały klasowe, głosiły idee braterstwa i wartość współpracy ponad podziałami. Nie włączały jednak Żydów, a ich otwartość na młodzież z warstw chłopskich i robotniczych była mocno ograniczona. Przyczyniło się to do utworzenia w 1912 r. ruchu junackiego, bazującego na metodach skautingu, ale przeznaczonego dla młodzieży chłopskiej.

Ważną rolę w dbałości o tężyźnię fizyczną na wsiach i w małych miastach pełniły także straża ogniowe, do udziału w nich zachęcano „młodzieńców” (Niećko, 1912, s. 674–675).

Udział dziewcząt w ćwiczeniach i akcjach ogniowych, niezależnie od ich dążeń, aspiracji i możliwości fizycznych, był wykluczony. Dziewczętom i kobietom wyznaczano funkcje co najwyżej pomocnicze, związane z życiem towarzyskim oraz akcjami oświatowymi i kulturalnymi straży, odwołując się przy tym do wartości religijnych i tradycyjnych ról kobiecych. Działalność „braci strażackich”, pod wieloma względami pozytywna i ważna dla lokalnych społeczności, utrwałała w nich jednocześnie schematy męskiej cielesności, podtrzymywała dystans między konstrukcjami kobiecości i męskości.

Obecność wzorców dominującej męskości widoczna była także w ruchu krajoznawczym. Peregrynacje organizowane pod egidą założonego w 1906 r. Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego łączyły aktywność fizyczną z poznawaniem dóbr kultury wpisanych na początku XX w. do kanonu narodowego. Wycieczki urządzało dla obu płci, ale we władzach i wśród członków Towarzystwa zdecydowanie przeważali mężczyźni. Sposób pisania o organizacji wycieczek nie tylko faworyzował tradycję peregrynacji młodzieży męskiej (jak np. uczniów Instytutu Agronomicznego w Marymoncie w połowie XIX w.), ale także uznawany jeszcze w okresie międzywojennym za naturalny i szczególnie ważny podczas dalekich wędrówek „męski hart” (Janowski, 1923, s. 21). Zachęcając adolescentów obu płci do zaangażowania się w ruch turystyczno-krajoznawczy i pisząc o wychowawczych walorach wycieczek, w istocie odnoszono się przede wszystkim do męskiej młodzieży i etosu „wiernych, kochających synów” ojczyzny (Janowski, 1923, s. 85).

W wytwarzaniu modelu męskiego zachowania poprzez wdrożenie do określonego rodzaju praktyk aktywności fizycznej ważną rolę odegrały szkoły oraz organizacje społeczne, prowadzące zajęcia rekreacyjne i sportowe dla młodzieży. Zajęcia w szkołach średnich narzucały dominację określonych norm, celów i wartości, a także kanonów estetycznych. Szkoły nie były koedukacyjne, zatem nie tylko lekcje wychowania fizycznego wiązały się z segregacją płci, ale cały etap edukacji średniej opierał się na separacji dziewcząt i chłopców. Utrwalanie różnic wpisanych w konstrukcje męskości i kobiecości odbywało się na różnych polach socjalizacji młodego pokolenia. Szkoła odgrywała tu rolę wiodącą.

Opierając się na budowanych w kulturze nowoczesnej ideałach męskości związanych ze sprawnością fizyczną, koncepcje lekarzy, higienistów i działaczy oświatowych oraz programy szkolne określały, jaki chłopiec być nie powinien – słaby, wątpliwy, wrażliwy, tchórzliwy, gnuśny, egoistyczny, usposobiony melancholijnie. Uznana za właściwą dla męskości moc, stanowczość, siłę, energiczność, radość, witalność, wolność przeciwstawiano mężczyźnie nie dość męskiemu – rachitycznemu, nerwowemu, ospałem, ociężałem, zniechęconemu. Łączyło się to także z przyjęciem określonej normy estetycznej. Efektem właściwego wychowania fizycznego miały być szczupłe, atletyczne, ruchliwe ciała chłopców. W warstwach średnich odrzucano jednocześnie rozrywki uznawane za plebejskie i niemoralne, jak na przykład bijatyki na pięści. Szkolne zajęcia miały przekonywać, że sport miał być sprawdzianem krzepy, a nie agresji.

Aniela Szycówna podkreślała znaczenie zabaw w miejskich ogrodach, obejmujących dzieci i adolescentów „bez różnicy stanu i wyznania, ubogie i zamożniejsze, chłopców i dziewczęta”, dodając:

[...] chłopcy i dziewczęta, o ile się bawią razem, a jest pożądanym, aby nie rozdzielano ich wcale, zachowują względem siebie stosunek koleżeński, braterski, przy czym chłopcy w towarzystwie dziewcząt pozbywają się brutalności, a dziewczęta w towarzystwie chłopców nabierają więcej odwagi i pewności siebie (Szcówna, 1904, s. 6).

Mimo postulatów dotyczących aktywności fizycznej dziewcząt do końca I wojny światowej chłopcy zdecydowanie liczniej uczestniczyli w zabawach ruchowych, zajęciach gimnastycznych i grach w miejskich ogrodach. Niektóre formy aktywności, w tym nauka pływania, przeznaczone były wyłącznie dla chłopców.

Definiowana na początku epoki nowoczesnej męskość wyznaczała normy i rygory seksualności. Homoseksualizm, uznany za dewiację, traktowano jako zanegowanie męskości i heteroseksualnego porządku społecznego. W polskich materiałach autobiograficznych dotyczących przełomu XIX i XX w. rzadko pojawiał się opis doświadczeń mężczyzn w kontekście trwałych relacji – uczuciowych, miłosnych, seksualnych – z osobami tej samej płci. Jeden z pamiętnikarzy pisał:

Ten pociąg płciowy ku chłopcom rozbudził się u mnie bardzo wcześnie. Pamiętam, że już gdy miałem zaledwie 14 lat, zaczęły się przez moją wyobraźnię przesuwać obrazy, w których realizacji zaczynałem widzieć największą ludzką rozkosz (*Pamiętnik homoseksualisty...*, b.d., s. 7).

Wychowaniu fizycznemu młodzieży męskiej przypisywano także istotne znaczenie jako antidotum na zagrożenia „wieku nerwowego”. Terminu tego używano powszechnie w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. i na początku XX w. w zachodnim i polskim piśmiennictwie. Gimnastyka i sport miały stymulować nie tylko rozwój ruchowy, poznawczy i społeczny, ale także wzmacniać postawy moralne, uznawane za właściwe przez starsze pokolenie. Oczekiwano, że aktywność fizyczna będzie remedium na przeciążenie szkolne, przewlekłe zmęczenie i znużenie, labilność emocjonalną, intelektualny marazm i duchową atrofie. Zajęcia fizyczne miały również służyć rozładowaniu napięcia seksualnego chłopców. Przełom XIX i XX w. był czasem ekspansji ruchów odnowicielskich i organizacji abstynenckich promujących wstrzemięźliwość od alkoholu, hazardu, tytoniu, prostytucji. Postulat opóźnienia inicjacji seksualnej łączył się z przemodelowaniem wzorca socjalizacyjnego – od *homo eroticus* do *homo societatis* (Bołdyrew, 2020, s. 28). Ważnym czynnikiem tej zmiany miało być wychowanie fizyczne i upowszechnienie nowych wzorców męskości.

Wyniki analizy i wnioski

Na początku XX w. w polskich realiach nadal istotne znaczenie miały szlacheckie wzorce wychowania młodzieży męskiej, ale rosnąca popularność miejskiego stylu życia wymusiła zmianę szlachecko-ziemiańskiej matrycy kulturowej. Grupowym zajęciom fizycznym pod kierunkiem profesjonalnego instruktora w ramach harcerstwa, junactwa, Towarzystwa „Sokół”, organizacji młodzieżowych, wędrówek krajoznawczych, lekcji wychowania

fizycznego w prywatnych, polskich szkołach średnich nadawano szczególną wartość, także patriotyczną. Męskość zintegrowana z siłą fizyczną, zaangażowaniem społecznym i gotowością do służby wojskowej była ukazywana w kontekście kondycji narodu, perspektyw na odnowę moralną i odzyskanie własnego państwa. Gimnastyka, gry zespołowe, zawody sportowe, marsze i piesze wycieczki miały służyć rozwinięciu wśród męskiej młodzieży witalności, siły, sprawności, zwinności, męstwa, dyscypliny, wytrwałości. Propagowały wartości koleżeńskiej współpracy i sportowej rywalizacji, były okazją do wykazania się męskością dorastających chłopców. Grupa rówieśnicza połączona wspólną aktywnością fizyczną i sportem stawała się nie mniej ważna niż rodzina. Przyjaźń i koleżeństwo uczestników zajęć sportowych miały nie tylko autoteliczne wartości. Zyskiwały na znaczeniu z powodów wzmocnienia męskiej siły zespołowej, potencjalnej sprawności wojskowej i braterstwa – będącego zapowiedzią braterstwa broni.

Nowoczesny program wychowania fizycznego realizowany przez organizacje społeczne miał służyć wdrożeniu chłopców do nowych praktyk, nabywaniu przez nich odpowiednich umiejętności, przyjmowaniu propagowanych poprzez sport zachowań, postaw i wartości. Ważnym celem było przeciwdziałanie osłabieniu zdrowia społecznego, ujmowanego w kategoriach organicystycznych. Wartość aktywności fizycznej młodzieży męskiej w zakresie wychowania społecznego, moralnego, estetycznego i patriotycznego stanowiła przekonujący i atrakcyjny argument w oczach wielu lekarzy, pedagogów i higienistów poszukujących nowych horyzontów dla życia narodowego. Zarówno zwolennicy ideologii nacjonalistycznej, jak i socjalistycznej uznawali przydatność wzorców męskości kreowanych w nowoczesnym ruchu higienicznym, już przed 1914 r. przypisując im użyteczność w wymiarze narodowym i irredentystycznym. Tendencje te uległy wzmocnieniu podczas Wielkiej Wojny, kiedy towarzystwa społeczne propagowały aktywność męskiej młodzieży w organizacjach paramilitarnych, wojskowych i służbach pomocniczych.

Męskość skonstruowana w dobie nowoczesnej była punktem odniesienia relacji w wymiarze prywatnym, społecznym i narodowym oraz fundamentem wszelkich wartości. W nowoczesnym modelu wychowania fizycznego utrzymano tradycyjne rozdzielenie wartości przypisywanej męskości i kobiecości. Aktywność fizyczną w gronie męskich rówieśników przedstawiano jako czynnik demokratyzujący relacje młodego pokolenia, choć do końca I wojny światowej egalitarność instytucji i organizacji dla młodzieży miała wymiar bardziej deklaracyjny niż rzeczywisty. Termin „męska młodzież” na początku XX w. nadal miał charakter ekskluzywny, a organizacje dla młodzieży z warstw średnich dystansowały się od młodzieży chłopskiej, robotniczej i żydowskiej. Ideał męskości łączył sprawność fizyczną z przypisywaną mężczyznom z warstw średnich słuszością moralną, świadomością zadań narodowych, przewagą intelektualną nad kobietami, robotnikami, chłopami. Wyznaczał hierarchie społeczne budowane na podstawie męskiej dominacji uznawanej za naturalną i uniwersalną.

BIBLIOGRAFIA

- Baker, W. (2007). *Playing with God: Religion and modern sport*. Harvard University Press.
- Bołdyrew, A. (2020). Dorastanie w okowach higieny i eugeniki w świetle piśmiennictwa Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego. *Nauki o Wychowaniu: Studia Interdyscyplinarne*, 2(11), 20–33. <https://doi.org/10.18778/2450-4491.11.03>
- Bołdyrew, A. i Sikorska, M. (2023). Młode pokolenie w życiu społecznym Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej w świetle druków ulotnych organizacji młodzieżowych. *Dzieje Najnowsze*, 2(55), s. 49–70. <https://doi.org/10.12775/dn.2023.2.03>
- Hall, D.E. (1994). Muscular christianity: Reading and writing the male social body. W: D.E. Hall (red.), *Muscular christianity: Embodying the Victorian Age* (s. 3–13). Cambridge University Press.
- Holt, R. (2013). Pierwsze sporty (K. Belaid i T. Stróżyński, tłum.). W: A. Corbin (red.), *Historia ciała*. T. 2: *Od Rewolucji do I wojny światowej* (s. 307–335). Słowo/Obraz Terytoria.
- Jablunka, I. (2020). Dzieciństwo, czyli „podróż w stronę męskości” (K. Belaid i T. Stróżyński, tłum.). W: A. Corbin (red.), *Historia męskości*. T. 2: *XIX wiek. Tryumf męskości* (s. 307–335). Słowo/Obraz Terytoria.
- Janowski, A. (1923). *Wycieczki krajoznawcze (wskazówki metodyczne)*. Ignis.
- Kubkowski, P. (2018). *Sprężyści. Kulturowa historia warszawskich cyklistów na przełomie XIX i XX wieku*. Narodowe Centrum Kultury.
- Mangan, J.A. (2006). Introduction: Complicated matters. W: J.A. Mangan (red.), *A sport-loving society: Victorian and Edwardian middle-class England at play* (s. 1–10). Routledge.
- Niećko, J. (1912). Zakładajmy straże ogniowe. *Zorza*, 42, 674–675.
- Pamiętnik homoseksualisty z lat 1913–1914*. (b.d.). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygn. 6596/l.
- Szycówna, A. (1904). Ogrody dziecięce imienia Rau'a. *Zdrowie*, 1(20), 3–11.
- Wernic, H. (1891). *Praktyczny podręcznik wychowania*. Księgarnia G. Centnerszvera.
- Zimmermann, M. (2006). Muscle Jews versus nervous Jews. W: M. Brenner i G. Reuveni (red.), *Emancipation through muscles: Jews and sport in Europe* (s. 13–26). University of Nebraska Press.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

This publication was financed under the programme of the Ministry of Science and Higher Education under the name „Traces of the Independent Poland” (2018–2024), project number 01SPN 17 0020 18 funding amount PLN 751,222.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Kryzys wieku średniego w „Tkankach miękkich” Zyty Rudzkiej i „Cząstkach elementarnych” Michela Houellebecq’a
Midlife Crisis in Zyta Rudzka’s “Soft Tissues” and Michel Houellebecq’s “Elementary Particles”

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to discuss the problem of men’s midlife crisis in the latest realistic prose.

THE RESEARCH PROBLEMS AND METHODS: The research material became two novels: *Elementary Particles* by Michel Houellebecq and *Soft Tissues* by Zyta Rudzka, and Ageing Studies as the dominant methodology.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: In discussing the midlife crisis, the author focuses on the characteristics of the biological and psychological dimensions of the crisis and the relationship of the aging characters with the world around them.

RESEARCH RESULTS: The in-depth analysis leads to the conclusion that modern men are afraid of old age, because in global culture it is associated with a loss of attractiveness. Men experiencing a midlife crisis only talk about the emotions, experiences, or fears that accompany them in the space of their home.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: The midlife crisis presented in both novels raises questions about building a new male identity, taking into account not only young but also mature men, for whom the fight against the aging process should not be dominated by concern for the body, but above all by intellectual development.

→ **KEYWORDS:** MEN, OLD AGE, MIDLIFE CRISIS, MICHEL HOUELLEBECQ, ZYTA RUDZKA

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem niniejszego artykułu jest omówienie problemu kryzysu wieku średniego u mężczyzn w najnowszej prozie realistycznej.

Sugerowane cytowanie: Piechota, D. (2025). Kryzys wieku średniego w *Tkankach miękkich* Zyty Rudzkiej i *Cząstkach elementarnych* Michela Houellebecq’a. *Horyzonty Wychowania*, 24(69), 97–106. <https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.11>

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Materiałem badawczym stały się dwie powieści: *Cząstki elementarne* Michela Houellebecqa i *Tkanki miękkie* Zyty Rudzkiej, a dominującą metodologią – studia nad starością (*ageing studies*).

PROCES WYWODU: W omówieniu kryzysu wieku średniego autor koncentruje się na charakterystyce biologicznego i psychologicznego wymiaru kryzysu oraz relacji starzejących się bohaterów z otaczającym ich światem.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Z pogłębionej analizy wysuwają się wnioski, że współcześni mężczyźni obawiają się starości, gdyż w kulturze globalnej wiąże się ona z utratą atrakcyjności. Mężczyźni doświadczający kryzysu wieku średniego tylko w przestrzeni domu mówią o towarzyszących im emocjach, przeżyciach czy lękach.

WYNIKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Ukazany w obu powieściach kryzys wieku średniego rodzi pytania dotyczące budowania nowej tożsamości męskiej, uwzględniającej nie tylko młodych, lecz również dojrzałych mężczyzn, dla których walka z procesem starzenia się nie powinna być zdominowana troską o ciało, lecz przede wszystkim o rozwój intelektualny.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** MĘŻCZYŹNI, STAROŚĆ, KRYZYS WIEKU ŚREDNIEGO, MICHEL HOUELLEBECQ, ZYTA RUDZKA

Wprowadzenie

Kryzys wieku średniego w najnowszej literaturze i kulturze popularnej, podobnie jak problematyka starości, należy do tematów tabu. Przemijanie w kulturze globalnej, gloryfikującej młodość i nowość w połączeniu z drapieżnym kapitalizmem, oceniane jest pejoratywnie. Dominujący kult zdrowia i witalizmu skazuje na margines kultury wszystko, co jest chorobliwe, kalekie, niewydajne (Szubert, 2019, s. 34). Nie dziwi zatem fakt, że współczesne społeczeństwo ogarnęła obsesja na punkcie walki z oznakami starości. Socjologowie podkreślają, że chorobliwe uzależnienie od zdrowego stylu życia przyczyniło się do postrzegania pewnych chorób (np. otyłości) jako efektu słabości pacjenta (Szubert, 2019, s. 34). Jak zauważył Bauman (2011, s. 21), we współczesnym konsumpcyjnym świecie duchowość spod znaku *body and soul* jest ściśle powiązana z troską o własne ciało i jego dobrostan. Obsesja na punkcie doskonałego ciała koresponduje m.in. z postulatem epoki postchrześcijańskiej odrzucającej dualistyczny podział na duszę i ciało, wedle którego to dusza jest nieśmiertelna. W społeczeństwie konsumpcyjnym nieśmiertelność będąca przymiotem duszy została zlokalizowana w ciele (Bauman, 2011, s. 17–22). Młodość okazuje się nadrzędną wartością w życiu współczesnego społeczeństwa, starość zaś nie jest już postrzegana pozytywnie jako okres dojrzałości (Ławski, 2013, s. 11–18), a jej przedstawiciele w wielu kulturach europejskich nie są już traktowani z estymą i szacunkiem wynikającym choćby z mądrości i bogatszego doświadczenia życiowego (Czyżak, 2011, s. 11–13). Jak pisze Agnieszka Czyżak (2011, s. 49), starość przestała budzić szacunek, troskę

i wdzięczność, a stała się wyrokiem przedwczesnego wykluczenia ze świata. Kryzys wieku średniego stanowi preludium do starości. To stan graniczny, w którym człowiek istnieje „pomiędzy”, „pomiędzy istnieniem a nieistnieniem, skończonością i wiecznością” (Czyżak, 2015, s. 225). Dlatego też okres ten jest negatywnie postrzegany w kulturze masowej jako czas, w którym kończą się możliwości osiągnięcia pełni szczęścia, rozumianego w kontekście haseł z podręczników coachingowych mówiących o tym, że wszystko jest dostępne, osiągalne, a każdy z nas może być kim chce (Stawiszyński, 2021, s. 142).

W najnowszej polskiej prozie realistycznej seniorzy często pojawiają się jako główni bohaterowie powieści. Topika starości fascynuje zarówno generację trzydziesto-, czterdziesto-, jak i pięćdziesięcioletnich pisarzy. Problem ten obecny jest w prozie Sylwii Chutnik, Ignacego Karpowicza, Barbary Klickiej, Zyty Rudzkiej czy Olgi Tokarczuk. W niniejszym artykule interesować mnie będzie problem kryzysu wieku średniego u mężczyzn. Dominującą metodą badawczą będą interdyscyplinarne studia nad wiekiem (*ageing studies*), które odwołują się do literatury, filozofii, filmu, medycyny czy socjologii, a ich nadrzędnym celem jest dekonstrukcja stereotypów na temat starości oraz walka z ageizmem (Katz, 2014, s. 17–23; Segal, 2014, s. 31–34). Badacze z kręgu *ageing studies* promują holistyczne podejście w przedstawianiu procesu starzenia się, uwzględniając aspekty biologiczne, psychologiczne itd. Perspektywa ta wydaje się użyteczna w uchwyceniu wielowymiarowości tego procesu i staje się przydatnym narzędziem badawczym dla przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Do analizy wizerunków starzejących się mężczyzn wybrałem dwie powieści *Częstki elementarne* (2012) Michela Houellebecqa oraz *Tkanki miękkie* (2020) Zyty Rudzkiej. Choć ich autorzy wywodzą się z odmiennych kręgów kulturowych, w obu utworach możemy wskazać wiele punktów stycznych. Nie jest wykluczone, że Rudzka przystępując do pisania *Tkanek miękkich*, znała powieść francuskiego pisarza. Zestawiając oba utwory, zwrócę także uwagę na płeć autorów, a także skrótowo spróbuję odpowiedzieć na pytanie: W jaki sposób proces starzenia się opisują mężczyźni oraz kobiety?

W centrum zainteresowania Houellebecqa i Rudzkiej znajdują się przedstawiciele klasy średniej. Z jednej strony są to osoby wykształcone, które wykonują zawody cieszące się prestiżem społecznym (w *Częstkach elementarnych* – naukowiec i nauczyciel; w *Tkankach miękkich* – lekarze). Z drugiej są to postacie przeciętne z licznymi lękami, obsesjami oraz frustracjami (por. Kłosińska, 2016, s. 17–33). Przemysław Czapliński (2019) w artykule poświęconym Houellebecqowi zwrócił uwagę, że ci przeciętni, często wykluczeni, protagoniści stają się wizjonerami upadku, reprezentują klęskę upokorzonych, dostrzegają rozpad świata społecznego, jedności życia czy idei. W obu analizowanych utworach protagoniści zostali ukazani na zasadzie opozycji (Nowacki, 2020, s. 98). U Houellebecqa introwertyczny, aspołeczny geniusz Michel Dzierżyński zostaje skontrastowany z przyrodnim bratem Brunonem, nauczycielem uzależnionym od przygodnego seksu. U Rudzkiej Ludwik, rozczarowany egzystencją lekarz miejski, jest rewersem ojca Michała, osiemdziesięciolatka znajdującego się u kresu własnej egzystencji, wspominającym liczne wiejskie przygodne romanse. Co ciekawe, u polskiej autorki zestawienie bohaterów reprezentujących dwie generacje ma głębszy wymiar, gdyż odnosi się nie

tylko do kwestii przemijania, ale również uchwycenia tego, co dziedziczne, patriarchalne, (nie)świadomie przekazywane z pokolenia na pokolenie (Śmieja, 2024).

Biologiczny wymiar kryzysu wieku średniego

Bohaterowie powieści Houellebecq'a i Rudzkiej skrupulatnie rejestrują zmiany w wyglądzie zewnętrznym. Michel Dzierżyński, protagonista *Cząstek elementarnych*, doświadczający kryzysu wieku średniego stwierdza:

Pierwsze oznaki zarówno w wyglądzie zewnętrznym, jak w reakcji organizmu na wysiłek – wskazujące, że pewien próg został przekroczony, że rozpoczęła się długa droga w dół ku śmierci, pojawiają się w wieku czterdziestu pięciu czy nawet pięćdziesięciu lat (Houellebecq, 2012, s. 21)¹.

Opisywane zmiany interesują bohatera z perspektywy *stricte* naukowej. Być może jego obojętność na przemiany dokonujące się w organizmie zostały wyciszone na skutek zażywanego xanaxu (C, 14). Całkiem odmiennie reaguje na proces starzenia się jego przyrodni brat Bruno. Zapisuje się na siłownię, inwestuje pieniądze w przeszczep włosów (C, 112), kupuje najnowszej generacji kremy przeciwko starzeniu się skóry (C, 162). Mężczyzna za wszelką cenę pragnie zachować młody wygląd, na co wpływ ma dominujący kult młodego ciała w kulturze masowej. Dlatego też, jak pisze Śmieja (2024, s. 387), męskie ciało poddawane jest praktykom dyscyplinarnym, mającym na celu świadome kreowanie wizerunku męskości sukcesu o wyrzeźbionej i proporcjonalnej muskulaturze. Houellebecq pisze, że

społeczeństwo erotyczno-reklamowe, w którym żyjemy, skupia się głównie na wzbudzeniu pożądania o nieprawdopodobnych rozmiarach, ograniczając zarazem osiągnięcie spełnienia do sfery prywatnej (C, 181).

Bruno podkreśla, że „ze wszystkich dóbr doczesnych młodość ciała jest niewątpliwie dobrem najcenniejszym, a dzisiaj wierzymy i pokładamy zaufanie tylko w dobrach doczesnych” (C, 298). Jego obsesja na punkcie młodego, atrakcyjnego wyglądu wynika z faktu, że wraz z kolejnym rokiem wartość jego ciała spada na matrymonialnym targowisku próżności. Utrzymanie nieskazitelnej sylwetki wymaga nie tylko odpowiednich nakładów finansowych, ale także wytrwałości w regularnych ćwiczeniach fizycznych. Wraz z pogłębiającym się kryzysem wzrasta frustracja seksualna wywołwana przez bliżej nieokreślony niepokój objawiający się „nagłym skurczeniem w okolicy żołądka” (C, 147). Spadek libido jest szczególnie dotkliwy, gdyż kwestionuje męskości: „Po kilku latach pracy pożądanie seksualne znika, ludzie skupiają się przeważnie na kuchni i winach; niektórzy jego koledzy o wiele od niego młodszy skompletowali już sobie całkiem niezłą piwniczkę” (C, 201–202).

¹ Kolejne cytaty z tego utworu oznaczam w tekście jako C, z podaniem numeru strony.

Niepogodzenie z nieuchronnym procesem starzenia się świadczy o niedojrzałości bohatera *Cząstek elementarnych*, co jest szczególnie widoczne w scenach, w których mężczyzna obserwuje dorastającego syna Wiktora. Bruno stwierdza: „Nie umiałem pogodzić się z tym, że mój syn dorośnie, będzie młody, tak jak ja kiedyś, że może jemu uda się w życiu, a mnie się nie udało” (C, 213). Niezwykle pesymistyczny bilans własnej egzystencji z jednej strony wynika z dominującego w kulturze stereotypowego wizerunku mężczyzny sukcesu, pewnego siebie, silnego, aktywnego, dominującego (Cieniuch, 2008, s. 70; Śmieja, 2024, s. 369–396). Z drugiej zaś wiąże się z szerszym zjawiskiem globalizacji, w której wyobrażenia sukcesu, szczęścia, spełnienia stały się uniwersalne i powszechnie dostępne (Stawiszyski, 2021, s. 142). Dokonany przez bohatera na progu starości bilans zysków i strat okazał się niezwykle rozczarowujący.

Pewne cechy Brunona posiada Ludwik Prokopiuk. Bohater *Tkanek miękkich* przykłada szczególną wagę do wyglądu zewnętrznego. Już na samym początku powieści informuje czytelnika, że zainwestował sporą sumę pieniędzy w implanty zębów („wpakowałem w gębę włoski samochód” [Rudzka, 2020, s. 13])². Podobnie jak Bruno odnotowuje zmniejszającą się liczbę włosów, co okazuje się problematyczne, gdyż w dominującej formule męskości (po 1989 r.) łysina jest niepożądana. Mężczyzna tysiące nie jest utożsamiany z siłą, witalnością, lecz słabością (Śmieja, 2024, s. 387). Aby uniknąć siwizny, stosuje szampony koloryzujące, co ze szczytą złośliwości odnotowuje jego ojciec („Wyglądasz, jakbyś łeb w komin wsadził” [T, 275–276]). Mężczyzna kupuje wyłącznie ekskluzywne w jasnej tonacji ubrania w Palermo. Możemy przypuszczać, że czerń kojarzy mu się ze starością i nieuniknionym kresem. Ciekawa jest także jego nietypowa przypadłość, która świadczy o narcystycznej osobowości: „Zaglądam w lustro tak często jak inni do kielicha” (T, 97). Obsesyjna walka Ludwika i Brunona z upływającym czasem ma jednak inne źródła. Bohater *Cząstek elementarnych* marzy o remisji starości i nie wynika to wyłącznie z jego narcystycznej natury. Uzależniony od przygodnego seksu jest świadomy, że z każdym kolejnym rokiem traci swoją atrakcyjność wśród płci pięknej. Ludwik z kolei lubi otaczać się pięknymi rzeczami, kompletowanie ubioru w trakcie zagranicznych podróży pełni w jego życiu funkcję terapeutyczną, gdyż chwilowo pozwala mu zapomnieć o wewnętrznym chaosie.

Psychologiczne wymiary kryzysu wieku średniego

Dostrzeżenie zmian w wyglądzie zewnętrznym staje się impulsem do refleksji na temat starości. Houellebecq, poruszając ten problem, posługuje się metaforą złowieszczego szumu:

Dla współczesnego człowieka Zachodu, nawet gdy dopisuje mu zdrowie, myśl o śmierci stanowi pewnego rodzaju szum w tle, gdy tylko plany i pragnienia zacierają się, ów szum zaczyna wypełniać mózg. Z wiekiem jego obecność staje się coraz bardziej natrączywa; można

² Kolejne cytaty z tego utworu oznaczam w tekście jako T, z podaniem numeru strony.

go porównać do zduszonego chrapania, do niemilego zgrzytu. Dawniej szum w tle tworzyło oczekiwanie na Królestwo Niebieskie, dzisiaj tworzy go oczekiwanie na śmierć (C, 91).

Współczesny człowiek Zachodu wyparł myśl na temat swojej śmiertelności. Pojawiające się natrętne myśli o kresie własnej egzystencji stara się wyciszyć bądź zagłuszyć dzięki nowoczesnej farmakologii lub ucieczce w hedonizm. Szum ten jednak powraca ze zdwojoną siłą:

Na tym prawdopodobnie polega starość: reakcje uczuciowe tracą na intensywności, rzadko się zachowuje urazy, rzadko się odczuwa radości, człowiek interesuje się przede wszystkim funkcjonowaniem własnych organów, ich niepewną równowagą (C, 216–217).

Bruno postrzega starość holistycznie; to nie tylko zmiany zachodzące w obrębie wyglądu zewnętrznego, to także spadek intensyfikacji przeżyć i emocji, prowadzący niekiedy do atrofii uczuć. W miejscu dawnej radości pojawia się melancholia. Do podobnych spostrzeżeń dochodzi Annabelle, przyjaciółka Michela:

Dzisiaj się wydaje, że w życiu jest taki okres, kiedy chodzimy na randki, bawimy się, potem pojawia się obraz śmierci. Wszystkich mężczyzn, których poznałam, przerażała wizja śmierci, bez przerwy myśleli o swoim wieku. Ta obsesja zaczyna się bardzo wcześnie – ja się z tym spotkałam u ludzi dwudziestopięcioletnich – potem wciąż narasta (C, 269).

Niepokoje i lęki związane z przemijaniem stanowią również przykład dekonstrukcji patriarchalnego mitu utożsamiającego odwagę z męstwem. Problem ten jest bliski Ludwikowi z *Tkanek miękkich*, który opisując swoje życie, mówi: „czuję się w wieku zaprzeszytym” (T, 14). Dolegliwości związane z wiekiem dojrzałym określa jako „zwykłą niedoczynność metrykalną” (T, 11). Protagonista traci dawne zainteresowania, nic go nie cieszy ani ekscytuje. Na spostrzeżenie zakonnicy dostrzegającej w nim głęboki smutek lekarz odpowiada: „Nie jestem smutny. Jestem zmęczony. Jestem zmęczony moim zmęczeniem” (T, 232). Poglębiająca się depresja wraz z postępującym procesem starzenia się prowadzą do stanu zawieszenia, który mężczyzna określa jako dekompresję: „Zapadłem się w coś, z czego nie chciałem się wydostać” (T, 246). Porównanie to stanowi także aluzję do powieści Houellebecq’a, w której, jak pisze Czapliński (2019, s. 3), na skutek atomizacji społeczeństwa podmiot zbiorowy przemienił się w zbiór cząstek elementarnych. U Rudzkiej rozpad ten dotyczy egzystencji jednostki, autorka nie rozpatruje kryzysu wieku średniego w szerszej perspektywie. Ludwik, podsumowując swoje życie, dochodzi do pesymistycznych wniosków: „Miałem byle jakie życie – pracowite i nużące” (T, 121). „Gen zgryzot doczesnych” (T, 118) odziedziczony po rodzicach potęguje w nim uczucie straconego życia. Mężczyzna wybiera bierne trwanie, gdyż muzyka i podróżowanie straciły terapeutyczną moc uzdrawiania.

Równie krytycznie na temat życia wypowiada się jego ojciec, który w przeciwieństwie do syna żyje czasem przeszłym, co jest symptomatyczne dla seniorów, gdyż pamięć człowieka starszego „odwrócona jest do przeszłości, gdy był młody, zdrowy,

silny, w odróżnieniu od ludzi młodych żyjących przyszłością i ludzi dojrzałych, zaprzęgniętych sprawami teraźniejszości” (Tokarczyk, 2014, s. 108). Przeszłość Michała powraca w odpryskach, fragmentach i wspomnieniach: „Jaki ja byłem ładny chłopak, kiedy na wiochę zjechałem, w kościele żadna na ołtarz się nie patrzyła. Wszystkie na mnie, a do tego byłem młodszy od Jezusa” (T, 43). We wspomnieniach tych często powraca wizerunek młodego, przystojnego lekarza, który wzbudzał zainteresowanie płci przeciwnej, co z kolei koresponduje z jego obecnymi fiksjami na tle erotycznym. W *Tkankach miękkich* interesujące są rozmowy między ojcem i synem na temat starości. Michał skarży się na nudę i bezsensowność, którą tak komentuje syn: „Co chcesz tato, taka starość” (T, 43) czy „Taki PESEL. Spodziewałeś się ducha odnowy” (T, 46). Te oschłe stwierdzenia nie wynikają z braku więzi emocjonalnej między nimi. Zachowując stoicki spokój, Ludwik obserwuje postępującą starość u ojca, dostrzegając w jego odbiciu własną przyszłość: „Ojciec też nie spał. Siedział na łóżku, oglądał mnie. Patrzyliśmy na siebie jak dwie wypchane sowy” (T, 214). Pojawiające się w cytacie porównanie do „wypchanych sów” jest egzemplifikacją stanu fizycznego i emocjonalnego bohaterów, odczuwających wewnętrzną pustkę, znajdujących się na granicy świata żywych i martwych. Mimo że mężczyźni reprezentują dwa odmienne pokolenia, łączy ich wiele cech wspólnych. Obaj są rozczarowani własną egzystencją (ojciec ze względu na jej schyłek, syn zaś nie czuje się spełniony w życiu zawodowym i prywatnym). Podobnie jak bohaterowie *Cząstek elementarnych* nie są osobami religijnymi, co być może nadałoby sens ich egzystencji. Ich życie wydaje się toczyć gdzieś obok, a narastające kompleksy związane z dokonującymi się zmianami w ich wyglądzie i psychice potęgują wyłącznie rozczarowanie.

Zarówno Rudzka jak i Houellebecq zwracają uwagę na ważny problem społeczny, jakim jest depresja u mężczyzn, obejmująca nie tylko seniorów, ale również osoby w średnim wieku, co być może wynika z nadmiernych społecznych oczekiwań związanych z realizacją kulturowego ideału męskości (Nowakowska, 2008, s. 154). Wpływa to destrukcyjnie na psychikę mężczyzn, szczególnie tych samotnych, zagubionych, przeżywających liczne rozterki w przestrzeni prywatnej. Czytelne symptomy depresji, spadku libido, permanentnego zmęczenia, niepokoju są objawami andropauzy, stanowiącej „element procesu starzenia się mężczyzny, związany ze stopniowym spadkiem ilości androgenów” (Pryczek i Bielawska-Batorowicz, 2007, s. 358). Andropauza jako zespół objawów klinicznych pojawia się u mężczyzn po 50. roku życia. Stan ten może mieć również podłoże socjologiczne i wiązać się z przejściem na emeryturę. Okazuje się, że kobiety lepiej radzą sobie ze starością. Dla mężczyzn koniec aktywności zawodowej łączy się z drastyczną zmianą stylu życia, na którą nie są przygotowani (Zierkiewicz, 2014, s. 24).

Relacje bohaterów na progu starości z otoczeniem

Wrzask z pogłębiającym się kryzysem wieku średniego zmieniają się relacje jednostki z otoczeniem. Ograniczeniu lub zupełnemu wygasaniu ulegają przyjacielskie kontakty z innymi mężczyznami (Chmura-Rutkowska i Ostroch, 2008, s. 119). Psychologowie

zaobserwowali pewną zależność: im mężczyźni są starsi, tym mają mniej przyjaciół i mniej czasu poświęcają podtrzymywaniu przyjacielskich więzi (Chmura-Rutkowska i Ostroch, 2008, s. 122). Zauważalny zastój czy wręcz regres w nawiązywaniu i rozwijaniu przyjaźni rozpoczyna się już po 30. roku życia, kiedy to większość mężczyzn zakłada rodziny, a nowe relacje łączą się głównie z zaprzyjaźnionymi małżeństwami (Chmura-Rutkowska i Ostroch, 2008, s. 122–123). Na ograniczenie dawnych kontaktów wpływ ma także kulturowy wzorzec męskości oparty na rywalizacji, przymusie porównywania się z innymi w każdej dziedzinie życia, postrzeganiu bliskich więzi jako zagrożenia dla kariery zawodowej, lęku przed utratą męskości, braku spontaniczności czy wyzbywaniu się z wiekiem „ducha zabawy” (Melosik, 2006; Chmura-Rutkowska i Ostroch, 2008, s. 125; Śmieja, 2024). W *Cząstkach elementarnych* genialny Michel prowadzi pustelniczy tryb życia, nie utrzymuje kontaktu ze współpracownikami. Mężczyzna był przekonany, że świat ludzi „jest rozczarowujący, pełen lęków i goryczy” (C, 74). Podobną izolację bohaterów przedstawia Rudzka. Osamotniony ojciec na wsi nie ma możliwości nawiązywania nowych kontaktów w przeciwieństwie do syna mieszkającego w mieście. Ten jednak celowo rezygnuje z nowych znajomości. Ludwik stwierdza: „Czasy nieproszonych wizyt minęły. W życiu prywatnym również stosuję wizyty po uzgodnieniu. Prowadzę dom zamknięty” (T, 177). Brak przyjaciół to efekt bierności – niechęci do inicjowania i zaangażowania się w budowanie relacji koleżeńskich (Chmura-Rutkowska i Ostroch, 2008, s. 129).

Pustka, osamotnienie towarzyszące bohaterom przeżywającym kryzys wieku średniego ma także inne podłoże. Okazuje się, że każdy z nich marzy o miłości i bliskości drugiego człowieka, o czym nie wspominają w przestrzeni publicznej, gdyż w tradycji patriarchalnej emocjonalność przypisywana jest kobietom (por. Kłosińska, 2016). Michel z *Cząstek elementarnych* „pragnął tylko kochać, niczego innego nie pragnął. Niczego konkretnego” (C, 134). Na brak umiejętności budowania bliższych relacji cierpi również Bruno. Utrata ukochanej Reginy dla protagonisty *Tkanek miękkich* staje się tragedią, na skutek której popada w rozpacz i histerię. Podczas wizyty syna załamany Michał stwierdza: „Od pierwszej nocy chciałem, byś utuliła, utuliła mnie od tego życia, kurwa, całego” (T, 39). Regina „to kobieta balsam” (T, 48), „ma cechy wybitnie prozdrowotne” (T, 58). Podświadomie o szczęśliwej miłości marzy jego syn. Małżeństwo Ludwika okazało się totalną porażką, a relacje między małżonkami ograniczają się do rytualnych, wygasających gestów: „Na dobranoc pocałowała mnie w czoło, pieczętka własności. Pocałunki w usta już nie wchodzi” (T, 117).

W stronę dekonstrukcji stereotypów męskości

Zarówno w męskich, jak i kobiecych narracjach na temat kryzysu wieku średniego początek starości zastaje bohaterów niepokodzonych z własną męskością, która wydaje się odległa od promowanego wzorca normatywnego, gloryfikującego młodość. Szczególnie problematyczny jest wygląd fizyczny, który staje się źródłem lęków, obsesji i fiksacji

(Śmieja, 2024, s. 387). W epoce kultu młodego ciała niektórzy protagoniści podejmują walkę z mijającym czasem, marząc o remisji starości. Bohaterowie Houellebecq'a i Rudzkiej obawiają się utraty atrakcyjności, maskują prawdziwy biologiczny wiek poprzez upiększające zabiegi czy kosmetyki. Męskość zatem jest podszyta lękiem i niepewnością (Śmieja, 2024, s. 28) i wiąże się z obawą przed utratą sprawczości i atrakcyjności. Niestety współczesna kultura wizualna nie porusza ważnej kwestii dotyczącej rozwoju intelektualnego, duchowego osób dojrzałych, ograniczając się wyłącznie do fizyczności, dokonuje uprzedmiotowienia mężczyzn.

W omawianych utworach autorzy udzielają głosu w narracji mężczyznom snującym swoją opowieść na temat kryzysu wieku średniego. W powieściach tych odnajdujemy zapisy zmian cielesnych i duchowych bohaterów, którym często towarzyszy poczucie kurczenia się przyszłości oraz niepokodzenie się ze starzejącym się ciałem. Protagoniści nie podejmują żadnych działań w celu opanowania wewnętrznego chaosu. Niepokojącym zjawiskiem wśród czterdziestolatków staje się przedwczesne zmęczenie wynikające z dynamicznego rytmu życia zdominowanego przez nowoczesne technologie. Problematyczne jest nie tylko budowanie bliższych relacji z drugim człowiekiem, ale również otwieranie się na nowe znajomości. Bohaterowie *Cząstek elementarnych* i *Tkanek miękkich* cierpią na permanentną samotność. Tradycja patriarchalna jest również opresyjna wobec mężczyzn (Śmieja, 2024, s. 408). Wytworzone stereotypowe cechy męskości takie jak: niezależność, aktywność, łatwość w podejmowaniu decyzji, powściągliwość emocji wykluczają rozterki natury społecznej, kulturowej czy psychologicznej. Utrwalony kryzys wieku średniego w obu powieściach wpisuje się także w dominujący w najnowszej kulturze kryzys męskości i rodzi pytania dotyczące budowania nowoczesnej tożsamości „na gruzach patriarchy” (Śmieja, 2024, s. 455), uwzględniającej nie tylko młodych mężczyzn, ale i dojrzałych, dla których walka z procesem starzenia się nie powinna być zdominowana wyłącznie troską o ciało, lecz przede wszystkim o rozwój intelektualny. Dekonstrukcja stereotypów na temat męskości i kryzysu wieku średniego może mieć również wymiar edukacyjny i służyć budowaniu zrównoważonej tożsamości płciowej.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman, Z. (2011). Duch i ciało na rynku – duchowość na sprzedaż. *Znak*, 7–8, 17–22.
- Chmura-Rutkowska, I. i Ostrouch, J. (2008). Od optymizmu do cynizmu. Studium męskiej przyjaźni. W: A. Radomski i B. Truchlińska (red.), *Męskość w kulturze współczesnej* (s. 119–130). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Cieniuch, S. (2008). Kryzys męskości jako zmiana tradycyjnego paradygmatu. W: A. Radomski i B. Truchlińska (red.), *Męskość w kulturze współczesnej* (s. 66–77). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Czapliński, P., *Cząstki mniej elementarne. O kilku różnicach, które „Serotonina” wprowadza do twórczości Michela Houellebecq'a*, https://www.academia.edu/41401733/Cz%C4%85stki_mniej_elementarne_O_Serotoninie_Michela_Houellebecq'a
- Czyżak, A. (2011). *Na starość. Szkice o literaturze przełomu tysiącleci*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

- Czyżak, A. (2015). Przestrzenie starości w literaturze najnowszej – przekraczanie progu. W: E. Konończuk i E. Sidoruk (red.), *Przestrzenie geo(bio)graficzne w literaturze* (s. 223–244). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Houellebecq, M. (2012). *Częstki elementarne* (A. Daniłowicz-Grudzińska, tłum.). Wydawnictwo W.A.B.
- Katz, S. (2014). What is age studies? *Age, Culture, Humanities. An Interdisciplinary Journal*, 1, 17–23.
- Kłosińska, K. (2016). Zagrożona męskość/zagrożone męskości. *Śląskie Studia Polonistyczne*, 1–2, s. 17–33.
- Ławski, J. (2013). Nie i tak. Starość, która nie boi się czasu... W: J. Ławski (koncepcja i wstęp), A. Janicka, E. Wesołowska, i Ł. Zabielski (red.), *Starość. Doświadczenie egzystencjalne, temat literacki, metafora kultury. Seria 2: Zapisy i Odczytania* (s. 11–17). Uniwersytet w Białymstoku.
- Melosik, Z. (2006). *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nowacki, D. (2020). Nieprzyzwoita konfesja. *Książki. Magazyn do Czytania*, 5(44), 98.
- Nowakowska, A. (2008). Kryzys męskości czy konflikt mężczyzny – utrata czy wyzwolenie. W: A. Radomski i B. Truchlińska (red.), *Męskość w kulturze współczesnej* (s. 151–161). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pryczek, K. i Bielawska-Batorowicz, E. (2007). Studenci polscy i fińscy wobec andropauzy. Część I. Opinie o andropauzie i wiedza o jej objawach. *Przegląd Menopauzalny*, 6, 222–230.
- Rudzka, Z. (2020). *Tkanki miękkie*. Wydawnictwo W.A.B.
- Segal, L. (2014). The coming of age studies, *Age, Culture, Humanities. An Interdisciplinary Journal*, 1, s. 31–34.
- Stawiszynski, T. (2021). *Ucieczka od bezradności*. Znak Literanova.
- Szubert, M. (2019). Dyskurs maładyczny – perspektywy badawcze. W: M. Ganczar, I. Gielata i M. Łaskoń (red.), *Fragmety dyskursu maładycznego* (s. 17–35). Słowo/Obraz Terytoria.
- Śmieja, W. (2024). *Po męstwie*. Wydawnictwo Czarne.
- Tokarczyk, R. (2014). Starość człowieka w świetle różnych kultur pradawnych świata. W: E. Łoch, E. Flis-Czerniak, G. Wallner i D. Piechota (red.), *Między literaturą a medycyną. Cz. 8: Starość i inne problemy egzystencjalne w badaniach interdyscyplinarnych* (s. 107–124). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zierkiewicz, E. (2014). Agezim. W: M. Rudaś-Grodzka i in. (red.), *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze* (s. 21–25). Wydawnictwo Czarna Owca.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

ARTYKUŁY VARIA

ARTICLES VARIA

Building a Common Plane of Understanding (CPU) in the Process of Interpersonal Communication Budowanie wspólnej płaszczyzny porozumienia w procesie komunikacji interpersonalnej

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: This study aims to demonstrate the role of a common plane of understanding (CPU) in interpersonal communication. It analyzes the distribution of communication dimensions (CD) – information (CDI), energy-emotion (CDEE), collaboration and common activity (CDCC), and relation (CDR) – in the process of building CPU. Additionally, it examines the relationship between CPU and effective communication (EC).

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Two theses were formulated: 1. There is a connection between the structuring of the communication process and building CPU; 2. There is a connection between CPU and EC. A systemic, structural, and constructivist approach was applied to analyze these relationships.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: CPU is a shared platform for understanding, which encompasses the regulation and coordination of the forms of variability in the communication process (FVCP), including CD. CPU is indispensable for communication, as it enables the sender (S) and receiver (R) to exchange information and establish meaning. The communication process unfolds across four dimensions: DCI, DCEE, DCCC, and DCR. Each of these dimensions contributes uniquely to the formation of CPU.

RESEARCH RESULTS: Proper regulation and coordination of FVCP, including CD, correspond to the development of CPU. The research presented in this article substantiates the interdependence of communication dimensions and CPU. In casual conversation, the dimensions that contribute most significantly to CPU, in order of impact, are DCCC, DCR, DCEE, and DCI.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS, AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: The influence of CD on CPU suggests that the transmission of information through the informational dimension must be preceded by the appropriate regulation of the other dimensions. Expanding one's knowledge, skills, and competencies in each CD is a valuable endeavor: it strengthens not only CPU building but also communication effectiveness. CPU is a vital element

of interpersonal communication, as it facilitates mutual understanding and meaningful interaction between interlocutors.

→ **KEYWORDS:** **INTERPERSONAL COMMUNICATION, COMMON PLANE OF UNDERSTANDING, COMMUNICATION DIMENSIONS, EFFECTIVE COMMUNICATION, REGULATION & COORDINATION**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Ukazanie roli, jaką odgrywa wspólna płaszczyzna porozumienia (WPP) w procesie komunikacji interpersonalnej. Analiza udziału wymiarów komunikacji (WK): informacyjnego (WKI), energetyczno-emocjonalnego (WKEE), współdziałania, wspólnego wykonywania czegoś (WKWW) i relacyjnego (WKR) w budowaniu WPP. Pokazanie związku między WPP a efektywnym komunikowaniem się (EK).

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Sformułowano dwie tezy: 1. Istnieje związek między ustrukturalizowaniem procesu komunikacji (PK) a budowaniem WPP. 2. Istnieje związek między WPP a EK. Do analizy treści opisujących związki wymienione w tezach zastosowano podejście systemowe, strukturalne i konstruktywistyczne.

PROCES WYWODU: W ramach WPP dokonuje się regulacja i koordynacja form zmienności procesu komunikacji (FZPK), w tym WK. WPP jest funkcjonalnie niezbędna dla PK, ponieważ umożliwia N(adawcy) i O(dbiorcy) wymianę informacji i ustalanie ich znaczenia. PK rozgrywa się na czterech wymiarach: WKI, WKEE, WKWW i WKR. Każdy z nich wnosi swój specyficzny wkład w budowanie WPP.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Odpowiednia regulacja i koordynacja FZPK, w tym WK ma związek z budowaniem WPP. Badania własne przytoczone w artykule wskazują, że istnieje zależność między WK a WPP. Największy wpływ na budowanie WPP w trakcie swobodnej rozmowy mają w kolejności wymiary: WKWW, WKR, WKEE i WKI.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Wpływ WK na budowanie WPP wskazuje, że przekazywanie informacji w WKI powinno być poprzedzone odpowiednią regulacją pozostałych wymiarów. Warto poszerzać swoją wiedzę, umiejętności i kompetencje w każdym z WK, gdyż przyczynia się to nie tylko do sprawniejszego budowania WPP, ale również do efektywniejszej komunikacji. Budowanie WPP jest istotnym elementem procesu komunikacji interpersonalnej, ponieważ umożliwia uwspólnienie znaczenia między interlokutorami i nawiązanie między nimi kontaktu.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **KOMUNIKACJA INTERPERSONALNA, WSPÓLNA PŁASZCZYZNA POROZUMIENIA, WYMIARY KOMUNIKACJI, EFEKTYWNA KOMUNIKACJA, REGULACJA I KOORDYNACJA**

Introduction

Interpersonal communication is one of many processes that are essential to human functioning. However, compared to cognitive processes such as perception, attention, memory, and thinking, it has several distinct characteristics. First, it involves at least two individuals – a sender (S) and a receiver (R) – who alternate roles throughout the interaction. Second, both interlocutors actively contribute to the communication process (CP), co-constructing it, though not always to the same degree. Third, this makes communication both an individual and a social phenomenon. This dual nature is also tied to the use of a shared code, mainly linguistic and symbolic, by both the sender and the receiver (Philips, 2007; Sztompka, 2016; Turner, 2002).

Heath and Bryant (2000) define communication as “a process or set of actions by which people share symbols as they create meaning through interaction” (p. 1). More broadly, a process can be understood as a series of steps or stages connected by relationships that work toward a specific goal or final outcome (Frydrychowicz, 2021). In the case of interpersonal communication, this goal is for the sender and receiver to construct a message, mutually agree on its meaning, and ultimately reach an understanding.

Theoretical Approaches to the Communication Process

This article applies three theoretical perspectives to the study of interpersonal communication: the structural approach (Bertalanffy, 1984), the systems approach (Heath & Bryant, 2000), and the constructivist approach (Piaget, 1981). Additionally, it is worth mentioning findings from neuroscience which suggest that mirror neurons play a key role in shaping interpersonal communication between S and R (Rizzolatti & Craighero, 2004; Rostowski & Rostowska, 2014). Similarly, synchronization between individuals engaged in shared activities has been identified as an important factor in communication (Condon, 1984; Takamizawa & Kawasaki, 2019). However, due to space limitations, these two topics will not be discussed in detail in this article.

A systems meta-theoretical perspective (systems meta-theory) assumes the following principles:

1. Communication systems are self-regulating, characterized by goal orientation, regulation, adaptation, and feedback mechanisms.
2. A change in one part of the system triggers changes in all other parts.
3. “Relationships among people are complex, interdependent, dynamic, self-adjusting, and goal oriented” (Heath & Bryant, 2000, p. 32).

This dynamic systems approach to communication allows for an analysis of both the structure of the communication process – its components and their interconnections – as well as the mechanisms of regulation and coordination that determine these interconnections. In contrast, the constructivist approach posits that the elements of communication and their relationships do not arise randomly but are actively constructed,

both consciously and unconsciously, by interlocutors. In this paradigm, regulation and coordination act as mechanisms responsible for structuring communication. A key example of constructivist behavior in communication is the development of a common plane of understanding (CPU), which enables interlocutors to collaboratively construct messages, establish a shared understanding of conveyed meanings, and build meaningful connections.

Building on these theoretical foundations, this study addresses two research questions:

1. Is there a relationship between the structure and dimensions of the communication process and the development of CPU?
2. Is there a relationship between CPU and EC?

The significance of these research questions lies in their focus on the core components of interpersonal communication. They look at how different communication dimensions shape CPU and how CPU, in turn, helps people communicate more effectively. Understanding these relationships is vital for analyzing the dynamics of the communication process and enhancing communication effectiveness among interlocutors.

Structuring the Communication Process and Building a Common Plane of Understanding

A preliminary analysis of the communication process (CP) reveals fundamental elements that can be described as forms of variability – the building blocks of communication. These include communication dimensions (CD) (explored in detail below), spoken utterances and their components (words, sentences, and sequences of speech), and nonverbal elements such as facial expressions, gaze, gestures, posture, and appearance. Additionally, the forms of variability in the communication process (FVCP) encompass paralinguistic features – such as voice volume, intonation, timbre, speech rate, and pauses – alongside other elements that shape communication (Frydrychowicz, 2021).

These forms of variability are used by interlocutors to construct messages in a dynamic process, which relies on two key mechanisms: regulation and coordination. Regulation refers to the adjustment of intensity within various forms of variability. This process can be understood as “calibrating” different communication elements to control their impact. For example, a speaker may raise or lower their voice (Bręński, 2015; Frydrychowicz, 1999) or modify their facial expressions and gestures to convey emotions with greater or lesser intensity. Coordination, on the other hand, involves the integration, synchronization, and alignment of these forms of variability, both within an individual’s own communication and between interlocutors. This ensures that both S and R can effectively construct their messages while maintaining the natural flow of interaction. Coordination is particularly important for mutual understanding as it allows interlocutors to accurately interpret messages, take turns in conversation, and establish a shared comprehension of meaning.

Defining CPU

CPU is a cognitive and interactive space that enables the coordination of forms of variability in the communication process between interlocutors. Within this framework, a shared understanding of meaning is established, which allows both the sender and receiver to align their interpretation of the messages being exchanged. Because achieving mutual understanding in communication relies on agreeing on the meaning of messages, CPU is functionally indispensable to the communication process. This functional necessity means that the CPU must be present for communication to be truly effective. However, it is not a physical or material structure; rather, it is a mentally co-constructed space, shaped by both S and R, where such coordination and meaning alignment become possible.

Research suggests that executive functions – such as working memory, planning, inhibition, cognitive flexibility, and task monitoring (Diamond, 2013; Putko, 2008; Peterson & Welsh, 2014) – play a role in shaping and maintaining CPU. From this perspective, CPU can be understood as a set of dynamically evolving memory traces related to the forms of variability in communication, as well as the content of messages being exchanged. These memory traces persist in working memory throughout the interaction, allowing for continuous adaptation and refinement of meaning. Importantly, CPU is not limited to a single moment in communication – it extends beyond the immediate “here and now.” Once initiated, CPU can evolve, expand, or diminish over the course of successive interactions between interlocutors. In this way, CPU contributes not only to momentary understanding but also to the long-term development of interpersonal relationships.

Dimensions of Communication and Their Role in Constructing CPU

The dimensions of interpersonal communication are key components of the communication process. As forms of variability of the communication process (FVCP), they are actively utilized by both S and R to construct messages. Although communication is often seen as just a transmission of information, it involves much more. In interpersonal interactions, people also express their emotions, share their feelings toward each other and the topics being discussed, and exchange experiences, skills, and knowledge. This process requires coordination and interaction. Additionally, communication plays a crucial role in defining and shaping relationships between individuals.

Based on this understanding, we distinguish four fundamental dimensions of communication (DC):

1. Informational (DCI) – focused on the clear and effective transmission of content.
2. Emotional-Energetic (DCEE) – related to the expression of emotions and generating mental energy.
3. Collaborative and common activities (DCC) – encompassing cooperation and joint activities.
4. Relational (DCR) – defining and managing interpersonal relationships.

Early research within the pragmatic approach to communication, particularly the work of the Palo Alto School, identified two key dimensions of interpersonal communication: the informational and relational aspects (Watzlawick et al., 1972). Efforts to identify the fundamental components of communication are also reflected in Schulz von Thun's (2005) interpersonal communication model, which differentiates four key levels of communication:

1. Factual content – ensuring clarity and comprehensibility in message delivery.
2. Interpersonal relationship – addressing how the interaction is established and perceived.
3. Self-revelation – conveying personal information.
4. Appeal – influencing others to achieve communication goals.

Informational Dimension of Communication and Its Role in Building CPU

DCI refers to the content conveyed in a message (Watzlawick et al., 1972). It relates to facts, things that have happened, occurred, and can be perceived and interpreted. The essence of information transfer is to acquire new knowledge that expands one's skills, competencies, and understanding, which can potentially lead to changes in thinking and actions in the area relevant to the message. In cybernetic terms, information is a measure of the predictability of signals, determined by the number of choices that the sender can make (Fiske, 1999). A message with high predictability is considered redundant and provides little new information. For example, phrases such as: "I would like to add something," "I was just thinking," or "I won't get involved with this" are predictable and contain minimal new content. On the other hand, a high-entropy message, such as "You require comprehensive treatment" (spoken by a doctor to a patient), presents valuable, unpredictable information.

DCI is effectively regulated from the perspective of EC and its contribution to building CPU when both interlocutors (S and R) possess the same information and share its meaning. As a result, they become members of an "information community" (Domachowski, 1993, p. 125). It might seem that the more information people exchange, the better the communication. However, Wu and Keysar (2007) argue that when people communicate a large amount of information that was previously known only to them, it actually reduces EC. The transmission of relevant information (cf. Grice, 1980) – that both S and R share in meaning – is the most important contribution of the DCI to building CPU. Relevant information is crucial for S and R, as it directly pertains to the subject matter of the conversation or communication. It represents the heart of the problem, discussion, or exchange of ideas. In this regard, the proper implementation of DCI requires minimizing or eliminating unnecessary information that does little to contribute to building CPU, while exposing relevant details that directly address the heart of the issue at hand.

The Emotional-Energetic Dimension (DCEE) is key to expressing emotions and generating the mental energy that supports the effective flow of the communication process. In this dimension, the emotional stance of S towards both the message and R is communicated. The concept of energy is also tied to the level of involvement of both interlocutors in the communication process and their ability to sustain it. This engagement is possible when the interlocutors are attentive and fully present during the communication (Manusov, 2020). Motivation to communicate also plays a significant role here (Morreale et al., 2015).

Within this dimension, S and R “provide” each other with mental energy, which regulates their communication behavior. As Matczak (2008) notes, the energizing function pertains to the role of emotions in mobilizing resources and prompting action. For DCEE to function effectively, the interlocutors must exhibit behaviors that are genuine and sincere. An attitude of openness, expressed through open, “warm” communication, facilitates this process (Nęcki, 1996). From the perspective of building a positive relationship, it is important to balance emotional expression and the energy invested in communication, by adjusting them to the interlocutor, the situation, the topic of conversation, and the desired goal. Authenticity in communication builds mutual trust, which is a crucial component of a positive working relationship. Trust between S and R, in turn, is key to EC.

The third dimension of communication, Collaboration and Common Activities, focuses on S and R engaging in activities that bring them together instead of creating divisions. This dimension entails reducing psychological distance to foster closer connections and better cooperation in the joint construction of the communication process. This is facilitated by behaviors directed towards the other person. It is important for S to actively participate in R's experiences, and vice versa. A key aspect of this dimension is the active interaction between S and R during the exchange of information and the co-creation of meaning. The sum of shared knowledge, beliefs, and assumptions – known as the common plane of understanding – is a prerequisite for meaningful interaction and joint activity (Clark, 1996).

DCCC is also strongly supported by developmental foundations. Tomasello (2005) notes that around 9–12 months of age, a child develops the ability to decode and understand communicative intentions during interactions with adults, as well as the ability to jointly focus attention on an observed object. This occurs within a “shared scene,” which refers to situations of collaboration and joint attention (Tomasello, 2002; Medeiros, 2021). As development progresses, it becomes increasingly possible to share perspectives on perception and understanding of reality, which is an important element in building a positive relationship (CPU).

Schaffer (2006) identifies reciprocity and intentionality as key factors for social exchange, which is also significant in establishing CPU. Reciprocity refers to the belief that interaction should be built through the active participation of both interlocutors, with their roles being coordinated and interchangeable. Intentionality, on the other hand, relates to the setting of communication goals and the planning of behaviors necessary to achieve these goals. The co-creation of the communication process by both S and R is the most important contribution of this dimension to building CPU.

The fourth dimension of communication involves the relationship between S and R. Communication requires the involvement of both interlocutors, leading to the formation of a unique relationship between them (Watzlawick et al., 1972). A relationship is defined as the way one person positions themselves in relation to another (Morreale et al., 2015). Watzlawick et al. (1972) distinguish between two types of relationships: symmetrical and complementary. A symmetrical relationship is characterized by equality and mutual reflection of behaviors, such as in the relationship between friends. In contrast, in a complementary relationship, one person's behavior is complemented by the other's; one person is necessary for the functioning of the complementary system. An example of this is the relationship between a doctor and a patient.

It is important to note that symmetrical and complementary relationships do not always arise from social roles or status, but can also stem from specific behaviors. For instance, a boss's lack of assertiveness in a situation that calls for it could undermine their authority and shift the relationship dynamic. However, it is worth emphasizing that rigidly adhering to a complementary relationship, especially when elements of a symmetrical relationship could be introduced, may not always be beneficial. A symmetrical relationship appears to better support the proportional contribution of S and R to the communication process and promotes the development of CPU.

In a study conducted by the author (2021), examining the relationship between DC and CPU, 60 participants (8 men and 52 women) were selected at random from a group of 126 individuals. The participants' ages ranged from 20 to 41 years, with an average age of 23.3 years and a standard deviation of 4.53 (median = 21 years). Verbal and non-verbal behaviors of the participants were recorded during a casual conversation using two cameras (one focused on S and the other on R), high-definition microphones, and a digital sound recorder.

To operationalize the explanatory variable – DC intensity – and measure it, six indicators for DCI, two indicators for DCEE, five indicators for DCC, and five indicators for DCR were used. For the explained variable, CPU, one composite indicator was employed (a detailed list of indicators and their descriptions can be found in the author, 2021, pp. 77–80). The duration of the communication process under analysis ranged from about 3 to 7 minutes. A second-by-second coding of the intensity of each of the 19 indicators for CD and CPU was applied (on a scale of 3-2-1-0). For example, in a 3-minute conversation, there were 19 indicators \times 180 seconds = 3420 raw entries, multiplied by 2 (for the two participants), resulting in 6,840 records for each pair of participants. The results were calculated for 30 pairs of participants.

To determine the strength of the relationship between the time distribution of CD intensity differences between S and R and the intensity of CPU, the Furr profile correlation coefficient (2008) was used. The strongest positive correlations were found between: DCC and CPU ($r = .535, p > .05$), DCR and CPU ($r = .464, p > .05$), DCEE and CPU ($r = .446, p > .05$), and finally, DCI and CPU ($r = .0250, p > .05$). The study (Frydrychowicz, 2021) on the relationship between DC, EC, and the building of CPU showed that in the context of a casual conversation, DCC plays the largest role in constructing

CPU, followed by DCEE, DCR, and finally, DCI. These results are somewhat surprising, as one might have expected DCI to dominate the creation of CPU. However, it turns out that agreeing upon and sharing the meaning of the information between S and R requires prior regulation of other dimensions, particularly DCC. Only after this regulation does DCI gain its appropriate significance in building CPU.

Effective communication between S and R occurs when they are able to achieve their intentions and related goals. Communication is effective when:

1. it is efficient, which means that both S and R use their knowledge, skills, communication abilities, and other social competencies; and
2. it is successful, which means that S and R reach the goal for which the communication takes place.

Domachowski (2020) argues that a behavioral indicator of effective communication is whether “the recipient of the message behaves according to the sender’s expectations, based on the appropriate message conveyed to them” (p. 33). Because communication is built together by S and R, and each person may perceive the interaction differently, they need a common plane of understanding. This shared space for co-creation – CPU – is what makes effective communication possible. Thanks to CPU, S and R can align their understanding of the conveyed information, determine what is significant, and define the core subject of the communication. In this sense, CPU is a prerequisite for effective communication. Therefore, achieving CPU can motivate S and R to take action based on their shared understanding and agreements about the issues discussed. In this context, CPU can be seen as an indicator of effective communication.

Conclusion

In response to the first research question – whether there is a relationship between the structure of communication (specifically DC) and CPU – the answer is yes. CPU is a rapidly changing platform, a component of communication, where the regulation and coordination of the communication process occur, including DC. By utilizing DC, interlocutors construct a message, agree on its meaning through CPU, and pursue the intentions that brought them to the communication process. The findings from the study on the relationship between DC intensity, EC and CPU suggest that DCCC has the largest impact on building CPU, followed by DCR, DCEE, and DCI. It is important to note that each of these dimensions conveys specific types of information. DCI conveys information in a literal sense, DCEE provides information on emotions and mental energy involved in the communication process, DCCC conveys information about the collaboration between the interlocutors, and DCR offers information about the relationship between S and R during communication. A competent communicator is able to identify essential information in each of these dimensions. They can also interpret the information received from R and use it as feedback to guide the ongoing communication process. Schramm (1971) stressed the role of feedback as a key element in communication in his seminal article *The Nature of*

Communication between Humans. The issue of feedback and its role in communication is also discussed in the context of teacher-student relationships (see Bąk, 2015, 2017).

In response to the second research question – whether there is a relationship between CPU and EC – it is important to emphasize that CPU can be interpreted in two ways:

1. as a platform for understanding that is continuously constructed and co-created by S and R during their communication. In this sense, CPU is seen as a process of creation; and
2. as the outcome of CP in which S and R participate, reaching a final agreement on the meaning of the message. In this interpretation, CPU is the final result or state of CP.

When examining the process of creating CPU during communication between S and R, the following stages can be identified:

1. Mutual sharing of information, knowledge, and experiences related to the topic of conversation.
2. Striving for full understanding of what the other person is saying and communicating.
3. Achieving shared meaning of the conveyed content, which results from the effort to jointly understand what is being said and communicated by the other person. (Stages 1–3 represent the active process of building CPU.)
4. Reaching a common conclusion between S and R regarding the topic of the conversation, determining the core of the issue being discussed.
5. Finalizing the creation of CPU by establishing contact. It is important to note that contact can and should be initiated from the very beginning of the process of building CPU, but Stage 5 represents its finalization.

The process of creating CPU leads to EC and facilitates establishing rapport with the interlocutor. Establishing contact – an outcome of EC – signals that the communicative goal, initially shaped by intent, has been successfully reached. As outlined in this article, CPU plays a crucial integrative role in bridging different perspectives and helping interlocutors align their interpretations and understanding of reality. CPU can be considered a “game-changer” for the quality and effectiveness of communication. Without it, interactions risk being one-sided or minimally reciprocal. With CPU, however, communication transforms into a truly interactive process—one where meaning is co-constructed, engagement deepens, and authentic connections are formed.

REFERENCES

- Bąk, O. (2015). Informacje zwrotne w szkole. Perspektywa nauczycieli i uczniów [Feedback in school: The perspective of teachers and students]. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 18(3), 85–100.
- Bąk, O. (2017). Styl wychowania a informacje zwrotne w komunikacji rodziców z adolescentami [Parenting style and feedback in parent-adolescent communication]. *Psychologia Rozwojowa*, 22(1), 47–58. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.17.003.6417>

- Bertalanffy von, L. (1984). *Ogólna teoria systemów* [General systems theory] (E. Wojdyło-Woźniak, Trans.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bręński, S. (2015). Wpływ prawdopodobieństwa fonotaktycznego na przetwarzanie języka [The influence of phonotactic probability on language processing]. *Psychologia Rozwojowa*, 20(1), 23–37. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.15.005.3477>
- Clark, H.H. (1996). *Using language*. Cambridge University Press.
- Condon, W.S. (1984). Une analyse de l'organisation comportementale. In J. Cosnier & A. Brossard (Eds.), *La communication non verbale* (pp. 31–70). Delachaux & Niestlé.
- Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annual Review of Psychology*, 64, 135–168. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-113011-143750>
- Domachowski, W. (1993). *Psychologia społeczna komunikacji niewerbalnej* [Social psychology of nonverbal communication]. Wydawnictwo Edytor.
- Domachowski, W. (2020). Efektywność komunikowania a efektywność porozumiewania się [Effectiveness of communication and effectiveness of understanding]. *Człowiek i Społeczeństwo*, 50, 31–46. <https://doi.org/10.14746/cis.2020.50.3>
- Fiske, J. (1999). *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem* [Introduction to communication studies] (A. Gierczak, Trans.). Wydawnictwo Astrum.
- Frydrychowicz, S. (1999). *Proces mówienia* [The process of speaking]. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Frydrychowicz, S. (2021). *Wymiary komunikacji. Klucz dostępu do efektywnej komunikacji interpersonalnej* [Dimensions of communication: The key to effective interpersonal communication]. Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Furr, R.M. (2008). A framework for profile similarity: Integrating similarity, normativeness, and distinctiveness. *Journal of Personality*, 75(5), 1267–1316.
- Grice, H.P. (1980). Logika a konwersacja [Logic and conversation] (B. Stanosz, Trans.). In B. Stanosz (Ed.), *Język w świetle nauki* [Language in the light of science] (pp. 91–114). Czytelnik.
- Heath, R.L., & Bryant, J. (2000). *Human communication: Theory and research*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Manusov, V. (2020). Foreword to special issue on enhancing interpersonal engagement: Concepts for optimal communication. *Atlantic Journal of Communication*, 28(1), 1–4. <https://doi.org/10.1080/15456870.2020.1684292>.
- Matczak, A. (2008). Do czego może być potrzebne pojęcie inteligencji emocjonalnej [What is the concept of emotional intelligence needed for?]. In J. Orzechowski & M. Śmieja (Eds.), *Inteligencja emocjonalna. Fakty, mity, kontrowersje* [Emotional intelligence: Facts, myths, controversies] (pp. 46–61). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Medeiros, C.A. (2021). Joint attentional scenes, stone tools, language, and event simulation. *Language and Communication*, 80, 39–55. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2021.05.004>
- Morreale, S.P., Spitzberg, B.H., & Barge, J.K. (2015). *Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza, umiejętności* [Communication between people] (P. Izdebska & D. Kobylińska, Trans.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nęcki, Z. (1996). *Komunikacja międzyludzka* [Interpersonal communication]. Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- Peterson, E., & Welsh, M.C. (2014). The development of hot and cool executive functions in childhood and adolescence: Are we getting warmer? In S. Goldstein & J.A. Naglieri (Eds.), *Handbook of executive functioning* (pp. 45–65). Springer Science + Business Media. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8106-5-4>
- Philips, S.U. (2007). Participant structure and communicative competence: Warm Springs children in community and classroom. In L. Monaghan & J.E. Goodman (Eds.), *A cultural approach to interpersonal communication* (pp. 378–395). Blackwell Publishing.

- Piaget, J. (1981). *Równoważenie struktur poznawczych* [The equilibration of cognitive structures] (Z. Zakrzewska, Trans.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Putko, A. (2008). *Dziecięca 'teoria umysłu' w fazie jawnej i utajonej a funkcje wykonawcze* [Children's 'theory of mind' in explicit and implicit phases and executive functions]. Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rizzolatti, G., & Craighero, L. (2004). The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience*, 27, 169–192. <https://doi.org/10.1146/annurev.neuro.27.070203.144230>
- Rostowski, J., & Rostowska, T. (2014). Rola systemu lustrzanych neuronów w rozwoju języka i komunikacji interpersonalnej [The role of the mirror neuron system in language development and interpersonal communication]. *Psychologia Rozwojowa*, 19(2), 49–65. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.14.011.2289>
- Schaffer, R.H. (2006). *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość* [Social development: Childhood and adolescence] (M. Białecka-Pikul & K. Sikora, Trans.). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Schramm, W. (1971). The nature of communication between humans. In W. Schramm & D.R. Roberts (Eds.), *The process and effects of mass communication* (pp. 3–53). University of Illinois Press.
- Schultz von Thun, F. (2005). *Sztuka rozmawiania. Analiza zaburzeń* [The art of conversation: Analysis of disorders] (P. Włodyga, Trans.). Vol. 1. Wydawnictwo WAM.
- Sztompka, P. (2016). *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej* [Social capital: The theory of interpersonal space]. Wydawnictwo Znak.
- Takamizawa, K. & Kawasaki, M. (2019). Transfer entropy for synchronized behavior estimation of interpersonal relationships in human communication: Identifying leaders or followers. *Scientific Reports*, 9, 10960. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-47525-6>
- Tomasello, M. (2002). *Kulturowe źródła ludzkiego poznawania* [The cultural origins of human cognition] (J. Rączaszek, Trans.). Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Tomasello, M. (2005). *Constructing a language*. Harvard University Press.
- Turner, J.H. (2002). *Face to face: Toward a sociological theory of interpersonal behavior*. Stanford University Press.
- Watzlawick, P., Helmick Beavin, J., & Jackson, D.D. (1972). *Une logique de la communication*. Édition du Seuil.
- Wu, S., & Keysar, B. (2007). The effect of information overlap on communication effectiveness. *Cognitive Science*, 31(1), 169–181. https://doi.org/10.1207/s15516709cog3101_7

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

The Role and Significance of Sound Design in Dramatherapy *Rola i znaczenie sound designu w dramaterapii*

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to explore and understand the significance of using sound desing in drama therapy.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research question is: How is sound desing used in dramatherapy, and what role does it play? To answer this question, the study employs hermeneutical analysis of theoretical and cognitive materials, combined with observation methods to examine the practical applications of sound desing.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The choice of this topic stems from my personal academic interests and the notable gap in existing literature. The collection of theoretical material and observations of sound desing applications in dramatherapy enriched the hermeneutical inquiry and enabled a novel contribution to the field of art therapy.

RESEARCH RESULTS: The analysis examines the creative and therapeutic roles of an original, innovative approach to sound desing in dramatherapy.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF THE RESEARCH: The implementation of sound desing in dramatherapy, which enhances the creative process for individuals, is innovative, interdisciplinary, and therapeutic. An additional contribution is the introduction of the research category of interactive symbolism, in which symbols create interactive and relational spaces. This research paves the way for further interdisciplinary study and analysis.

→ **KEYWORDS:** SOUND DESIGN, DRAMATHERAPY, ART THERAPY, CREATIVITY, INTERACTIVE SYMBOLISM

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem naukowym artykułu jest poznanie i zrozumienie znaczenia zastosowania *sound desingu* w dramaterapii.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy zawiera się w pytaniu: Jak przedstawia się wykorzystanie *sound desingu* w dramaterapii, jaką odgrywa on rolę? Metodami badawczymi

zastosowanymi w celu udzielenia odpowiedzi na postawione pytanie jest analiza hermeneutyczna zgromadzonego materiału teoriopoznawczego oraz obserwacja wydobywająca wymiar praktyczny nowatorskiego zastosowania *sound desingu*.

PROCES WYWODU: Podjęcie się poruszanej tematyki artykułu wynikające z zainteresowań własnych oraz braku literatury w tym zakresie zainspirowało mnie do prowadzenia badań dotyczących tejże problematyki. Zgromadzony materiał teoretyczny oraz obserwacja wdrożenia *sound desingu* do dramaterapii pogłębiły hermeneutyczny wymiar dociekań naukowych, co też umożliwiło udzielenie odpowiedzi na postawiony problem, wnosząc *novum* do dyscypliny naukowej, jaką jest arteterapia.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wynikiem analizy naukowej jest wskazanie roli twórczej i terapeutycznej zastosowanej własnej, nowatorskiej koncepcji *sound desingu* w dramaterapii.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Wdrożenie *sound desingu* do dramaterapii ma charakter innowacyjny, interdyscyplinarny i terapeutyczny oraz pogłębia proces twórczy człowieka. Jako dodatkowy innowacyjny element w tym procesie pojawiła się kategoria badawcza symbolizmu interakcyjnego, gdzie symbol buduje przestrzeń interakcyjną i intrarelacyjną. Prowadzone badania wymagają dalszej eksploracji obejmującej wielowymiarowość interdyscyplinarną.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** SOUND DESIGN, DRAMATERAPIA, ARTETERAPIA, TWÓRCZOŚĆ, SYMBOLIZM INTERAKCYJNY

Introduction

The study of the topic outlined in this essay stems from the author's personal interests as well as a notable lack of sufficient literature in the field. The author's original concept of sound desing, both as a method supporting therapeutic processes and as a tool boosting creativity, will be presented both in its theoretical foundations and practical applications. Accordingly, the goal of this article is to elucidate the role and significance of the sound desing concept in dramatherapy.

The British Association of Dramatherapists defines dramatherapy as follows:

Dramatherapy is a form of psychological therapy in which all of the performance arts are utilized within the therapeutic relationship. Dramatherapists are both artists and clinicians and draw on their training in theatre / drama and therapy to create methods to engage clients in effecting psychological, emotional and social changes (The British Association of Dramatherapists, n.d.).

This definition provides the basis for the central research question: What is the role and importance of incorporating sound desing into the dramatherapeutic process? Answering this question requires specific research methods, including hermeneutic analysis of theoretical elements and observation of creative development workshops. The concept of interactional symbolism, combined with Tony Buzan's mind mapping techniques

and the practical application of sound desing, helps make the therapeutic process more engaging and creative. These elements, which fall under the umbrella of art therapy, offer new ways to support self-expression and personal growth.

Given the broad scope of the subject matter, this article will provide an overview that includes defining key concepts such as sound, sound desing, interactional symbolism, and diegesis. Additionally, it delineates the stages involved in implementing the sound desing concept in therapeutic processes under observational study. These investigations have the potential to advance the field of art therapy, while their broader analysis may have implications for other scholarly disciplines.

Sound Design in Dramatherapy

Although sound is both intangible and imperceptible to the eye, it exists in an undeniably concrete way. In its natural state, sound comes into being only at the moment of its creation in a specific place and time, with air acting as its conduit. It cannot exist in a vacuum, though it can be transmitted via radio waves after undergoing conversion and subsequent decoding. Frederick Alton Everest explains the nature of sound as follows:

Sound can be defined as a wave motion in air or other elastic media (stimulus) or as that excitation of the hearing mechanism that results in the perception of sound (sensation). Which definition applies depends on whether the approach is physical or psychophysical. The type of problem dictates the approach to sound. If the interest is in the disturbance in air created by a loudspeaker, it is a problem in physics (2001, p. 1).

Both definitions of sound are relevant in this discussion, as the function of sound – central to the concept of sound desing employed in dramatherapy – covers not only the identification of its nature and methods of production and modification but also its impact on human perception. Considering the first of these areas, sound can be viewed as a carrier of vast amounts of information within its environment. For example, an analysis of recorded footsteps can reveal the direction and speed of movement, the type of footwear, the type of the surface being traversed, and even the walker's gender. Such encoded and decoded information offers fertile ground for exploring sound as a therapeutic tool.

Simultaneously, sound plays an integral role in multimedia applications, such as film and video games. Here, it performs one of its most crucial functions: creating immersive experiences that enhance the perception of alternate realities. As Paulina Bielez notes in the context of video games:

[Immersion] involves plunging the player into a virtual world and making them forget they are in an artificial environment. Sound effects, dialogues, and music add realism to gameplay and help orient the player within the action. The auditory environment immediately situates the player within the character's world. All virtual world sounds mirror the impressions

of the real world. Narration, whether through dialogue or voice-over, drives the story, while sound effects act as cues for the player. For example, certain sounds, such as the growls of characters (or monsters), can warn the player of impending danger (2017, p. 110).

This demonstrates that, despite being visually intangible, sound transforms reality that significantly influences human perception. Its application in therapy, according to Peter Hess:

can strengthen the entire body by stimulating lymphocyte production through vibration. This enhances verbal and non-verbal communication, improves perception, broadens interests, boosts creative abilities, and positively affects the quality of human experiences. These benefits can contribute to an individual's overall well-being, facilitating a "return to oneself" through its prophylactic and therapeutic applications (Kataryńczuk-Mania, 2020, p. 159).

As such, sound is key to supporting therapeutic processes. At this point, it is also worth considering sound's most prominent counterpart – silence. Attempting to define silence often leads to questioning its very existence. John Cage, the acclaimed American composer of contemporary music, famously dismissed the idea of absolute silence after entering an anechoic chamber – a soundproof, echo-free space. In the absence of external sounds, Cage noted, one becomes acutely aware of the noises emanating from within their own body: "we hear the rustling, throbbing, whooshing of our bodies, as well as incidental buzzings, ringings, and squeakings" (Ackerman, 1990, p. 191). For the purposes of this discussion, Cage's observation may remain a thought-provoking entry point for contemplating the inspiring power of silence in the sonic realm of human experience.

Beyond these properties and uses, there exists a dimension where sound is harnessed creatively. This dimension includes a novel concept developed by the author of this text, titled "Sound Design as a Tool for Fostering Creativity." Its main objective is to explore, understand, and enhance creativity as a means of supporting the therapeutic process, particularly in dramatherapy. Integrating this concept into drama sessions – where sound is integral to identifying problems and crafting solutions – involves four stages: an introduction, a theoretical component, practical exercises, and a concluding stage of discussion and reflection.

The first stage involves introducing the participants, learning about their interests and passions, and discussing their understanding of sound design. The session also provides an overview of the course structure. The main goal of this stage is to establish a rapport between the instructor and the participants. Additionally, it helps pinpoint areas for creative work, as the instructor gathers valuable insights about the participants, which can guide the creative process. Relaxation and concentration exercises are also part of this stage. As Kamila Witerska explains:

[...] such exercises have two purposes: to reduce the psychological and physical tension of the participants and to help them focus on the task at hand. Furthermore, they help create a supportive and collaborative environment, often referred to as the group's optimal working climate (Witerska, 2011, p. 18).

Preparing participants to engage with abstract ideas, take on dramatic roles, or experiment with improvisation is key to achieving this goal. Once the exercises are completed, participants are introduced to their first creative task: contemplating the nature of sound desing and defining it through a mind map of spontaneously written associations. Incorporating Tony Buzan's method at the start of the session supports the creative process by enabling efficient access to and updates of information within the mind map as the session progresses.

In education, mind maps

eliminate the stress and unhappiness caused by disorganisation, fear of failure and "writer's block". They free your associative "grappling hooks" to take in new information and ideas, thus enhancing creativity and originality [...] They put you in continuous control of the analytical and creative process (Buzan & Buzan, 2014, p. 181).

This process will also classify the various elements necessary for identifying problems that arise during the session, set clear objectives, and map out the steps to achieving them.

The second part of the session involves a theoretical review of sound desing in its various dimensions. The first aspect focuses on understanding the definition of sound desing, which describes it as

[...] the technical and creative process that goes into creating a sound mix. In film and television this includes combining diegetic and non-diegetic sounds and music effects to enhance the impact and meaning of the visuals. Many of the elements that combine in the final mix have to be sourced or created in post-production (Chandler & Munday, 2024).

This stage also explains the concept of diegesis. Derived from the Greek word meaning "narration," diegesis, as J. Ostaszewski explains:

[...] in the rhetorical tradition that began with Plato (*The Republic*) and Aristotle (*Poetics*), diegesis was contrasted with mimesis, or "imitation." Diegesis was seen as narrating events through storytelling with words, rather than representing them visually through imitation. [...] In film, diegetic sound includes character dialogue visible on screen or music coming from an on-screen or implied source (e.g., the car radio in *American Graffiti*), while non-diegetic sound refers to background music that accompanies the action and characters (2010, p. 104).

This definition helps participants understand the multi-dimensional nature of drama enhanced by sound and encourages them to view sound from different angles.

Getting acquainted with the concepts discussed above opens the door to a deeper appreciation of sound design and sets the stage for participants to immerse themselves in the auditory world of the theoretical section. This part of the program includes curated audiovisual examples, such as snippets of contemporary classical music in which composers weave elements of sound design into their work as a complementary technique. Additionally, the program features documentary films that illustrate the craft and legacy of acclaimed sound designers working in multimedia and digital spaces.

The journey continues with a hands-on introduction to the art of capturing, preserving, and transforming sonic material. Participants are shown the tools used for recording, taught the value of categorizing, organizing and naming collected sound samples, and guided through software that allows them to reach new levels of abstraction as they prepare for upcoming projects. Updating mind maps throughout this stage is showcased as a key practice that sharpens the creative processes. The theoretical segment concludes with a summary and a brief discussion, which ushers the participants toward the next stage of the program.

The third stage, the practical component, is the most extensive and immersive part of the program that draws all participants into an engaging creative process. It begins with stimulating the imagination – a key first step. The examples of sound design applications in interdisciplinary projects, introduced earlier in the theoretical segment, naturally act as sources of inspiration. As Scott Barry Kaufman explains,

Inspiration awakens us to new possibilities by allowing us to transcend our ordinary experiences and limitations. Inspiration propels a person from apathy to possibility, and transforms the way we perceive our own capabilities. [...] as recent research shows, inspiration can be activated, captured, and manipulated, and it has a major effect on important life outcomes (2011).

The transformation participants undergo after working with these examples can significantly enhance the creative process, shifting their focus from technical and workshop-oriented concerns toward uncovering the heart of dramatic performance. The path to this discovery requires stepping into roles that challenge participants to reimagine themselves and their relationship to the surrounding world. As Kamila Witerska remarks:

Drama [...] can act as a mirror, giving us the chance to discover who we are and to better understand our qualities. It holds immense power in helping us unveil and construct our identity. This process of self-discovery occurs actively – through action, reflecting on that action, and reinterpreting it. Drama compels us to act, to respond emotionally to situations and the people involved in them, and then invites us to analyze these actions and emotions, name them, and experiment with alternative responses and behaviors (2014, p. 19).

This immersive, hands-on approach brings participants closer to their inner creativity while guiding them toward both artistic and personal introspective discovery.

To illustrate how this concept works in practice, let me share a personal experience: in 2024, I conducted sound desing workshops at a music school for both elementary and advanced students. After completing the previously outlined stages, I introduced participants to an abstract exercise using dramatic techniques. I asked them to imagine themselves as their own musical instruments and fully embody these instruments as though they were absent from their human forms.

The first task was for participants to describe themselves as instruments, in as much detail as possible. Then, after a moment of reflection, they were asked to express the difficulties and frustrations they faced in musical performance, all while remaining in

character. This process opened the door to a conversation about a problem that, as it later turned out, was shared across the entire group. Most participants were grappling with technical obstacles during practice sessions, and struggles with motivation and consistency in their routines.

One notable outcome was how dramatically their shyness diminished. While earlier stages of the workshop revealed apprehension and fear of public speaking, adopting dramatic roles liberated them from those anxieties. It sparked a strong sense of community and collective engagement. Once the group had defined their shared problems, they began working together to devise solutions. During an energetic brainstorming session, participants suggested ideas such as building self-confidence, developing effective time-management strategies, and cutting back on passive activities.

The final step was translating these solutions into more sophisticated creative work. Participants moved into musical and sound-based activities that drew on regularly updated mind maps for guidance. In this setting, the role of symbols became particularly important. As Witekowska emphasizes:

The problems explored in drama, and the symbols it employs, must be grounded in a cultural context familiar to students. If teachers fail to account for socio-cultural factors when designing drama-based activities, the symbols or situations may lack meaning for the participants or even become incomprehensible (2014, p. 47).

During the workshop, the group reached a consensus: the sound that would symbolize their solution was the tone of “G.” Each participant found their own personal way to develop this musical phrase. As the activity progressed, and after analyzing the group’s abilities, the facilitator suggested exploring either classical or contemporary harmony to enhance the soundscape. The group chose the latter, agreeing that its mysterious and abstract quality was most suited to resolving their problem.

This demonstrates that dramatic action – stepping into dramatic roles – plays a key role in the creative process, not only in sound design but also in social interaction. All recorded sounds from the exercise were processed by the facilitator using editing software, in accordance with the participants’ ideas. Interestingly, when given options for sound processors, the group consistently gravitated toward more abstract approaches. The entire creative process was imbued with what the author defines as “interactive symbolism” – a novel concept in creative endeavors and community-building. The author explains this term as follows:

Interactive symbolism refers to the idea that a symbol creates a space for social interaction while also holding an intrarelational quality – a self-referential relationship. Unlike symbolic interactionism, which posits that society is built upon symbols, in interactive this premise is reversed: it is the symbol that constructs the community (Author, September 19, 2024).

This concept is highly relevant for contextualizing the significance of the workshop.

In the final stage, participants stepped out of their dramatic roles and reviewed the results of their work, particularly the sonic impression they had created. During the discussion, they were asked thought-provoking questions:

- Is our imagination limited?
- How important is teamwork?
- What does this experience contribute to my work and passions?

Their responses revealed an understanding of three interconnected relationships: between a performer and their instrument, between a teacher and a performer, and among members of a musical ensemble. Moreover, they placed themselves within these relationships and explored ways to apply what they had learned to their personal and professional lives.

Conclusion

In conclusion, moving through the key stages – introduction, theoretical discussion, practical exploration, conclusions, and reflections – has revealed the value of sound desing as a therapeutic technique in drama-based processes. The practical case study demonstrates how sound desing, as a tool for enhancing creativity, can extend beyond music into other areas of human activity. As John Cage famously said, absolute silence does not exist. When combined with Tony Buzan’s mind-mapping concept and the author’s proposed theory of interactive symbolism, sound desing could become a powerful catalyst for creativity in therapy. Therefore, its role in drama therapy emerges as valuable and promising. This study introduces two new perspectives: the author’s concept of sound desing in therapeutic processes and the notion of “interactive symbolism.” The observational method employed in analyzing the creative process within drama therapy offers fertile ground for further interdisciplinary research and may significantly contribute to the development of art therapy as a scientific discipline.

REFERENCES

- Ackerman, D. (1990). *A natural history of the senses*. Random House.
- Bieleś, P. (2017). Muzyka i dźwięk w grach komputerowych w kontekście wartości sztuki [Music and sound in computer games in the context of artistic value]. In J. Uchyła-Zroski & Z. Mojżysz (Eds.), *Sztuka i jej wartości* [Art and its values] (pp. 107–120). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- The British Association of Dramatherapists (n.d.) *What is dramatherapy?* <https://www.badth.org.uk/dramatherapy/what-is-dramatherapy>
- Buzan, T., & Buzan, B. (2014). *Mapy twoich myśli. Mindmapping czyli notowanie interaktywne* [The mind map book: How to use radiant thinking to maximize your brain’s untapped potential] (M. Stefaniak, Trans.). Wydawnictwo Aha!
- Chandler, D., & Munday, R. (2024). *A dictionary of media and communication*. Oxford University Press. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100519497>
- Everest, F.A. (2001). *The master handbook of acoustics* (4th ed.). McGraw-Hill.

- Kataryńczuk-Mania, L. (2020). Metoda Petera Hessa. Studium percepcji dźwięku w profilaktyce i terapii rodzinnej [The Peter Hess method: A study on sound perception in family therapy and prevention]. *Wychowanie w Rodzinie*, 23(2), 157–166.
- Kaufman, S.B. (2011, November 8). *Why inspiration matters*. Harvard Business Review. <https://hbr.org/2011/11/why-inspiration-matters>
- Ostaszewski, J. (2010). Diegeza [Diegesis]. In R. Syska (Ed.), *Słownik filmu* [Film dictionary] (p. 104). Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Witerska, K. (2011). *Drama, techniki, strategie, scenariusze* [Drama: Techniques, strategies, scenarios]. Wydawnictwo Difin.
- Witerska, K. (2014). *Drama, przewodnik po koncepcjach, technikach i miejscach* [Drama: A guide to concepts, techniques, and locations]. Wydawnictwo Difin.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

***Which Creativity to Take Seriously? Reflections
on the Creativity of People With Intellectual Disabilities
Którą twórczość traktować poważnie? Refleksje o twórczości
osób z niepełnosprawnością intelektualną***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: This paper aims to present the results of a study on the creativity of individuals with moderate intellectual disabilities.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem focuses on how selected individuals with moderate intellectual disabilities perceive creativity. The study employed the individual case method and used interviews to explore the participants' views on creativity.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The paper begins by clarifying key terminology related to creativity. It then outlines the research methodology, followed by the presentation and analysis of the collected data.

RESEARCH RESULTS: The data suggest that individuals with moderate intellectual disabilities perceive creativity similarly to those without intellectual disabilities. This is because the foundation of creative activity among the participants – like those without intellectual disabilities – rests on mechanisms such as understanding key concepts, motivation, and consideration of the opinions of their local environment.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS, AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: While this study cannot be used to generalize about creativity among people with intellectual disabilities, it offers an optimistic basis for future research involving a larger sample.

→ **KEYWORDS:** CREATIVITY, INTELLECTUAL DISABILITY, SPECIAL EDUCATION, ABLEISM, ART

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia wyników badań dotyczących twórczości wybranych osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest postrzeganie twórczości przez wybrane osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym. Posłużono się metodą indywidualnych przypadków oraz wybrano technikę wywiadu, by zbadać sposób postrzegania twórczości przez wybrane dorosłe osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym.

PROCES WYWODU: Artykuł rozpoczyna się od uściśleń terminologicznych dotyczących twórczości. Następnie przedstawiłem metodologię badań wraz z prezentacją i analizą zebranych danych badawczych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Zebrane dane sugerują, że badane osoby postrzegają swoją twórczość podobnie jak osoby bez niepełnosprawności intelektualnej. Podstawą bowiem twórczej działalności badanych osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym – podobnie jak osób bez niepełnosprawności intelektualnej – są mechanizmy rozumienia wybranych pojęć, motywacji i respektowania opinii środowiska lokalnego.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I IMPLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Opisane badanie nie może stanowić fundamentu generalizowania aspektu twórczości osób z niepełnosprawnością intelektualną, jednak daje optymistyczne podstawy do badań dotyczących twórczości osób z niepełnosprawnością intelektualną na większej grupie respondentów.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **TWÓRCZOŚĆ, NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA, PEDAGOGIKA SPECJALNA, ABLEIZM, SZTUKA**

Introduction

This article examines the notion of creativity as it pertains to selected individuals with intellectual disabilities. It aims to contest the hidden ableism that is often present in public spaces, particularly in societal perceptions of the creative contributions made by this population. Utilizing a case study methodology, this research investigates how individuals with intellectual disabilities experience creativity. The findings indicate that their engagement in creative processes is largely consistent with the experiences of individuals without intellectual disabilities.

Creativity in (Non)Creative Definitions

This article adopts Edward Nęcka's definition of creative work, which states: "The simplest way to define a creative product is as one characterized by the conjunction of two qualities: novelty and value" (2005, p. 13). Nęcka further explains that novelty and value should be considered in the context of the individual engaging in the creative process. A product deemed new and valuable by the creator may not necessarily be perceived as such by an observer, but this does not diminish its worth for the creator. As a result, a work validated by the creator's criteria must – according to this definition – be approved.

Margaret Boden provides additional insights into creativity, arguing that:

The most profound instances of creativity involve thinking about something that previously seemed unthinkable within the conceptual framework of the mind. An idea, once considered unattainable, can only emerge when the creator redefines or adjusts their prior style. This style may need refinement or even radical transformation making it possible to entertain ideas that were formerly unimaginable (2004, p. 6).

This new way of thinking about reality provides the foundation for asserting that the product of our creative efforts will be a unique work – a work that, in its essence, represents us – forming a structure in which we will find a part of ourselves (Mendecka, 2005, p. 28). During the act of creation, we draw from our emotional reserves, without which the work risks becoming inauthentic. It is this emotional dimension that serves as the glue without which creativity cannot be complete.

Nevertheless, creativity is not solely rooted in emotion; cognitive processes are equally essential. These mechanisms allow creative ideas to take shape in the mind before being transferred into the physical world. As Grażyna Mendecka notes, “Every properly functioning human mind is capable of creative activity, and in the creative process, ‘ordinary’ cognitive processes and mental operations are utilized in a unique way, distinct from routine cognition” (Mendecka, 2010, p. 7).

In Poland, two notable artists with intellectual disabilities are painter Nikifor Krynicki (Epifaniusz Drowniak), whose work has been exhibited at the Museum of Modern Art in Paris and the National Gallery of Art in Warsaw (Wolanin, 2022), and illustrator Paweł Garncorz, whose exhibitions have been featured at the Museum of the History of Katowice and the Silesian Museum (Skrzypczak-Szweda, 2023). Intellectual disability, as described in the ICD-11 classification, is defined as “as a group of etiologically diverse conditions originating during the developmental period characterized by significantly below average intellectual functioning and adaptive behavior” (World Health Organization, 2023). According to the World Health Organization, the minds of individuals with intellectual disabilities do not function at full capacity.

Given that creativity is often perceived as requiring an optimally functioning mind, it may seem implausible to consider the works of individuals with intellectual disabilities as genuinely creative – a conclusion that would be both unjust and overly narrow. Therefore, I suggest adopting a broader definition of human creative ability, where the functioning of the human mind – regardless of its level – is considered sufficient for the creative process to occur. This shift is important in the pursuit of full educational and social inclusion. As Marcin Wlazło asserts:

From the outset, the idea of inclusion has combined equalizing developmental and educational opportunities for all students with an emphasis on the importance of diversity. This diversity not only pertains to students’ needs but also the students themselves. In this sense, diversity relates to the identities of students, most of which are tied to individual characteristics that not only make them unique but are often the cause of unequal treatment, discrimination, marginalization, or exclusion (2023, pp. 47–48).

The above suggests that individuals with diverse developmental and educational needs (including those with intellectual disabilities) may face exclusion and marginalization due to their differences. In the context of creative activity, there is a legitimate concern that the creative work of individuals with intellectual disabilities may be overlooked or marginalized specifically because of their disability.

Educational and rehabilitative institutions in Poland are increasingly offering activities that incorporate art therapy, which I view as a promising step toward comprehensively recognizing and supporting the development of individuals with diverse needs. However, there are concerns about the presence of hidden ableism, which often manifests in these institutions through the marginalization of the creative work of individuals with intellectual disabilities. The result of such hidden ableism may include the “regular” belittling of their creative output, pointing out perceived imperfections or questioning that the public would appreciate their work. Often, individuals with intellectual disabilities do not have the opportunity to showcase their creations without assistance in promoting them.

I would also like to stress the significance of recognizing the distinction between what is truly creative and what is deemed creative only through the eyes of a therapist. The works of individuals with disabilities, like those of people without disabilities, may simply not be masterpieces. The fear of excluding or marginalizing an artist should not lead to the assumption that a work is remarkable solely because it was created by a person with a disability (Wojciechowski, 2013a, 2013b, 2015–2016). In conclusion, I want to underscore the need for critically reexamining the concept of creativity, suggesting that it be anchored in a process achievable by a functioning human mind. A more inclusive understanding of creative activity could help counter the persistence of hidden ableism, which, regrettably, remains present in educational and rehabilitative institutions in Poland.

Research Methodology

The research project discussed in this article focuses on the creativity of individuals with moderate intellectual disabilities. The purpose of the study was to explore how selected individuals with moderate intellectual disabilities perceive creativity. I identified the research problem by posing the following question: *How do individuals with moderate intellectual disabilities perceive creativity?* This main research question was further clarified through specific sub-questions:

- How do the participants understand concepts related to creativity?
- What motivates the participants to engage in creative activities?
- How do participants perceive the local community’s reception of their creative work?

To carry out the project, I employed a qualitative research method, specifically the case study approach. The research technique used was the interview, and the tool was a structured interview questionnaire (Pilch & Bauman, 2001).

The study was conducted in 2023 and involved two adults with moderate intellectual disabilities, both of whom have full legal capacity and are clients of a Day Care Center

in the West Pomeranian Voivodeship. The county where the Day Care Center is located has a population of approximately 60,000. The Day Care Center was randomly chosen for the study, while the participants were selected through purposeful sampling.

The first participant is a 20-year-old male with moderate intellectual disability (referred to as Participant 1), and the second is a 34-year-old female with moderate intellectual disability (referred to as Participant 2). Both participants communicate verbally, and their speech is fully comprehensible to listeners. The interviews were conducted individually in a private room, without the presence of third parties.

Analysis of Research Results

In this section, I present the results of my research, grounded in the methodology outlined above. The collected data is shown in Tables 1 and 2.

Table 1. Transcript of Interview #1

1	What is art?	Art is, for example, what I do. Art is creating songs... I mean... it's creating... I don't really know how to define it.
2	What is artistic?	Artistic? Well, I could be artistic because I post new content on TikTok almost every day. And when I'm really focused, I can do it every hour.
3	What types of artistic activities do you know?	Um, music, drawing, technical stuff, mechanical, pottery with clay.
4	Which one do you do?	The first one and mechanical.
5	And what do you do in mechanical art?	Uh... Sometimes I have to tighten some screws.
6	What is creativity?	Creativity is when you create something, especially if you enjoy it – like making a statue out of clay or something. Or... I don't know, something related to facial expressions.
7	Are you a creator?	Kind of, since I do create some stuff.
8	How many videos do you have on TikTok?	About a hundred.
9	You create some stuff? It sounds like you create a lot.	I started about a week or two ago, around two Saturdays back. I noticed people were watching my videos, so I just kept making more.
10	Why do you create?	Out of boredom, for example. When people watch and like my stuff, it motivates me to keep going.
11	What do you create about?	For example...well... about friendship, or how I cheated fate when I had an accident.
12	What does creating give you?	Uh... Fans.
13	How do you create your lyrics and music?	I look for some beats and sing to them. If they're not good, I keep searching.
14	Do you do everything on your phone or computer?	On my phone.
15	And you record on your phone too?	Yep.

16	How do your friends react to your work?	Well, they used to have a bad opinion of me. But I don't really care what they think. If they think poorly of me, I just don't care about their feelings.
17	How does your family react to your work?	Pretty well.
18	What about your fans?	When I met some friends at my grandma's, they asked when I'd be posting my next video. That motivated me, you know. If they want it, I'll release it.
19	Do you think other people should try creating?	Yeah, they should try. If it doesn't work out, then it doesn't work out.

Own source.

Table 2. Transcript of Interview #2

1	I heard you're an artist?	I like to sing. I even sang at a ten-year anniversary recently. I just can't stop lately.
2	Do you know what art is?	Art? Art can be found in acting... or books.
3	And your favorite art is music, right?	Not only – I used to attend a theater club. We performed with my group at school. I even played Mrs. Dobrójska once. I still remember the lines – sometimes I hear them in my head.
4	What is artistic activity? What does it make you think of?	Organizing something related to art.
5	Do you participate in any music activities here at the Center?	We have classes with Karolina, ¹ – she sings and plays her ukulele. I recently sang at the Dignity Day event while she played a song from the <i>Męskie Granie</i> festival.
6	What about at home?	At home, I just sing by myself. I love songs from cartoons – they're my biggest weakness. My favorites are from <i>Pocahontas</i> and <i>The Little Mermaid</i> . Yes, <i>Colors of the Wind</i> and <i>Part of Your World</i> – they're such powerful songs and I love how they let me really show off my voice.
7	Why do you sing?	Because I like it.
8	Does singing give you anything else?	Joy. And sometimes I can show that I can have moods too. Like if I wanted to sing Chylińska's song, like I'm having a bad day, but it's not really true – just for fun.
9	When you sing at home, do you sing for yourself, or do others hear you?	Sometimes they hear me – mostly my mom from the other room. I once even officially sang for her. I recorded a birthday music video for her with Luiza's help. I sang <i>Letter to Mom</i> , and we made a music video.
10	What is creativity?	It's when we create something.
11	Are you a creator?	I don't think so. But I can dream about creating something original in my mind.

¹ For the purposes of this article, the names of the Center's employees have been changed.

12	You mentioned making the video for your mom – isn't that creativity?	It was a one-time thing, but maybe – it moved me to tears when I watched it. I didn't expect it to turn out so well. When my mom watched it, she didn't say anything, just went quietly to her room (feels emotional). I even showed it to the girls – I was shaking. I felt really strong emotions. Like standing on stage – you sing, and suddenly you feel your legs trembling, you feel hot, but in the end, you're happy.
13	Let me ask again – are you a creator?	Maybe I am, after all (smiles).
14	Do you do anything else that could show you're a creator, maybe here at the Center?	Hmm... maybe... We sometimes make things out of clay in the upstairs workshop with Marta.
15	And do you think that's creativity?	It is. Or out of felt in the next room with. Kasia – we're all creators... they help us try to make something ourselves. There's some satisfaction in it.
16	How do your friends react to your creativity?	That depends – I'd have to tell you more off the record.
17	You don't have to share if you don't want to – no problem.	Some of them like it.
18	How does your family react to your creativity?	Positively. My mom started crying once.
19	When she watched that music video?	No, it was something else. I once sang the song <i>Easily Burnt</i> . I was going to Szczecin for a performance. She cried, and I didn't expect her to.
20	How did you react to that?	I took it as a compliment. She started hugging me, saying she wouldn't let go of me. She calls me her little singer – probably because I'm short (laughs).
21	Why did you decide to become a creator?	I wanted to see what it's like – to experience it myself.
22	What motivates you to keep doing it?	There are people who motivate me. And positive thoughts.
23	Do you think everyone should try creating?	Yes.
24	Why?	To stop feeling sad – it brings joy. And to focus on something positive.

Own source.

How Respondents Understand Concepts Related to Creativity

Creativity is commonly defined as “the act of creating something, especially works of art” (SJP [Polish Language Dictionary], n.d.c). When asked to explain this term, the respondents provided answers that were largely in line with the official definition. Their responses suggest that the participants' understanding of creativity is generally consistent with the formal explanation found in the relevant literature. In the *Polish Language Dictionary*, the term *art* is described as “a field of artistic activity distinguished by its aesthetic values; also: the products of such activity” (SJP [Polish Language Dictionary], n.d.b).

While respondents were unable to articulate a general definition of art, they referred to specific activities that are components of the officially accepted definition.

The final question concerning creativity was designed to elicit the respondents' understanding of artistic activity and artistry. The word artistic is defined as "related to art or an artist; possessing artistic qualities" (SJP [Polish Language Dictionary], n.d.a). Respondent 1 described himself as artistic, which I take to be a sign of high self-esteem and satisfaction with his creative work. Respondent 2 associated artistic activity with organizing art-related events, which I believe closely reflects the official definition of the term. Based on these findings, I conclude that the participants in this study understand concepts related to creativity in a manner that closely mirrors the formal definitions.

What Motivates the Respondents to Engage in Creative Activities?

The starting point for further analysis is the respondents' perceptions of their own creativity. Respondent 1 confidently affirmed this belief, citing the presence of a creative process in his life as sufficient evidence of being a creator. In contrast, Respondent 2 did not initially express such certainty. However, after reflecting on and recalling her own creative works, she shifted her view and began to see herself as a creative person, with noticeable satisfaction in this realization.

Individuals with moderate intellectual disabilities may need support in daily situations to bolster their self-esteem. In my view, conscious engagement with different forms of art can contribute to this process. Creating work that is product-oriented requires proper motivation. The widely accepted principle of autonomous creativity states: "People are more creative when they feel intrinsically motivated – by interest, enjoyment, and challenges in the work itself, rather than by external pressures or rewards" (Szmidski, 2005, p. 117). Motivation can be divided into two types: intrinsic and extrinsic. Alicja Gałązka differentiates between the two by stating:

Intrinsic motivation is an autotelic activity, pursued and continued primarily for its own sake, for the action itself, rather than for its consequences. Extrinsic motivation, on the other hand, is driven by the external outcomes of the activity (recognition, money, etc.)" (Gałązka, 2002, p. 16).

For Respondent 1, the motivation to engage in creative activities comes primarily from external factors – specifically, the opinions of others. This feedback is often measured through "likes," with a higher count indicating greater public interest in the creator's work. Respondent 1 independently creates music using software on his mobile phone and shares it on a popular online platform. Marek Krajewski and Filip Schmidt note that "the artist's role is validated through non-institutional recognition, a sense of being needed, or simply by observing responses to their work" (Krajewski & Schmidt, 2017, p. 92). Respondent 1's perspective aligns closely with this observation.

Respondent 2, on the other hand, derives motivation for creative activities primarily from internal factors, particularly the emotions that accompany these actions. Joy, satisfaction, self-worth, and happiness are the driving forces behind her engagement in creative work. Additionally, Respondent 2 is also motivated by external factors, particularly the recognition of their work by other people – those close to her. This recognition mirrors what Krajewski and Schmidt describe as the artist's need for validation through the approval of their community (Krajewski & Schmidt, 2017). In conclusion, the second research question has been answered. Individuals with intellectual disabilities utilize similar motivational mechanisms as those typically observed in individuals without intellectual disabilities – both intrinsic and extrinsic motivations influence their creative endeavors.

How is the Creative Work of the Respondents Perceived by Their Local Community?

The final aspect examined in this study is the perception of the respondents' creative work by their local community, according to their own opinions. As previously mentioned, this perception plays a significant role in motivating creative individuals. I would like to emphasize the importance of the local community's acceptance of a creative potential as a critical factor in human development (Skibska, 2012). Respondent 1 reported that the local community generally responded indifferently to his creative work, though he personally felt unaffected by this lack of interest. Respondent 2 expressed similar skepticism about the community's reaction but chose not to elaborate further on the matter.

When asked about their family's reactions to their creative endeavors, both respondents described them as positive. Respondent 2, in particular, noted that her family's encouragement is highly significant and serves as a major source of motivation. The respondents' experiences suggest that the local community's reception of their creative work is mixed. While peer responses were not always positive, both respondents received supportive feedback from their families, which I believe plays a vital role in nurturing their creative potential (Mendecka, 2008).

The study data suggest that the local community's reactions to the creative work of individuals with intellectual disabilities, as perceived by the respondents, are similar to the responses received by individuals without intellectual disabilities. Creative individuals, regardless of ability, must account for differences in their audience's aesthetic preferences, which can lead to varying reactions to their work. In conclusion, the main research question has been addressed through several detailed sub-questions: the respondents' understanding of concepts related to creativity, their motivation for engaging in creative activities, and their perception of how their work is received by the local community. The findings suggest that the way individuals with moderate intellectual disabilities perceive creativity is largely similar to that of individuals without intellectual disabilities.

Conclusion

The research data presented in this article were gathered from only two respondents, which inevitably limits the extent to which the findings can be generalized. However, these insights may still provide valuable observations that merit further investigation with a larger participant pool. The analysis highlights the potential to address hidden ableism within educational and rehabilitative institutions. This implicit form of discrimination often influences how the creative work of individuals with intellectual disabilities is perceived, contributing to their exclusion from being recognized as “authentic” creators solely due to their intellectual disabilities. The purpose of this text is not to argue that individuals with intellectual disabilities should automatically be labeled as “creative” based on specific traits. Instead, it seeks to encourage critical reflection on the potential presence of hidden ableism in educational and rehabilitation settings. Acknowledging this bias is an essential step toward addressing and ultimately eliminating it.

REFERENCES

- Boden, M. (2004). *The creative mind: Myths and mechanisms*. Routledge.
- Gałązka, A. (2002). Spór o motywacyjne źródła twórczości [The debate on the motivational sources of creativity]. *Chowanna*, 45(2), 8–36.
- Krajewski, M., & Schmidt, F. (2017). Co to znaczy być artystą/artystką? [What does it mean to be an artist?]. *Kultura i Społeczeństwo*, 61(1), 69–97.
- Mendecka, G. (2005). Twórczość a rozwój człowieka w biegu życia [Creativity and human development across the lifespan]. *Psychologia Rozwojowa*, 10(4), 23–34.
- Mendecka, G. (2008). Rodzina jako środowisko stymulujące aktywność jednostki [The family as an environment stimulating individual activity]. *Studia Pedagogiczne Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego*, 17, 139–144.
- Mendecka, G. (2010). Wprowadzenie [Introduction]. In G. Mendecka (Ed.), *Oblicza twórczości* [Faces of creativity] (pp. 7–12). University of Silesia Press.
- Nęcka, E. (2005). *Psychologia twórczości* [Psychology of creativity]. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pilch, T., & Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych* [Principles of pedagogical research]. Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Skibska, J. (2012). Środowisko rodzinne jako czynnik warunkujący rozwój dziecka [The family environment as a factor conditioning child development]. In K. Feruga, A. Ostrowska-Knapik, & R. Wojtoń (Eds.), *Przekraczanie granic II* [Crossing boundaries II] (pp. 109–117). Verbum.
- Skrzypczak-Szweda, M. (Director). (2023, November 2). SuperJednostka [TV series episode]. In G. Cięciwa (Production Manager), *Calkiem niezła historia*. Telewizja Polska S.A. https://regiony.tvp.pl/73861444/02112023?fbclid=IwY2xjawldf7lleHRuA2FbQlxMAABHXqqpmb1yafue0lGoTVOBEoTCjUVY2_Bq-PaTw8YurwlRenl8csLaSh-LA_aem_YwtolJFip9cPJCe4FPNlhg
- Słownik języka polskiego [Polish language dictionary]. (n.d.a). Artystyczny [artistic]. In Słownik języka polskiego PWN. Retrieved December 6, 2023 from <https://sjp.pwn.pl/sjp/artystyczny;2441413.html>
- Słownik języka polskiego [Polish Language Dictionary]. (n.d.b). Sztuka [art]. In Słownik języka polskiego PWN. Retrieved December 6, 2023 from <https://sjp.pwn.pl/sjp/sztuka;2527254.html>

- Słownik języka polskiego [Polish Language Dictionary]. (n.d.c). Twórczość [creativity]. In Słownik języka polskiego PWN. Retrieved December 6, 2023 from <https://sjp.pwn.pl/slowniki/tw%C3%B3rczo%C5%9B%C4%87.html>
- Szmidt, K. (2005). *Pedagogika twórczości* [Pedagogy of creativity]. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wlazło, M. (2023). Inclusive internationalisation. *The DITE trainer's manual: Diverse internationalisation of teacher education*. <https://dite.usz.edu.pl/the-dite-trainers-manual-is-ready/>
- Wojciechowski, A. (2013a). Agatologiczna perspektywa pedagogiki specjalnej [Agatological perspective of special pedagogy]. *Niepełnosprawność*, 10, 42–51.
- Wojciechowski, A. (2013b). Piękno jest wyrazem ludzkiej godności [Beauty is an expression of human dignity]. *Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne*, 3(4), 393–397.
- Wojciechowski, A. (2015–2016). Mały umysł? Mała dusza? [Small mind? Small soul?]. *Czasopismo Pedagogiczne*, 1–2, 95–115.
- Wolanin, Z. (2022). *Nikifor*. Bosz.
- World Health Organization. (2023). Disorders of intellectual development. In *ICD-11 for mortality and morbidity statistics*. <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/605267007>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Sylvia Michałowska

<https://orcid.org/0000-0003-4504-910X>
Uniwersytet Szczeciński, Polska
University of Szczecin, Poland
sylvia.michalowska@usz.edu.pl

Agnieszka Samochowiec

<https://orcid.org/0000-0001-9783-7234>
Uniwersytet Szczeciński, Polska
University of Szczecin, Poland
agnieszkasamochowiec@gmail.com

Jakub Huboda

<https://orcid.org/0009-0002-8364-5981>
Komenda Wojewódzka Policji w Szczecinie, Polska
Provincial Police Headquarters in Szczecin, Poland
huboda@tlen.pl

<https://doi.org/10.35765/hw.2025.2469.15>

Data zgłoszenia: 10.05.2024

Data akceptacji: 30.01.2025

Data publikacji: 31.03.2025

***Tryb i brutalność gier elektronicznych
a poziom agresji u graczy***
***The Mode and Brutality of Electronic Games and the Level
of Aggression Among Players***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this study was to answer the question of whether violence and selected mode (online vs offline) of video gaming may affect the level of aggression in the players.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research was conducted within two stages and it was the Quasi – Experiment. Three equal sub-groups of participants took part in it; they were divided according to their video game preferences. On the he first stage the participants were asked to complete the Buss-Perry Aggression Questionnaire. The second stage took place after three months on gaming and it covered refilling the same questionnaire This semi-experimental study comprised – 45 men (75%) and 15 (25%) women.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: 1. Introduction to the topic of online and offline computer games. 2. Presentation of the state of scientific research on the positive and negative consequences of playing games. 3. Description of the experiment's methodology. 4. Presentation and discussion of the results. 5. Distinction between the impact of game mode (online) and the degree of its violence on the level of aggression in players.

RESEARCH RESULTS: There was no increase in the follow-up aggression scores in the group playing violent games offline, as opposed to the online gamers. Very similar levels of aggression

increase were observed in online players of both violent and non-violent games. Aggression levels increased in online gamers regardless of the games' brutality, while in the offline group, no significant changes between baseline and endpoint aggression statistical assessments were recorded.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: Our results indicate that video gaming mode (online vs. offline) may mediate the effect of the level of brutality on the increase of aggression and suggest little effect of violent video games on increased aggression in the population of gamers. These conclusions can be used in preventive and educational strategies including limiting playing computer games.

→ **KEYWORDS:** **GAMES, ONLINE VIDEO GAMES, OFFLINE VIDEO GAMES, AGGRESSION, BRUTALITY**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem niniejszego badania było udzielenie odpowiedzi na pytanie o to, czy granie w brutalne gry wpływa na poziom agresji u graczy oraz zweryfikowanie znaczenia wybieranego przez graczy trybu (online lub offline).

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Badanie składało się z dwóch etapów i miało charakter quasi-eksperymentu. Uczestniczyły w nim trzy równe podgrupy, podzielone ze względu na preferowany rodzaj gry. Pierwszy etap polegał na wypełnieniu kwestionariusza agresji Bussa i Perry'ego. Etap drugi nastąpił po trzech miesiącach i polegał na ponownym uzupełnieniu tego samego kwestionariusza. Grupę badaną stanowiło 60 osób – 45 mężczyzn (75%) i 15 (25%) kobiet.

PROCES WYWODU: 1. Wprowadzenie w temat gier komputerowych online i offline. 2. Ukazanie stanu badań naukowych w zakresie pozytywnych i negatywnych konsekwencji grania. 3. Opisanie metodologii eksperymentu. 4. Przedstawienie oraz omówienie wyników. 5. Wyodrębnienie znaczenia trybu gry (online), a nie stopnia jej brutalności dla poziomu agresji u graczy.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Stwierdzono brak wzrostu agresji w grupie grającej w brutalne gry offline przy wzroście poziomu agresji dla grupy grającej w brutalne gry online. Niezależnie od poziomu brutalności w grupach online poziom agresji wzrastał, a w grupie offline nie uległ statystycznie istotnej zmianie.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Otrzymany wynik może wskazywać na tryb gry jako mediatora różnicującego grupy, a także na niewielki wpływ poziomu brutalności na wzrost agresji. Wnioski te wykorzystać można w strategiach profilaktycznych i wychowawczych obejmujących ograniczanie grania w gry komputerowe.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **GRY, GRY ONLINE, GRY OFFLINE, AGRESJA, BRUTALNOŚĆ**

Wstęp

Interaktywne programy komputerowe, których celem jest dostarczanie rozrywki, nazywane grami komputerowymi miały swój początek w latach 80. XX wieku. W latach 90. rozwój technologii sprawił, że gry komputerowe stały się produktem masowym (Kluska, 2008). Uruchomienie dostępu do Internetu umożliwiło uczestniczenie w grach z udziałem innych osób bez ich fizycznej bliskości (online). Atrakcyjność tej rozrywki dodatkowo wzmacniała możliwość rywalizacji z dużą liczbą graczy. Uczestnik nie był w stanie przewidzieć reakcji przeciwnika, bo nie był nim skomplikowany program komputerowy reagujący schematycznie, ale człowiek, którego zachowania mają nieograniczony repertuar. W grach online wprowadzono elementy rywalizacji i szanse tworzenia antagonistycznych drużyn. Dodatkowo umożliwiono graczom wchodzenie w interakcje także po zakończeniu rozgrywki poprzez przynależność do internetowych klubów czy forów dyskusyjnych.

Gry online oraz ich nieinternetowe odpowiedniki nie są jednak tożsame. Mariusz Jędrzejko (2011) uważa, że kiedy w grach sieciowych człowiek walczy z człowiekiem, a sukcesem jest pokonanie, a więc często zabicie przeciwnika, uruchamiają się odmienne mechanizmy przeżywania niż w grach offline. Gry online są formą poznawczej rozrywki (Lee i in., 2016), która jest nie tylko łatwo dostępna i ekonomiczna, ale zapewnia anonimowość, co w sytuacjach rywalizacji pozwala na ochronę ego przed konfrontacją z własnymi słabościami w sytuacji przegranej, a osobiste zaangażowanie ma wpływ na przebieg wydarzeń w grze, czyli tak zwany *gameplay* (Cole i in., 2003).

Wielu graczy czerpie ze swojej aktywności korzyści o charakterze psychospołecznym, takie jak uczucie radości i satysfakcji czy realizacja potrzeby osiągnięć, przynależności oraz przyjaźni (Sublette i Mullan, 2012). W analizach Magdaleny Kowal i współpracowników (2021) wskazano wręcz na korzyści dla zdrowia psychicznego związane z używaniem gier komputerowych, takie jak łagodzenie objawów depresji i lęku. Badania Rachel Kowert, Emese Dormahidi i Thorstena Quandta (2014) wykazały, że emocjonalnie wrażliwe osoby wykorzystują przestrzeń gier internetowych inaczej niż osoby mniej wrażliwe i zgłaszają różnice w swoich przyjaźniach internetowych. Sugeruje to, że gry online mają potencjał i mogą być społecznie użyteczne. Jednocześnie Francesca Gioia, Gianluca Colella i Valentina Boursier (2022) przeprowadzili metaanalizę sugerującą, że osoby z lękiem społecznym mogą postrzegać gry online jako bezpieczniejsze środowisko niż naturalne interakcje twarzą w twarz, co predysponuje je do tzw. problematycznego grania. Wnioski te pokazują, że chociaż gry online są w stanie złagodzić objawy psychopatologii czy też zredukować emocjonalny dyskomfort, to mogą stanowić też formę nieadaptacyjnej strategii radzenia sobie.

Oprócz brutalnej oprawy gry online oferują szybką rozgrywkę przepęlną bodźcami. Ponadto charakteryzują się brakiem przewidywalności. Badania wykazały, że gry te mają wpływ na rozwój poszczególnych aspektów postrzegania, między innymi śledzenia przestrzennego oraz centralnych i peryferycznych umiejętności uwagi. Jeżeli gracz musi nieustannie skanować ekran w poszukiwaniu małych zmian, mogących na przykład sygnalizować przeciwnika, a później skupiać na nich swoją uwagę, to rozwinię

umiejętności uwagi i postrzegania (Gentile i in., 2011). Analizy z udziałem dzieci i młodzieży potwierdzają, że gry pozytywnie wpływają na funkcje wykonawcze, pamięć, funkcje poznawcze, w tym elastyczność poznawczą (Zioga i in., 2024). Doniesienia z badań wyraźnie wskazują, że uczestnictwo w grach wideo stanowi skuteczny trening funkcji poznawczych (Smith i in., 2020; Choi i in., 2020; Martinez i in., 2023).

Jedną z najbardziej ugruntowanych opinii jest przekonanie o związku pomiędzy częstotliwością i intensywnością grania a wzrostem poziomu agresji. Testując tę hipotezę, wskazuje się m.in. na fakt, że brutalne gry nagradzają niemoralne zachowania (np. kradzież samochodu czy zabicie przeciwnika pozwalają na zdobycie dodatkowych punktów), co może skłonić uczestnika do przekonania, że niemoralne zachowania, w tym agresja, są w jakimś stopniu opłacalne (Teng i in., 2019). Jest to spójne m.in. z analizami Shao i Wang (2019), które pokazały, że istnieje dodatnia korelacja między graniem w brutalne gry a agresją nastolatków. Jednocześnie w badaniach tych zwrócono uwagę na znaczenie rodziny, która może modyfikować relację pomiędzy graniem w brutalne gry a poziomem agresji. Autorzy odwołali się również do innych badań (Fikkers i in., 2017), wskazując, że kontrola rodziców jest powiązana z redukcją agresywnych zachowań, podczas gdy niekonsekwentna kontrola wiąże się ze wzrostem agresywnego zachowania poprzez ekspozycję na przemoc w mediach. Wiele innych analiz, w tym badań eksperymentalnych, ukazuje, że krótka i kontrolowana ekspozycja na brutalne gry nie wzmacnia zachowań agresywnych (Lengersdorff i in., 2023). Badania sugerują jednak, że korelacja pomiędzy graniem a poziomem agresji może pozostawać w związku z czasem, jaki gracze poświęcają tej aktywności. Jedna z nowszych metaanaliz (AlHazzaa i in., 2023) dowiodła, że dłuższy czas spędzony na graniu jest istotnie powiązany z większym ryzykiem zachowań agresywnych. W USA zrealizowano podłużny, trwający 8 lat projekt, którego celem było sprawdzanie, w jaki sposób granie w brutalne gry może być powiązane z agresją, uwzględniając także inne czynniki ryzyka. Dowiedziono, że granie w brutalne gry prawdopodobnie zwiększało agresję bardziej u tych osób, które zmagaly się z innymi problemami i miały niskie umiejętności regulacji emocji (Coyne i in., 2023). Sugeruje to istotne znaczenie interwencji nie tyle ograniczających zaangażowanie w gry, co wychowawczych, skupionych na rozwijaniu strategii radzenia sobie ze stresem i napięciem. Eseadi i współpracownicy (2020) wskazują wprost, że to rodzice powinni przyjąć odpowiedzialność za to, w jaki sposób używanie gier oddziałuje na ich dzieci.

Niejasności oraz potrzeba weryfikacji wielu hipotez doprowadziła do wyodrębnienia przedmiotu badań opisywanych w niniejszej pracy.

Materiał i metoda

Podstawowym celem badania było określenie wpływu brutalności i trybu gry na poziom agresji graczy. Podjęto próbę określenia poziomu agresji graczy przed i po ekspozycji na gry w zależności od ich rodzaju i trybu (online i offline).

W badaniu zastosowano kwestionariusz agresji Bussa i Perry'ego w wersji Amity (Aranowska i in., 2015). Kwestionariusz zawiera 29 pytań zaprojektowanych do pomiaru tendencji agresywnych (zarówno agresji fizycznej, jak i słownej), a także gniewu i wrogości. Zadaniem osoby badanej było nadawanie rang w 5-stopniowej skali, gdzie 1 oznaczało „zupełnie do mnie nie pasuje”, a 5 – „całkowicie do mnie pasuje”. W analizie czynnikowej wyodrębniono cztery cechy: agresję fizyczną, słowną, gniew, wrogość. Pozycje dotyczące agresji w konstrukcji narzędzia obejmują głównie agresję bezpośrednią. W projekcie wykorzystano także ankietę autorską, pozwalającą na kategoryzację brutalności gier. Zawierała ona 5 tytułów uznanych za brutalne zgodnie z rankingiem IGN (*Imagine Games Network*). IGN jest internetowym amerykańskim serwisem informacyjnym skupiającym się głównie na grach komputerowych oraz platformach dystrybucji cyfrowej. W konstrukcji ankiety uwzględniono również oceny rankingu PEGI (*Pan European Game Information*). Zadanie osób badanych polegało na dokonaniu oceny wszystkich gier na pięciostopniowej skali, gdzie 1 oznaczało grę mało brutalną, a 5 grę o wysokim poziomie brutalności.

Grupę badaną stanowiło 60 osób – 45 mężczyzn (75%) i 15 (25%) kobiet. Przedział wiekowy badanych mieścił się pomiędzy 18. a 28. rokiem życia, a średnia wieku wyniosła 22 lata. Podział osób badanych uwzględniał tryb oraz poziom brutalności preferowanych przez nich gier. Wyodrębniono 3 podgrupy. Każda składała się z 20 osób. Podgrupa pierwsza (brutalne gry offline) preferowała gry offline o wysokim poziomie brutalności, tj. gry, które zostały sklasyfikowane przez ranking PEGI jako odpowiednie wyłącznie dla osób dorosłych, a także otrzymały najwyższy wynik brutalności w ankiecie. Pozostałe dwie podgrupy preferowały gry w trybie online. Podgrupa druga (brutalne gry online) została poddana ekspozycji na brutalną grę online, tj. grę w trybie internetowym wieloosobowym o wysokim poziomie brutalności – była to gra *Counter Strike: Global Offensive*. Natomiast podgrupa trzecia (niebrutalne gry online) grała w trybie online w grę o niskim poziomie brutalności, ocenioną przez system klasyfikacji PEGI jako odpowiednia dla dzieci w wieku 12 lat oraz starszych – była to gra *League of Legends*. Dobór próby odbył się z pomocą forum internetowego dla graczy. Udział w badaniu był dobrowolny. Próba została dobrana nielosowo, sieciowo. Badani, oprócz podstawowych danych socjometrycznych (wiek, płeć), podawali również swój pseudonim oraz adres e-mail, konieczny dla weryfikacji i porównania wyników po drugim etapie badania. Warunkiem uczestniczenia w badaniu było posiadanie konta na platformie Steam bądź aktywne granie w *League of Legends*. Znajomość pseudonimu na platformie Steam pozwalała na kontrolowanie liczby godzin spędzonych na graniu. Natomiast dla gry *League of Legends* po wpisaniu pseudonimu w serwisie LoLking.net pojawiała się możliwość śledzenia historii gier, co też dało możliwość zliczenia czasu poświęconego na rozgrywkę. Wszyscy badani spędzali przynajmniej 7 godzin tygodniowo nad grą odpowiednią dla podgrupy, do której zostali przydzieleni (uwzględniono tu czas przeznaczony wyłącznie na rozgrywkę – czas spędzony w *menu* gry czy w oknach czatu nie był sumowany). Ostatni etap stanowiło porównanie wyników przed i po trzymiesięcznej ekspozycji na daną grę.

Badanie składało się z dwóch etapów i miało charakter quasi-eksperymentu. Etap pierwszy odbył się w lutym 2016 roku. W badaniu udział wzięły trzy równe podgrupy, podzielone ze względu na preferowany rodzaj gry. Badani wypełnili kwestionariusz agresji Bussa i Perry'ego (Aranowska i in., 2015). Etap drugi nastąpił po upływie trzech miesięcy i polegał na ponownym uzupełnieniu tego samego kwestionariusza.

Wyniki

Wyniki analizowano, wykorzystując ze zintegrowanego pakietu statystycznego i analitycznego STATISTICA w wersji 12. W analizach zastosowano model jednoczynnikowej analizy wariancji ANOVA, umożliwiającą porównanie średnich dla wyznaczonych grup. Do analizy użyto również testu T dla prób zależnych pozwalający na porównanie grup przed i po manipulacji eksperymentalnej.

Pierwszy z przeprowadzonych pomiarów, mający na celu określenie natężenia istotnych czynników związanych z agresją (gniew, agresja fizyczna, wrogość, agresja słowna, wynik ogólny agresji), pozwolił na określenie początkowego, wyjściowego poziomu agresji u osób badanych. Pomiedzy czterema zmiennymi składającymi się na wynik ogólny agresji najwyższa średnia arytmetyczna oraz mediana wystąpiła dla zmiennej „agresja fizyczna”. Najwyższa wartość dominująca wystąpiła dla zmiennej „gniew”. Dla zmiennej „agresja słowna” wystąpiła najniższa średnia arytmetyczna, mediana i moda oraz najniższy wynik dla współczynnika zmienności. Obrazuje to tabela 1.

Tabela 1. Wartości poszczególnych zmiennych czynnika agresji u graczy

Statystyki opisowe: czynniki agresji (wynik ogólny) – pierwszy pomiar								
Zmienna	Średnia	Mediana	Moda	Liczność mody	Minimum	Maksimum	Odch. std.	Wsp. zmn.
Gniew	19,68	20,5	Wielokr. (21 i 27)	5	8	30	6,44	32,74
Agresja fizyczna	23,43	22,5	20	6	10	40	7,24	30,89
Wrogość	21,76	22	Wielokr (19 i 23)	6	8	38	6,60	30,35
Agresja słowna	17,26	17	16	10	8	25	3,94	22,87
Wynik ogólny	82,15	83	102	4	42	125	19,21	23,39

Źródło: opracowanie własne.

Dokonano odrębnej analizy dla osób preferujących brutalne gry online (N = 20) oraz offline (N = 20). Wyniki przedstawiono kolejno w tabeli 2 i 3.

Tabela 2. Wartości poszczególnych zmiennych czynnika agresji u graczy grających w brutalne gry online (N = 20)

Tryb, rodzaj gry = brutalne gry online. Statystyki opisowe								
Zmienna	Średnia	Mediana	Moda	Liczność mody	Minimum	Maksimum	Odch. std.	Wsp. zmn.
Gniew	20,6	21,5	13	3	10	30	6,8	33,01
Agresja fizyczna	22,75	21	Wielokr. (20, 33)	3	10	33	7,57	33,28
Wrogość	24,45	24	23	3	13	35	5,57	22,80
Agresja słowna	17,1	18	21	4	8	25	4,68	27,35
Wynik ogólny	84,9	88	Wielokr. (53, 72, 87, 88, 95, 102)	2	48	115	19,25	22,67

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Wartości poszczególnych zmiennych czynnika agresji u graczy grających w brutalne gry offline (N = 20)

Tryb, rodzaj gry = brutalne gry offline. Statystyki opisowe								
Zmienna	Średnia	Mediana	Moda	Liczność mody	Minimum	Maksimum	Odch. std.	Wsp. zmn.
Gniew	20,3	21	21	4	8	30	6,51	32,08
Agresja fizyczna	24,55	24	35	3	13	35	7,46	30,38
Wrogość	21,25	21	Wielokr. (19, 27)	3	8	38	7,24	34,1
Agresja słowna	17,5	18	18	4	11	25	3,83	21,89
Wynik ogólny	83,6	83	Wielokr. (94, 98)	2	42	125	21	25,26

Źródło: opracowanie własne.

Analiza porównawcza wykazała, że średni wynik ogólny dla brutalnych gier online wyniósł 84,9 punktu, natomiast dla brutalnych gier offline 83,6 punktu. Średni wynik ogólny dla niebrutalnych gier online był równy 77,95 punktu.

Drugiego pomiaru dokonano po 3-miesięcznym okresie ekspozycji na gry. Średnia wyniku ogólnego poziomu agresji uzyskanego w pierwszym pomiarze ($M = 81,42$; $SD = 18,43$) okazała się niższa niż średni wynik ogólnego poziomu agresji uzyskany w drugim pomiarze ($M = 93,17$; $SD = 17,59$). Analiza testem t dla prób zależnych wykazała, że różnica ta jest istotna statystycznie $t(39) = -14,56$; $p < 0,05$. Wartość efektu (d Cohena = 2,30) wskazuje na silny związek między poziomem agresji i ekspozycją na gry online.

Różnice w poziomie agresji odnotowane w pierwszym i drugim pomiarze dotyczyły wszystkich 4 zmiennych. Analiza testem t dla prób zależnych wykazała, że średni wynik poziomu gniewu w pierwszym pomiarze ($M = 19,37$; $SD = 6,47$) jest istotnie statystycznie niższy niż średni wynik poziomu gniewu w drugim pomiarze ($M = 22,7$;

SD = 5,95), $t(39) = -9,00$; $p < 0,05$; d Cohena = 1,42. Podobne wyniki osiągnięto, mierząc średni wynik poziomu agresji fizycznej w pierwszym pomiarze ($M = 22,87$; SD = 7,15), który okazał się istotnie statystycznie niższy niż średni wynik poziomu agresji fizycznej w drugim pomiarze ($M = 23,47$; SD = 6,85), $t(39) = -3,36$; $p < 0,05$; d Cohena = 0,53. Wyniki uzyskiwane przez graczy w pierwszym pomiarze ($M = 22,02$; SD = 6,34) były także istotnie niższe dla poziomu wrogości niż te uzyskane w drugim pomiarze ($M = 25,72$; SD = 6,09), $t(39) = -8,95$; $p < 0,05$; d Cohena = 1,41. Analiza testem t wykazała również, że średni wynik poziomu agresji słownej w pierwszym pomiarze ($M = 17,15$; SD = 4,05) jest istotnie statystycznie niższy niż średni wynik poziomu agresji słownej w drugim pomiarze ($M = 21,27$; SD = 4,56), $t(39) = -9,69$; $p < 0,05$; d Cohena = 1,53. Badanie ukazało istotny wzrost poziomu agresji dla grup grających w trybie online (zarówno dla gier brutalnych, jak i niebrutalnych). Poziom agresji wzrósł dla wszystkich czynników agresji (gniew, agresja fizyczna, wrogość, agresja słowna) i dla jej ogólnego poziomu.

Dyskusja

Pomiar agresji w drugim etapie badania wykazał istotne statystycznie zmiany jej poziomu dla grup grających w brutalne gry (online i offline). Po dokonaniu szczegółowej analizy stwierdzono brak wzrostu agresji dla grupy grającej w brutalne gry offline. Bardzo zbliżony poziom wzrostu agresji otrzymano dla grup grających w gry brutalne i niebrutalne online. Otrzymany wynik może wskazywać na tryb gry jako mediatora różnicującego grupy, a także na niewielki wpływ poziomu brutalności na wzrost agresji. Wyniki te są spójne z analizami Meery Iyer, Roopali Sharmy i Sameera Sahasrabudhe'a (2022), w których również dowiedziono, że tryb gry (online/offline) może pośredniczyć w związku między graniem a jego negatywnymi emocjonalnymi konsekwencjami.

W kontekście opisanych w pracy wyników, ale także badawczych opracowań przedstawionych we wstępie, zasadne wydaje się odwołanie do tego, jakie w istocie mogą być konsekwencje grania w gry oraz ich ciągła ewolucja powiązana z rozwojem technologicznym. Damian Gałuszka (2020) wskazuje na znaczenie zmiany, jaką zapewniła graczom możliwość tworzenia awatarów. Okazuje się, że awatary ucieleśniają specyficzny typ męskości, w sposób symboliczny wpływając na użytkownika, a to może mieć znaczenie w procesie kształtowania wyobrażeń i poglądów na temat własnej męskości. Niekiedy to właśnie z gier, obserwując zachowania graczy (w tym zachowania brutalne) oraz awatary, młode osoby uczą się, czym jest męskość czy też bycie mężczyzną. Badania dowodzą, że identyfikacja z postacią z gry może odgrywać ważną rolę w oddziaływaniu tych gier na uczestnika, w tym na jego sposób zachowania wobec innych graczy (Sarda i in., 2022). Co więcej, granie online może znajdować odzwierciedlenie w zmianach, jakie zachodzą w realnym życiu uczestników tych gier. Mężczyźni grając w tzw. strzelanki, które są formą gry hiperkonkurencyjnej, zapewniają sobie rozwój bardziej zintegrowanego poczucia ich męskiego Ja (Woods, 2023).

Podjmując się dyskusji wyników, należy uwzględnić ograniczenia eksperymentu. Uczestnikami badania byli aktywni użytkownicy internetowych grup dyskusyjnych. Można wnioskować, że przed zaangażowaniem w eksperyment grali w gry i pozostawali pod ich wpływem. Nie sposób jednoznacznie określić, ile czasu gracze spędzali na tej aktywności przed dokonaniem pierwszego pomiaru. Omówione wyniki otrzymano w rezultacie trzymiesięcznej ekspozycji. W celu potwierdzenia trafności wyników należałoby powtórzyć bądź kontynuować badanie, wydłużając sytuację eksperymentalną. Idealne byłoby badanie laboratoryjne. Dałoby to lepszą kontrolę czasu poświęcanego na granie – na przykład poprzez podliczanie godzin spędzonych na rozgrywce.

Przeprowadzone badanie oraz dotychczasowa wiedza naukowa wskazują, że gry elektroniczne mogą stanowić czynnik ryzyka dla wzrostu poziomu agresji, szczególnie jeśli są to brutalne gry prowadzone w trybie online. Warto jednak pamiętać o wielu innych zmianach będących następstwem grania oraz o pozytywnych konsekwencjach społecznych, jakie mogą przynosić.

Wnioski

1. Osoby preferujące brutalne gry offline nie przejawiały wyższego poziomu agresji niż ich koledzy grający w gry o niskim poziomie brutalności – zarówno przed jak i po ekspozycji eksperymentalnej.
2. Badanie wykazało istotny wzrost poziomu agresji dla grup grających w trybie online (zarówno dla gier brutalnych jak i niebrutalnych). Poziom agresji wzrósł dla wszystkich składników agresji (gniew, agresja fizyczna, wrogość, agresja słowna), jak i dla poziomu ogólnej agresji. Otrzymany wynik może wskazywać na tryb gry jako mediatora różnicującego grupy, a także na niewielki wpływ poziomu brutalności na wzrost agresji.
3. Uwzględniając wiele pozytywnych konsekwencji grania w gry (szczególnie korzyści dla usprawniania funkcji poznawczych i pamięci), warto byłoby poszerzać możliwość wykorzystywania gier nie tylko w celach rozrywkowych, ale także np. w procesie edukacji.
4. Zgodnie ze współczesną wiedzą przedstawioną w części teoretycznej pracy w profilaktyce negatywnych następstw grania (w tym ograniczając wzrost agresji u graczy) zasadne wydaje się skupienie uwagi na ochronnej funkcji, jaką pełni z jednej strony kontrola rodzicielska, a z drugiej strony adaptacyjne strategie regulacji emocji będące elementem procesu wychowania.

BIBLIOGRAFIA

- AlHazzaa, S.A., Alwohaibi, R.N., AlMusaillet, L.I., Alshrefy, A.J., Almaimoni, R.A. i Menezes, R.G. (2023). Video games and violence among children and adolescents in the Arab world: A systematic review. *Acta Biomedica*, 94(2), e2023060. <https://doi.org/10.23750/abm.v94i2.14019>
- Aranowska, E., Rytel, J. i Szymańska, A. (2015). *Kwestionariusz agresji Bussa i Perry'ego. Trafność, rzetelność i normy*. Instytut Amity.
- Choi, E., Shin, S.-H., Ryu, J.-K., Jung, K.-I., Kim, S.-Y. i Park, M.-H. (2020). Commercial video games and cognitive functions: Video game genres and modulating factors of cognitive enhancement. *Behavioral and Brain Functions*, 16, 2. <https://doi.org/10.1186/s12993-020-0165-z>
- Cole, D., Browning, E. i Schroeder, F. (2003). *Encyclopedia of modern everyday inventions*. Greenwood Press.
- Coyne, S.M., Warburton, W., Swit, C., Stockdale, L. i Dyer, W.J. (2023). Who is most at risk for developing physical aggression after playing violent video games? An individual differences perspective from early adolescence to emerging adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 52(4), 719–733. <https://doi.org/10.1007/s10964-023-01739-0>
- Eseadi, C., Nwajiuba, C.A., Anyaegbunam, E.N., Eskay, M., Nji, G.C., Abbah, O.I., Ekwo, A., Ugwueze, F.C., Onwuasoanya, P.N., i Uwakwe, R.C. (2020). Violent video games play, aggressive behaviour and parental mediation. *International Medical Journal*, 27(3).
- Fikkers, K.M., Piotrowski, J.T. i Valkenburg, P.M. (2017). A matter of style? Exploring the effects of parental mediation styles on early adolescents' media violence exposure and aggression. *Computers in Human Behavior*, 70, 407–415. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.01.029>
- Galuszka, D. (2020). What can digital games teach us about (dominant) masculinity? *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 17(1), 435–465.
- Gentile, D., Choo, H., Liau, A., Sim, T., Li, D., Fung, D. i Khoo, A. (2011). Pathological video game use among youths: A two-year longitudinal study. *Pediatrics*, 127(2), e319–e329.
- Gioia, F., Colella, G.M. i Boursier, V. (2022). Evidence on problematic online gaming and social anxiety over the past ten years: A systematic literature review. *Current Addiction Reports*, 9, 32–47. <https://doi.org/10.1007/s40429-021-00406-3>
- Iyer, M., Sharma, R., & Sahasrabudhe, S. (2022). Role of self-compassion and online/offline integration on internet addiction, aggression, and psychological well-being: A mediation analysis. *Indian Journal of Psychiatry*, 64(2), 143–150. https://doi.org/10.4103/indianjpsychiatry.indianjpsychiatry_409_21
- Jędrzejko, M. (2011). Śmierć jako zabawa – człowiek w świecie gier komputerowych i sieciowych (spojrzenie socjopedagogiczne). *Media i Społeczeństwo*, 1, 165–179.
- Kluska, B. (2008). *Dawno temu w grach. Czas pionierów. Szkice z historii gier komputerowych*. Orka.
- Kowal, M., Conroy, E., Ramsbottom, N., Smithies, T., Toth, A. i Campbell, M. (2021). Gaming your mental health: A narrative review on mitigating symptoms of depression and anxiety using commercial video games. *JMIR Serious Games*, 9(2), e26575. <https://doi.org/10.2196/26575>
- Kowert, R., Domahidi, E., & Quandt, T. (2014). The relationship between online video game involvement and gaming – related friendships among emotionally sensitive individuals. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(7), 447–453. <https://doi.org/10.1089/cyber.2013.0656>
- Lee, H.R., Jeong, E.J. i Kim, J.W. (2016, styczeń). Role of internal health belief, catharsis seeking, and self-efficacy in game players' aggression. W: *2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2016.472>
- Lengersdorff, L.L., Wagner, I.C., Mittmann, G., Sastre-Yagüe, D., Lüttig, A., Olsson, A., Petrovic, P. i Lamm, C. (2023). Neuroimaging and behavioral evidence that violent video games exert no negative effect on human empathy for pain and emotional reactivity to violence. *eLife*, 12, e84951. <https://doi.org/10.7554/eLife.84951>

- Martinez, L., Gimenes, M. i Lambert, E. (2023). Video games and board games: Effects of playing practice on cognition. *PloS ONE*, 18(3), e0283654. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0283654>
- Sarda, E., Zerhouni, O., Gentile, D.A., Bry, C. i Bègue, L. (2022). Some effects of sexist video games on self-masculinity associations. *Information, Communication & Society*, 25(12), 1683–1698.
- Shao, R. i Wang, Y. (2019). The relation of violent video games to adolescent aggression: An examination of moderated mediation effect. *Frontiers in Psychology*, 10, 384. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00384>
- Smith, E.T., Bhaskar, B., Hinerman, A. i Basak, C. (2020). Past gaming experience and cognition as selective predictors of novel game learning across different gaming genres. *Frontiers in Psychology*, 11, 786. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00786>
- Sublette, V. i Mullan, B. (2012). Consequences of play: A systematic review of the effects of online gaming. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 10, 3–23.
- Teng, Z., Nie, Q., Guo, C., Zhang, Q., Liu, Y. i Bushman, B.J. (2019). A longitudinal study of link between exposure to violent video games and aggression in Chinese adolescents: The mediating role of moral disengagement. *Developmental Psychology*, 55(1), 184–195. <https://doi.org/10.1037/dev0000624>
- Woods, O. (2023). Forging a more masculine self-online: demonstrating skill and sovereignty in the playing of first-person shooter games. *Feminist Media Studies*, 23(6), 2867–2882.
- Zioga, T., Nega, C., Roussos, P. i Kourtesis, P. (2024). Validation of the gaming skills questionnaire in adolescence: Effects of gaming skills on cognitive and affective functioning. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 14(3), 722–752. <https://doi.org/10.3390/ejihpe14030048>

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding
Lack of funding sources.

Disclosure statement
No potential conflict of interest was reported by the author(s).
